

Серія «Виховання в школі»
Заснована 2007 року

Тарасенко Г. С.

**НАВЧАЄМО
ПІЗНАВАТИ ПРИРОДУ.
ПОЗАКЛАСНА
ВИХОВНА РОБОТА
З МОЛОДШИМИ
ШКОЛЯРАМИ**

Харків
Видавнича група «Основа»
2008

УДК 091.3
ББК 74.263
Т 19

Серія «Виховання в школі»

Рекомендовано науково-методичною радою Інституту системних досліджень Міністерства освіти України як методичний посібник

Рецензенти: Н. Є. Миропольська — провідний науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України;

О. В. Васильєва — вчитель середньої школи № 25 м. Вінниці

Автор: Тарасенко Галина Сергіївна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і методики початкового навчання Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, Відмінник освіти України.

Тарасенко Г. С.

Т 19 Навчаємо пізнавати природу. Позакласна виховна робота з молодшими школярами.— Х. : Вид. група «Основа», 2008.— 204, [4] с.— (Серія «Виховання в школі»).

ISBN 978-966-333-0000.

Методичний посібник має на меті доповнити традиційні форми екологічного виховання новими механізмами аксіологічної діяльності учнів. Автор розкриває емоційний та художній шляхи впливу на екологічну свідомість дітей. Вони суттєво відрізняються від широковживаного вербально-логічного способу пізнання природи. Розробки уроків естетико-екологічної культури спираються на широкий матеріал українознавства. Вони враховують особливості розвитку народної та професійної художньої творчості України.

Запропонована методика стане у пригоді вчителям початкових класів, вихователям груп продовженого дня, організаторам позакласної виховної роботи, а також викладачам предметів художньо-естетичного циклу, народознавства та українознавства.

УДК 37.016
ББК 74.263

ISBN 978-966-333-000000

© Тарасенко Г. С., 2008
© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2008

ЗМІСТ

Зміст	3
Вступ	6
Розділ I. Уроки милування природою	8
Слово до вчителя	8
Осінь	11
Естетична своєрідність	11
Тема 1. Поклонися калині	12
Тема 2. Карнавал осінніх барв	14
Тема 3. Танок осіннього листя	17
Тема 4. Прощальна пісня осені	20
Тема 5. Осінні дарунки	23
Зима	27
Естетична своєрідність	27
Тема 1. Якого кольору зима	27
Тема 2. Зима-скульптор	30
Тема 3. Сніжинки-балеринки	33
Тема 4. Кришталевий дзвін зими	36
Тема 5. Наші менші брати взимку	39
Весна	42
Естетична своєрідність	42
Тема 1. Фестиваль весняних кольорів	42
Тема 2. Весняна симфонія	45
Тема 3. Вигадливі візерунки весни	48

Тема 4. Чим пахне весна	51
Тема 5. Свято весняних квітів	53
Літо	57
Естетична своєрідність	57
Тема 1. Лісові сюрпризи	57
Тема 2. Чудо-райдуга	60
Тема 3. Барвистий віночок літа	62
Тема 4. Вслухайтеся у «музику» літа	66
Тема 5. Літні аромати	69
Розділ II. Уроки художнього Пізнання природи	73
Слово до вчителя	73
Світло	77
А вже красне сонечко припекло... ..	80
Ніч яка місячна	86
Чудо-писанка	91
Земля	94
Щедра на вроду земля	96
Вода	106
Життедайне джерело краси	108
Свято весняної води	116
Вітер, дощ, сніг	121
Чудовий колорит стихій	124
Театр природи	131
Дерева	138
Шумлять дерева мого краю	141
Передноворічна гра-подорож «У гості до ялинки»	147

Квіти	154
Очі землі	157
Майстерня букету	165
Тварини і птахи	168
Коли звірі говорять	172
Ігри	189
Замість підсумку	196
Довідки про авторів художніх творів, аналіз яких вміщено в посібник	197
Література	205

ВСТУП

На порозі екологічної катастрофи суспільство прагне якнайшвидше відновити віковий досвід взаємовідносин людини та навколишнього світу. Ця проблема набула статусу глобальної, оскільки успішність її розв'язання обумовлює життєві інтереси всього людства. Проте ні просвітництво, ні заборони та обмеження не здатні вже конструктивно вплинути на ситуацію. Врятувати природу, а отже, і людство можуть лише докорінні зміни у системі цінностей, що існують у суспільстві. Йдеться про створення могутньої системи виховних впливів, що спрямовані на гармонізацію мислення сучасної людини та формування в неї правильного емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Особливі надії суспільство покладає на школу. Саме вона озброює особистість основами знань про навколишній світ, що є важливим компонентом екологічної культури особистості. Знати природу, як зазначають математики, — ознака необхідна, але не достатня. Володіння знаннями про предмет не завжди визначає ставлення до нього. Школа повинна потурбуватися також про вчасне виховання у дітей готовності до екологічної діяльності. Сформувані відповідні переконання лише на інтелектуальному рівні неможливо. Необхідно враховувати, що їх структура є сплавом раціонального мислення, емоційної сфери особистості та волі. Тому переконання народжуються лише тоді, коли знання пройдуть через світ почуттів, отримують там особистісну оцінку і стануть вольовим актом. Отже, екологічна культура дитини повинна розвиватися на раціональному та емоційно-чуттєвому рівнях. У зв'язку з цим великого значення набуває естетичний фактор. Розуміння краси природи підводить учнів до висновку, що вона існує не тільки як об'єкт наукового вивчення та практичної діяльності людини. За прозаїчними словами «навколишнє середовище», «флора», «фауна» приховується взірць для безкорисливого милування, джерело найвищих почуттів. Естетичне ставлення до природи зміцнює, ніби цементує знання, здобуті вербально-логічним шляхом, збагачує мотиваційні підходи до необхідності її збереження. Воно стимулює формування відповідних переконань, мобілізуючи суб'єктивну готовність дитини до діяльності. Естетична та екологічна культура не просто співіснують у структурі особистості. Вони взаємодіють, чинять значний вплив одна на одну. Це дає можливість розглядати результат такої взаємодії як полісистему з притаманними їй ознаками. Отже, естетико-екологічна культура є інтегративним показником творчої спрямованості поведінки та діяльності дитини щодо природи. Вона являє собою

сплав гнучкої емоційно-чуттєвої рефлексії та розвиненого художнього мислення. Володіння естетико-екологічною культурою дозволяє осягти унікальність навколишнього середовища, що оточує людей. Воно допомагає сформувати ціннісне ставлення до існуючих екосистем і спонукає до творчої діяльності щодо їх опанування та збереження.

У посібнику розглянуті два шляхи розвитку естетико-екологічної культури. Один із них — організація безпосереднього емоційно-чуттєвого контакту дітей із природою (уроки милування). На перший погляд, такий прийом впливу на екологічну свідомість учнів може здатися дещо незвичним. Насправді ж уроки милування не є для світової педагогічної практики новою формою виховної роботи. В деяких країнах вона застосовується досить широко, зокрема в Японії. Милування — надзвичайно цікавий елемент японської системи естетичного виховання, тісно пов'язаний із традиціями художньої, етичної та філософської культури східних народів. Для України це явище також не є новиною. Висока емоційність та ліризм, що виявляються, зокрема, в естетизмі народного життя й обрядовості, в артистизмі вдачі, у прославленій пісенності, у яскравості декоративно-ужиткового мистецтва, у концентрованій спрямованості на самопізнання через природу та у тонких рефлексіях на її красу, визначають світобачення і буття народу — «дух нації» або українську ментальність. Вітчизняна педагогіка, враховуючи особливості національного характеру, завжди намагалась розвинути в дитині належну емоційну чутливість до проявів прекрасного в навколишній дійсності. Так, світового визнання здобув досвід видатного українського педагога В. О. Сухомлинського (уроки «під блакитним небом»).

Іншим шляхом формування естетико-екологічної культури є розвиток художньо-образного мислення учнів на матеріалі відтворення природи у мистецтві, уроки художнього пізнання. Ця форма роботи також є надзвичайно актуальною для школи. Поряд із природничо-науковими методами вивчення світу робиться багато спроб пояснити суть закономірностей всесвіту з урахуванням низки інших факторів: історичних, психологічних, художніх. Деякі авторитети науки висувують гіпотезу про те, що мистецтво, наприклад, не тільки обслуговує художні потреби суспільства. Саме його існування пояснюється тим, що воно сприяє збереженню ноосфери. Отже, йдеться про підвищення статусу мистецтва як могутнього виховного засобу.

Запропоновані вище форми роботи достатньо мірою враховують потреби оновлення сучасної, побудованої на національно-культурних цінностях, системи шкільного виховання. Їхнє застосування має на меті не тільки передачу готових знань про природу, але й своєчасний вплив на формування ціннісних орієнтацій в учнів. Слід пам'ятати, що педагогічна стратегія вихователя щодо використання природних факторів як засобів розвитку дітей безпосередньо впливає на екологічну ситуацію в суспільстві. Це не перебільшення, а реалії сьогодення.

Розділ І

УРОКИ МИЛУВАННЯ ПРИРОДОЮ

СЛОВО ДО ВЧИТЕЛЯ

Навчити милуватися красою — нелегке завдання. Навіть досвідчений педагог не зважить на це без попередньої підготовки. Саме тут проходить перевірку найголовніша функція вчителя — виховна, оскільки вплив на естетичну свідомість дитини потребує майстерного добору «інструментів дотику» до її особистості. Цей процес вимагає від педагога глибокого розуміння естетики природи та психолого-педагогічних закономірностей її освоєння дітьми. Спинимось на деяких моментах, які мають принципове значення для обґрунтування методики уроків милування.

1. Краса природи — не просто суб'єктивний плід художнього мислення. Це внутрішньо обумовлена, цілком об'єктивна та реальна властивість навколишнього світу. Прекрасне в природі існує у вигляді комплексу матеріальних ознак. Йдеться не про конкретні матеріально-речовинні особливості об'єкту, зумовлені певними фізичними, хімічними, біологічними та іншими властивостями. Естетичне народжується із зовнішнього образу, що сприймається чуттєво (зором, слухом, дотиком, нюхом) як цілісна форма в її гармонійному співвідношенні зі змістом. Це сукупність інформативно насичених ознак. Серед них можна відокремити такі вагомі структурні компоненти краси і виразності навколишнього світу як розмаїтість форм, звуків та запахів, світло і колір, пропорція, симетрія, ритм тощо. Ці ознаки не можна вважати формальними, адже вони змістовно інформують про характерні особливості існування та розвитку природних об'єктів, про зв'язки між ними. Споглядати красу природи — це означає духовно з'єднатися з нею. В процесі наукового пізнання, на думку Фейєрбаха, людина визначає предмет естетичного споглядання, і коли мова йде про споглядання, то, зважаючи на сказане, не можна вважати його процесом пасивним. Це інший спосіб ставлення до світу, форма чуттєвого освоєння гармонії природи.

Готуючись до уроку милування, педагог повинен попередньо осмислити естетичну своєрідність природи, споглядання якої планується. Потрібно заздалегідь з'ясувати, що зумовлює виразність і своєрідність кон-

кретної пори року, який комплекс чуттєвих ознак можна вважати її естетичним змістом. Для осіннього пейзажу це може бути розмаїтість кольорів. Взимку царює форма. Весні притаманні особливий динамізм та багатство звукових характеристик. Таким чином, можна завжди відокремити певну естетичну доміную — переважання конкретних чуттєвих ознак, які надають особливої виразності тому чи іншому природному стану. Даний аналіз ґрунтуватиметься перш за все на об'єктивних властивостях природи. Водночас він певною мірою враховуватиме суб'єктивність індивідуального сприймання природної краси.

2. Декому може здатися, що дитина не спроможна зрозуміти такий складний феномен, як естетична виразність природи. Але це не так. Діти жваво і безпосередньо реагують на вияви прекрасного в навколишньому житті. Чим вони менші, тим легше здійснюється певний гармонійний баланс у їх спілкуванні з природою, яка сприймається ними як радісне, сповнене барвами, звуками, рухами ціле. Мабуть, недарма кажуть, що в дитини є «третє» око, бо вона реагує на вияви навколишнього світу загострено пильно і чуйно.

Діти приходять в школу з уже сформованим в їхній свідомості суб'єктивним образом природи, що склався в результаті попереднього емоційно-чуттєвого контакту з нею. Але той досвід часто є нагромадженням хаотичних вражень. Завдання вчителя — забезпечити належну культуру сенсорного сприймання дітьми природи. Від цього значною мірою залежатиме глибина та інтенсивність естетичного освоєння останньої. Потрібно поступово і терпляче вчити учнів тонко відчувати природу, так би мовити, «на дотик, на смак, на запах». Актуальність цього завдання невпинно зростає у процесі виховання міських школярів, оскільки розвиток їхнього сенсорного апарату значно гальмується несприятливими умовами, в яких він формується. В кольоровій гамі міст переважають сірі тони, що негативно впливає на розвиток зорового сприйняття кольорів. Постійний шумовий фон значно знижує гостроту слуху. Вихователі ж обов'язково потрібно прагнути до точної диференціації дітьми кольорів та відтінків, форм, звуків, запахів у природі. Це забезпечить виникнення у дитячій свідомості необхідних слідових образів чуттєвого сприймання.

3. Гнучка сенсорика безумовно сприяє накопиченню у досвіді дитини естетичної інформації. Але цей процес навряд чи можна вважати власне милуванням природою. Милуватися красою — це означає зробити її предметом захопленої уваги, відчути її особливе духовне призначення. Отже, милування природою не можна зводити до спостереження за її об'єктами та явищами, до фіксації змін у навколишньому середовищі та пояснення їх з точки зору причинно-наслідкових зв'язків.

Педагог повинен сформувати у своїх вихованців також навички естетичного оцінювання землі і всесвіту з точки зору їх неповторної краси й унікальності. Це розширить шкалу ціннісних орієнтацій сучасного школяра, в якій чільне місце, як свідчать спеціальні дослідження, належить вузькоутилітарним, прагматичним мотивам ставлення до природи. Нарешті естетична оцінка в даній ситуації — екологічна за своєю суттю. Вона народжує шире, безкорисливе захоплення природою, її життєдайною силою. Така оцінка не спонукає до агресивного втручання в природну гармонію — навпаки, породжує потребу в її збереженні.

Організація оціночної діяльності учнів повинна враховувати психофізіологічні особливості їхнього розвитку. Милування природою передбачає високий тонус переживання її краси. З цією метою варто піднести дитяче світосприймання на належний емоційно-образний рівень. Розбудити почуття дитини неважко, якщо володієш певним арсеналом педагогічних засобів впливу на її особистість. У нагоді стане яскравий художній матеріал, спеціально дібраний для цього. Допоміжну роль зіграють творчі завдання, доречно введені в процес безпосереднього контакту з природою. Позитивно вплине і вдала «режисура» такого спілкування з навколишнім світом. При цьому вчитель повинен пам'ятати, що діти насамперед відчують природу в русі, в конкретних діях. Це зобов'язує кожного педагога до пошуку цікавих форм залучення школярів до ігрової і трудової діяльності. Врешті-решт викликати у дітей адекватну емоційно-естетичну реакцію на красу природи повинна і позиція самого вихователя. Вирішальна роль у цьому належить його яскравому слову та виразності пантомімічних реакцій. Отже, вчителю варто постійно турбуватися про належний розвиток власної педагогічної техніки та достатній рівень емоційно-естетичної культури.

Деякі поради щодо організації та проведення уроків милування природою

- Технологія таких уроків значно відрізняється від звичайних занять або навчальної екскурсії. Вона розрахована на отримання дітьми не стільки номінативної, скільки емоційно-образної інформації про природу. Тому головним стратегічним напрямком уроку милування повинно стати постійне звернення вихователя як до інтелектуальної, так і, насамперед, до емоційно-чуттєвої сфери дитини.
- Під час проведення таких занять потрібно вчасно турбуватися про активізацію аналізаторів чуття у школярів. Слід підносити дитяче сприймання на належний емоційно-образний рівень, правильно організовуючи оціночну діяльність. Варто також вийти за межі статичного споглядання природи, надавши цьому процесу необхідного динамізму. У цьому значно допоможуть цікаві завдання оцінно-творчого ха-

рактеру (музичні та пластичні імпровізації, словотворчість, робота з природним матеріалом), а також активні форми емоційно-естетичного пізнання навколишнього світу (ігри, змагання, конкурси, трудові справи тощо).

- Не можна перетворювати милування на щоденні «чергові» вправляння. Внаслідок цього дитячі оцінки неминуче втратять свіжість, природність і будуть приречені на умисну пишномовність, що зрештою призведе до фальші, нудьги та байдужості. Уроки милування варто проводити один раз на місяць, непомітно пов'язуючи їх зі своєрідним станом природи, як-от: листопад, перший сніг, ожеледиця, іній, відлига, льодохід, перші струмочки, повінь, райдуга тощо. Тривалість занять повинна гнучко враховувати вікові можливості дитячого сприймання. Вона має становити від десяти хвилин для першокласників до тридцяти для школярів наступних років навчання.
- Підготовку до такого уроку варто розбити на два етапи. Спочатку слід визначити об'єкти милування й осмислити їх естетичну виразність. Потім необхідно дібрати запитання оцінного характеру, продумати творчі завдання, розшукати відповідний художній матеріал для активізації емоційно-образної уяви дітей (вірші, казки, загадки, пісні тощо). Серед об'єктів милування чільне місце можуть посідати так звані «знаки» рідної природи, наприклад, рослини, що набули символічного значення у світовідчутті українців та оспівані у народній художній творчості (калина, верба, тополя, дуб, барвінок, рута, чорнобривці тощо). Це значно наблизить дітей до розуміння естетичної своєрідності українського краєвиду, поглибить і зміцнить емоційний зв'язок із рідним краєм.

Нижче наводимо деякі зразки проведення уроків милування природою. Запропоновані запитання та завдання оцінно-творчого характеру, а також допоміжний художній матеріал згруповані за сезонним принципом. У посібнику запропоновані лише можливі варіанти питань і відповідей, що не претендують на дослівне їх відтворення як педагогом, так і дітьми.

ОСІНЬ

Естетична своєрідність

Провідною естетичною ознакою осінньої пори можна вважати її пишнотворність. Відбувається справжній карнавал кольорів у природі. Осінь гордо виблискує розмаїттям фарб, що надає їй особливої урочистості.

Природа святкує зрілість, і це свято вражає розкішшю та пишністю. Осінь наче всміхається на прощання та охоче дарує свою красу і багатство. Дещо сумно звучить музика листопаду. Осінь сповнена неквапливими замрійливими рухами, журливими звуками. Все готується до сну. Природа поринає у спокій, наче в серпанок. Задумлива, замріяна осінь іде по землі, уособлюючи в собі стиглість, родючість, щедрість у найбільш повнокровних їх виявах.

Тема 1. Поклонися калині

Загадка для початку

Зачаровує красою
Мати Україна,
Наче в лузі червоніє
Пишная... (калина).

— Помилуйтеся червоною калиною, що, немов багаття, горить серед лісу. Споконвіку наші земляки поетизували, оспівували її в піснях. Непарма вони пов'язували червону калину з образом рідної української землі. Придивіться до цієї рослини — який гарний кущ! Доберіть слова-характеристики, які влучно передавали б своєрідну красу калини. (Можливі характеристики: вродлива, пишна, ясна, яскрава, прегарна, щедра, багата, розкішна, велична, горда тощо.)

— Спробуйте якнайточніше визначити колір ягід калини. Що вони нагадують вам? (Можливі порівняння: вогники, ліхтарики, намисто, коштовні камінці, краплинки крові тощо.)

Допоміжний художній матеріал

КАЛИНОНЬКА

Ось калина над рікою
Віти стелить по воді.
Хто це щедрою рукою
Їй намистечко надів?
Червонясте, променисте —
Розцвітає, як вогні...
Дай хоч трішечки намиста,
Калинонько, і мені!

Марія Познанська

— Придивіться до калини уважніше. Восени весь кущ ніби наливається вогняними фарбами. Листячко стає червонястим, яскраво палахкотять ягоди. З чим, на вашу думку, можна порівняти кущ калини? (Можливі порівняння: вогнище, багаття, факел, пожежа тощо.)

— Давайте всі разом створимо казку про те, як на нашій землі вперше виріс кущ калини.

— А тепер визначимо серед вас найуважнішого. Хто скаже, чим пахне калина? Охарактеризуйте її запах. (Можливі характеристики: запах приємний, тонкий, гіркуватий тощо.)

— А хто з вас пам'ятає калину на смак? Обережно скуштуйте соковиту ягідку. Охарактеризуйте її смак. (Можливі відповіді: гірко-кисла; приморозжена — гірко-солодка.)

— Придивіться уважно до кісточки, що сидить всередині ягідки. Що нагадує вам її форма? (Можливе порівняння — маленьке сердечко.)

— Отже, червоний сік калини нагадує деколи кров. Кісточка всередині її ягідки подібна до людського серця, а сама вона, ніби жива істота, простягає до нас віти, даруючи свою красу. Давайте уявимо, що калина ожила і може говорити. З якими словами звернулися б ви до неї? Ось послухайте, як український народ у своїх піснях любовно розмовляє з калиною.

ЧЕРВОНА КАЛИНА

— Червона калина,
Чого в лузі стоїш,
Чого в лузі стоїш,
Чом не процвітаєш?
Чого в лузі стоїш,
Чом не процвітаєш,
Чи сонця боїшся,
Чи дощу благаєш?
— Сонця не боюся,
Дощу не благаю,
Стою та й думаю,
Як я цвісти маю.
Зацвіту біленько,
То всі мене знають.
Зацвіту червоно,
Пташки подзьобають.

— Давайте разом пригадаємо інші народні пісні, де б згадувалась калина. (Наприклад: «Ой на горі калина», «Ой під калиною», «Калино-малино, чого в лузі стоїш?», «По той бік гори», «Чи я в лузі не калина була» тощо.)

— А зараз проведемо конкурс на краще виконання пісні, присвяченої калині.

— Як ви думаєте, чим саме приваблювала калина народних поетів? Чому її часто називають символом України? Уособленням чого може бути калина для українського народу? (Можливі відповіді: уособленням краси, багатства, родючості, честі, свободи, життєдайної сили тощо.)

— Отже, вклонімося калині — окрасі рідної землі. Обережно візьміть її гроно та відчуйте його прохолоду і вагомість. Продовжте думку: «Я торкаюся калини і відчуваю в серці...» Спробуйте розказати, які почуття сповнюють вас у ці хвилини!

Тема 2. Карнавал осінніх барв

Загадка для початку

Без пензлика, без олівця
Розфарбувала деревця. (Осінь)

— Помилуйтеся краєвидом. Осінь-красуня, наче талановита художниця, розмалювала кущі, дерева, квіти. Назвіть «фарби» осінньої палітри.

— Який колір осені подобається вам найбільше? Чому?

— Які відтінки надають осінній порі святковості, урочистості?

— Чому осінь часто називають золотою? Який з осінніх кольорів нагадує золото?

Допоміжний художній матеріал

ЖОВТЕНЬ

Подивись: на видноколі
мов змінилися ліси.
Хто це їх у жовтий колір
так барвисто прикрасив?
Ось край річки — жовті клени
і берези золоті.
Ялинки лише зелені
залишились в самоті.
І пишаються дерева
золотим своїм вбранням:
— Це якийсь маляр, напевно,
догодити хоче нам.
А маляр цей — місяць Жовтень:
у відерцях чарівних
жовту фарбу перебавтав
і розбризкує по них.

Наталя Забіла

— А тепер пошукайте «золото» осені. Покажіть жовто-зелені, руді, мідні, лимонні, жовтогарячі, бронзові, коричневі листочки.

— Давайте разом придумаємо казочку «Як осінь золото розсипала».

— Знайдіть у навколишній природі якнайбільше відтінків червоного кольору. Покажіть багряні, пурпурні, лілові, вишневі, фіолетово-червоні, бордові листочки.

— Придивіться, як горять червоні кольори в осінньому золоті. Що нагадує вам ця картина?

Допоміжний художній матеріал

ОСІННЯ ПОЖЕЖА

Сонно з-за хмари
Дош визирав,
Сіяв краплини
В лузі між трав
Раптом побачив:
Діброва горить!
Взявся гасити
Пожежу в ту ж мить.
Море води
На дерева розлив,
Тільки пожежі
Не погасив.
Жовтогарячим,
Червоним вогнем
Дерева палають
Під буйним дощем.
Пожежа в діброві
Аж неба сягла.
А дощик не відав:
То ж осінь прийшла!

Степан Жупанин

— Давайте позмагаємось: хто більше нарахує відтінків жовтого або червоного в навколишній природі?

— А тепер проведемо конкурс на кращу гірлянду з осіннього листя. Умова: листочки потрібно скототи так, щоб було видно поступовий перехід від зеленого до жовтого або від жовтого до червоного кольору.

— Придивіться уважно до барв осіннього лісу (парку). Знайдіть острівці яскравих кольорів на фоні золотистого листя. Що іще вражає вас своєю яскравістю?

— Знайдіть серед осіннього пейзажу квіти, що «горять», наче вогники. (Можливі «знахідки»: чорнобривці, канни, сальвінії, красолі, нагідки, майорці тощо.)

— Помилуйтеся чорнобривцями. Ці квіточки дуже люблять на Україні. Їх майже завжди можна зустріти біля селянської хати. Що нагадують вам куштики жовтогарячих із темною оторочкою чорнобривців? (Можливі порівняння: крапельки розплавленого сонця; жовті очки з чорними брівками; яскраві ліхтарики тощо.)

— Придивіться до інших квітів — справжній осінній бал! Які з них нагадують вам зірки, кулі, парасольки? (Можливі порівняння: айстра — зірка; жоржина — парасолька; хризантема — куля тощо.)

— Обережно погладьте пелюстки осінніх квітів. Чому чорнобривці називають оксамитовими, айстри — тремтливими, хризантеми — холодними?

— Спробуймо визначити характер осінніх квітів. Якого настрою надають вони пейзажу восени?

Допоміжний художній матеріал

ОСІНЬ

Небеса прозорі,
Мов глибинь ріки.
Падають, як зорі,
З явора листки.
А над полем нитка
Дзвонить, як струна,
Зажурилась квітка —
Чує сніг вона.

Дмитро Павличко

— Уважно погляньте на дерева і кущі. Які ягоди яскраво поломеніють серед осіннього пейзажу? (Можливі відповіді: горобина, шипшина, журавлина, калина, брусниця, бруслина тощо.)

Загадка на допомогу

Весною зеленіла,
Влітку загоріла,
Червоні коралі
Восени наділа. (Горобина)

— Чи є в осені зелена фарба? Що, крім ялин, зеленіє в цю пору?

Допоміжний художній матеріал

ЖАБКА

Зажурилась під осінь
Малесенька жабка:
— Уже потемніла
У соняха шляпка,
І жовтими стали
Листочки у клена,
А я іще й досі
Зелена-зелена...

Лідія Повх

— А тепер давайте проведемо конкурс на кращий букет під девізом «Іскру кинула осінь». Зберімо рослинний матеріал (гілочки, коріння, листя, плоди тощо). А зараз спробуймо зробити з нього композицію.

— Отже, осінь — найбарвистіша пора року. Як ви вважаєте, чому її можна назвати «карнавалом кольорів»? Спробуймо дібрати слова-характеристики, що влучно передають розмаїтість осінніх «фарб». Продовжте ряд: *барвиста, різнокольорова, пишнobarвна...*

(Можливі варіанти: *строката, пістрява, яскрава, ошатна, чепурна, урочиста, святкова тощо.*)

— Помилуйтеся красою та своєрідністю осінньої природи та спробуйте описати побачене рядками відомих вам віршів, наведених нижче.

1. Висне небо синє,
Синє, та не те;
Світе, та не гріє
Сонце золоте.

Я. Щоголів

2. Осінню дмухнуло, —
Висохли квіточки.
Хмуρο, без притуло
Глянули садочки.

П. Грабовський

3. Припали квіти до землі,
Туман наліг кругом,
Ще день, ще два — і всі поля
Заснуть глибоким сном.

С. Воробкевич

4. Золотистий місяць жовтень
Стелить листя ясно-жовте.

М. Підгірянка

Тема 3. Танок осіннього листя

— Помилуйтесь граціозними рухами осені. Ось вона неквапливо йде по землі, обтрушуючи дерева та кущі... Як, на вашу думку, краще сказати: осінь ходить (*блукає, біжить, танцює, скаче*) по гаях? Який вираз влучніше відображає пластику рухів в осінній природі?

Загадка на допомогу

Сумно у гаях блукає,
Жовті шати одягає,
Золотисту стелить постіль —
Жде сестрицю білу в гості. (Осінь під час листопаду)

— Чи помічали ви, як листя падає додолу? Придивіться до осіннього листопаду. Якого настрою надає він пейзажу? (Можливі відповіді: сумного, журливого, вдумливого, замріяного, сонного, загальмованого тощо.)

Допоміжний художній матеріал

ОСТАННІЙ ЛИСТОЧОК

Листя падає
Додолю.
Засинає
Гай і поле.
На вербі
Один
Листочок.
До зими
Один
Деньочок!

Анатолій Камінчук

— Дивіться: на землю тихо впав осінній листочок. Давайте уважно роздивимося його та порівняємо з іншими. Спробуймо знайти серед опалого листя суцільні форми, а також розсічені та складні. (*Можливі «знахідки»: суцільні — береза, верба, липа; розсічені — дуб, клен; складні — каштан, горобина, ясен, акація тощо.*)

— Який із знайдених листочків подобається вам найбільше? Чому? Роздивіться його і продовжте думку: «Мій листочок дуже схожий на...».

— Що нагадує вам листя берези? На що схожий каштановий лист?

Загадка на допомогу

Моє листя хитромудре
І не схоже на кружальця,
Моє листя, мов долоні,
Розчепірило п'ять пальців. (*Лист каштана*)

— Обмацайте осінні листя. Знайдіть, наприклад, найцупкіший листок.

— А тепер влаштуємо гру «Впізнай листя на дотик».

Умова: із заплющеними очима обмацати листок, проаналізувати особливості його форми та характер поверхні і визначити назву дерева.

— Підніmemo голови і подивимося туди, звідки падає листя. Яка з крон дерев подобається вам найбільше? Чому? Які з них нагадують вам колоду, конус, кулю, парасольку, свічку?

— Як ви думаєте, чому вербу називають плакучою, берізку — кучерявою? А чому тополю вважають стрункою, дуб — могутнім, кипарис — гордим?

— Знайдіть у навколишньому пейзажі дерево, яке заслуговувало б «назви «богатир». Поясніть свій вибір.

— Зараз дерева скидають листочки, поступово оголюючи свої віти. Як ви думаєте, що вони відчувають, втративши своє золоте вбрання?

Загадка на допомогу

Тремчу, тремчу — замерзаю,
Холодним всім вітрам
Сорочку золотую
По клаптику роздам. (*Осінній ліс*)

— Простежте за польотом осіннього листя. Доберіть дієслова, що влучно передають характер його руху. (*Наприклад: летить, падає, кружляє, в'ється, танцює, пурхає, лине, миготить, майорить тощо.*)

ВІТЕР

Так сердешний занеміг,
Ніби ніс він збіжжя міх,
Важко дихав і сопів,
Аж упав, нарешті, в рів.
Я тоді листок підніс,
Але вітер, наче біс,
Хап мені його з руки
Та й у поле — навпрошки.
І високо понад лан
Зринув хитрий вітруган,
Свиснув, крикнув з-під небес, —
І листок у хмарі шез.

Дмитро Павличко

— Коли, на вашу думку, політ осіннього листя стає схожим на танок? Придивіться, як легко злітає з дерева лист, плавно гойдаючись у повітрі від найменшого подиху вітру. Спробуйте повторити його рух. Придумайте танок Осіннього Листя.

— Як ви вважаєте, з чим можна порівняти листочки, що спадають з дерев? (*Можливі порівняння: із золотим дощем, зі сльозами, з метеликами, з птахами, з парашутиками тощо.*)

Загадки на допомогу

- Золоті метелики з дерева летять,
Крильцями своїми сумно шарудять. (*Листопад*)
- КЛЕНОВИЙ ВИРІЙ
Летіли птахи зелені,
Сіли спочити на клені.
По десять птахів
На кожну вітку,
Сіли весно,
Сидять улітку.
А прийде осінь —
Запалить крони,
Птахи зелені
Стануть червоні.

Зірвуться з віток
У мжичці сірій —
Полинуть з вітром
В кленовий вирій. (Листя)

Володимир Лучук

— Уважно придивіться до падаючого листя. Спробуйте продовжити думку: «Осінні листочки подібні до яскравих метеликів, тому що...»

— А тепер уявіть себе композиторами і спробуйте почути музику листопаду. Давайте разом утворимо мелодію до слів «Жовте листячко летить, під ногами шелестить».

— Помилуймося ще раз прощальним танком природи. Який настрої викликає у вас картина осіннього листопаду? Чи можна сказати, що, скидаючи листочки, дерева вмирають? Про що вони мріють, як ви гадаєте?

Допоміжний художній матеріал

Ой, навіщо мені листя,
Коли вже іде зима,
Коли холодно вже стало
І пташок ніде нема.
Краще скину я листочки
І тихесенько засну.
Буду спати, буду ждати
Сонце, радість і весну.

Олександр Олесь

Тема 4. Прощальна пісня осені

— Вслухайтесь у звуки осені — що ви чуєте? Які звуки притаманні осінній порі? (Можливі відповіді: шарудіння листя під ногами; крики птахів, які відлітають; гілкопад; шум осіннього дощу тощо.)

Допоміжний художній матеріал

БЕРЕЗОВИЙ ЛИСТОЧОК

Іще не сніг і навіть ще не іній,
Ще чути в полі голос череди.
Здригнувся заєць — ліс такий осінній,
Куди не ступиш, все щось шарудить!
Чи, може, це спинається грибочок?
Чи, може, це скрадається хижак?
То пролетить березовий листочок,
То пробіжить невидимий їжак...

Ліна Костенко

— Давайте послухаємо «музику» листопаду. Яка вона за характером?
— Як ви вважаєте, про що «співає» осінній листопад?

— Послухайте уважно шум листя під ногами. Доберіть дієслова, що влучно передають характер цих звуків. (Можливі відповіді: шумлять, шелестять, шарудять, тріщать, хрустять, скриплять, шепчуться тощо.)

Загадка на допомогу

То шерхне, то хрусне,
То трісне
Килимок під ногами барвистий. (Опале листя)

— Дуже часто опале листя порівнюють із пістрявим килимом. Які порівняння вам спадають на думку? (Можливі порівняння: золоті монетки; різнокольорові клаптики; яскраві цукеркові обгортки тощо.)

— Як ви думаєте, про що шепчуться листочки під нашими ногами? Давайте разом придумаємо казочку «Осінні розмови».

— Прислухайтесь до тиші осіннього лісу (парку). Які звуки можна виразно почути в ньому час від часу? (Можливі відповіді: гілкопад, падіння каштана, поодинокі крики птахів тощо.)

— Вслухайтесь у крики птахів восени. Який настрої вони викликають?

Загадка на допомогу

Завжди осінньої пори
По небу низка плине.
Журливо крикнувши згори,
Нас до весни покине. (Журавлиний ключ)

— Чуєте, як гомонять птахи, відлітаючи у вирій? Про що вони говорять?

Допоміжний художній матеріал

ЖУРАВЛИК

Осінього ранку
Журавлик летів
За море далеко
До теплих країв.
— Журавлику, любий,
Скажи нам: «Курли».
Коли ти повернешся знову?
Коли?
— Прилину, прилину
Весною назад
До вас, милі друзі,
До рідних Карпат...
Журавлик махнув
На прощання крильми:
— Бувайте здорові!
Курли вам, курли...

Степан Жупанин

— Давайте всі разом спробуємо створити пластичний етюд «Птахи відлітають у вирій».

— А тепер уважно прислухайтеся: чи чути восени дзижчання комах? Чи таке ж воно радісне і збуджене, як влітку?

Допоміжний художній матеріал

ДЖМІЛЬ

Ще вчора джміль гудів — сьогодні вже нема,
Застиг від холоду, ледь лапками він меле,
Крилята задубіли не здійма
І тихо й тоскно дивиться на мене.
Беру його із затінку, кладу
На шире сонце — в затишок осоння.
Джмелями літаки собі гудуть,
І джміль до них гуде собі спросоння.

— А тепер пригадайте інші осінні звуки. Скажіть, чому осінь часто називають вередливою, плаксивою?

— Чому про осіннє небо говорять, що воно насупилось?

— Що нагадують вам хмари восени?

Допоміжний художній матеріал

Осінні хмари, сірі, як слони,
Великі хмари холодом нагусли.
Червоне листя падає в гаю.
Летять у вирій дуже дикі гуси,
А я слонам привіт передаю.

— Згадайте шум осіннього дощу. Що він вам нагадує?

— Чи відрізняється осінній дощ від весняного? Чим? Спробуйте визначити словами його характер. (*Можливі характеристики: сумний, журливий, понурий, монотонний, тоскний, плаксивий тощо.*)

— Які почуття викликає у вас монотонний звук осіннього дощу? Спробуйте словами «намалювати» картину дощового дня восени.

Допоміжний художній матеріал

ІДУТЬ ДОЩІ

Йдуть, і йдуть, і йдуть дощі.
Стали чорними куші,
І дерева чорні стали,
Бо листочки всі опали.
Тільки дуб стоїть у листі
І калинонька в намисті.

Марія Познанська

— А тепер спробуйте придумати і заспівати пісеньку Осіннього дощику.

— Як ви думаєте, чому осінь так часто «плаче»?

Загадка на допомогу

Загасило літо піч
Та відтоді плаче:
Сльози ллються день і ніч,
Крізь сито неначе. (*Осінні дощі*)

— Сумна музика осінньої пори нагадує прощальну пісню. Цей спів схожий на коліскову, під звуки якої засинає природа. Як ви думаєте, до кого звертається осінь у цій пісні і з якими словами? Давайте пофантазуємо на цю тему.

Тема 5. Осінні дарунки

— Ось і настала найщедріша пора року! Давайте уважно придивимося, які багатства осіння природа розсипає своєю доброю рукою по землі. Проведемо конкурс на кращого знавця «дарунків» осені.

Умова: знайти в лісі, парку або в садку якомога більше плодів, грибів, ягід, що їх дарує осіння природа. Спробувати змалювати їх своїми словами.

Загадки на допомогу

- Летить їжаком,
А падає — голяком. (*Каштан*)
- Чок-чок-чок-чок!
Скринька впала на бочок.
Скринька тая не проста —
Скринька тая кістяна. (*Горіх*)
- У золотий клубочок
Сховався дубочок. (*Жалудь*)
- Жупан смугасто-зелений,
А серце, немов кумач.
На смак, як цукор, солодкий,
А сам кругленький, як м'яч. (*Кавун*)
- Невеличке — з кулачок,
Та рум'янений бочок.
Доторкнешся — гладеньке,
А відкусиш — солоденьке. (*Яблуко*)
- Стоїть хлопчик під пеньком,
Накрив голову брильком. (*Гриб*)

— Знайдіть на землі каштани і жолуді та порівняйте їхні форми. Погладьте пальчиками ці чудові витвори осінньої природи. Запам'ятайте характер їх поверхні та опишіть його словами.

Допоміжний художній матеріал

КАШТАН

Волохатий з колючками
 Ми каштан знайшли в саду.
 Збили з нього паличками
 Шкаралупу ту тверду.
 А тепер який гарненький,
 Розмальований який!
 Спинка жовта, сам гладенький,
 Білі, в цяточку, боки.

Марія Познанська

— Осінь щедро напоює природу своїми чудовими ароматами. Якими запахами, на вашу думку, сповнене осіннє повітря? Чим пахне восени ліс? (Можливі відповіді: *запахом опалого листя, грибною сирістю, аромат сосни тощо.*)

— Спробуйте відчути запах зіпрілого листу, змішаний із димом осінніх вогнищ. Який настрій він викликає?

— Понюхайте осінні квіти. Чи можна назвати їхній аромат сильним? Чи можна вважати його дурманним? Доберіть слова, що точніше характеризують аромат осінніх квітів. (Можливі характеристики: *приємний, тонкий, стримано-гіркуватий тощо.*)

— А чим восени пахне у садку?

Допоміжний художній матеріал

СЛИВИ

Осінь дише зливами,
 Осінь пахне сливами,
 Що в росі купаються,
 Соком наливаються.
 Синіми зірницями
 Сливи поміж вітами
 Сяють самоцвітами,
 Виснуть над криницями.

Дмитро Мегелик

— Осінню пору справедливо вважають найсмачнішою. Чому? Чим нас гостинно пригощає осінь?

Допоміжний художній матеріал

ВЕРЕСНЕВА СТЕЖКА

Синьоокий вересень
 ходить садами,
 всіх пригощає
 соком, плодами.

Груші звисають,
 мов глеки медові,—
 у садівників
 уже кошики повні.
 Збирають дорослі,
 діти збирають —
 груші та яблука
 з віття зривають.
 Яблуням легше —
 не гнеться гілля.
 Повниться щастям
 рідна земля.
 Дух яблуневий
 стоїть у коморі, —
 Пахне у хаті,
 пахне надворі.
 Осене-просине,
 щедрa порa.
 Буде в людини
 більше добра.

Микола Сингаївський

— Назвіть свій найулюбленіший осінній плід. Який він на смак?

— Назвіть найпахучіші плоди, що досягають восени. Які, на вашу думку, осінні плодови культури є найсолодшими?

— А тепер влаштуємо гру «Вгадай плід за запахом та смаком».

Умова: із заплющеними очима скуштувати декілька зразків осінніх плодів культур, вгадати їх назву і визначити характерні смакові ознаки. Не слід забувати, що щедроти осені призначені не тільки для людей, але й для наших «менших братів». Чим ласують звірі, птахи, комахи в осінню пору?

Допоміжний художній матеріал

ОСОПАС

Ось осінні оси — ось!
 Я пасу осінніх ос.
 Синю сливу
 роздушу,
 спілу грушу
 надкушу —
 відкушене
 сам
 з'їм,
 надкушене
 дам
 їм.
 А кісточку та зернятка
 хай ковтає чорна грядка.

Богдан Стельмах

— Восени і люди, і тварини збирають щедри дарунки природи про запас. Хто знає, що припасують звірятка на зиму?

— Якими осінніми ягідками люблять ласувати птахи?

Допоміжний художній матеріал

ШИПШИНОВІ ЛІХТАРИ

Посвітлішало
в гаях —
вся шипшина
В ліхтарях.
Прилетіли снігурі,
Кажуть:
— Наші ліхтарі!
Прилетіли горобці,
Кажуть:
— Наші ліхтарці!
Прилетіли шишкаріки,
Кажуть:
— Наші ліхтаріки!
А шипшина мирить їх:
— Ці ліхтаріки
Для всіх!

Василь Заєць

— А тепер організуємо трудову справу «Осіння комора». Завдання полягає в тому, щоб зібрати якнайбільше «дарунків» осені — ягід, грибів, жолудів, каштанів, насіння для підгодівлі тварин і птахів узимку.

— Отже, який характер у осені? Чому її називають щедрою, багатою? Як би ви ще її назвали? (*Можливі варіанти: привітна, славна, стигла, родюча, гостинна тощо.*)

Допоміжний художній матеріал

ОСІНЬ ТАКА МИЛА

Осінь така мила,
Осінь
Славна.
Осінь матері їсти несе:
Борщик у горщику,
Кашка у жменці,
Скибка у пазусі,
Грушки в хвартушку.
Осінь така мила,
Осінь
Славна.

Павло Тичина

ЗИМА

Естетична своєрідність

Зимовий пейзаж приваблює своєю суворою, водночас витонченою красою. Відсутність яскравих кольорів анітрохи не збіднює його виразності. Взимку царюють форма, симетрія, пропорційність. Природа наче навмисне демонструє естетичну довершеність власних витворів. Зима ніби вимудровує нові й нові способи створення гранично виразних образів. Обмерзлі дерева та кучугури снігу перетворюються на чудернацькі скульптурні композиції. Вигадливі морозні візерунку вражають своєю експресією. Німота, заціпеніння, сонна тиша влучне доповнюють цей казковий вернісаж. Холодна зимова краса наче застигла у нерухомості. Природа завмерла і тихо спочиває до пори, як зачарована красуня.

Тема 1. Якого кольору зима

Загадка для початку

Чудо-сани прилетіли,
Скакуни в тих санях білі.
В санях тих сидить цариця —
Білокоса, білолиця.
Рукавом махає —
Сріблом все вкриває. (*Зима*)

— Придивіться уважно до зимового пейзажу. Чи можна назвати цю пору року безбарвною?

— Якими фарбами розписала зима природу? Давайте влаштуємо змагання «Хто більше знайде кольорів та відтінків зимової пори».

— Помилуйтеся краєвидом — як світло та чисто навкруги! Які барви переважають зараз у природі?

— Який же зимовий колір, на вашу думку, справедливо вважають головним?

Допоміжний художній матеріал

БІЛІ ЧЕРЕВИЧКИ У ЗИМИ

Вкрив дерева білими крильми
Морозець колючий, мов шипшина.
Білі черевички у зими,
Біла-біла в неї кожушина.
Білі сани, білогриві коні.
Білі рукавички пухові.
Білі щоки, а уста червоні,
Мов розквітлі маки польові.

Петро Сингаївський

— Які кольори, крім білого, є у зимовій природі? Де їх можна зустріти? Зазначте їх.

— Які поєднання кольорів у зимовому пейзажі подобаються вам найбільше? Чому?

— Пошукайте навколо себе сполучення білого із зеленим, із червоним та з блакитним кольорами по черзі.

— Придивіться уважно до снігу. Якого він кольору?

— Як ви гадаєте, чи завжди сніг білий? Визначте його колір (відтінок) на сонці, у затінку. А чи змінюється забарвлення снігу вранці, ввечері, під час морозу, у відлигу?

— Коли сніговий покрив набуває рожевого відтінку? Блакитного? Фіолетового? Жовтуватого-сірого?

Загадки на допомогу

- Як тільки сутінь настає
І ліхтарі мигають,
Він фіолетовим стає
І таємничо сяє. (*Сніг ввечері*)
- Він ще недавно голубів —
Застиг у сонній мрії.
Ось небокрай почервонів —
І він вже рожевіє. (*Сніг вранці*)
- Спочатку він міцний і білий,
Та коли сонце припікає,
Він враз слабкішає, жовтіє,
Чорніє, тане і тікає. (*Сніг у відлигу*)

— Давайте пофантазуємо. Уявіть себе художниками, які малюють «портрет» Зими. Які фарби ви б змішали, щоб передати гру відтінків зимового пейзажу?

— Як ви думаєте, чому сніг часто називають сріблястим, золотистим? Коли це буває?

Загадка на допомогу

Ліг на землю вранці
Ковдрою пухнастою,
Виграє на сонці
Ниткою сріблястою. (*Сніг*)

— Озирніться навколо — де ще взимку можна побачити сріблясті виблиски? Коли дерева стають «срібними»?

— Придивіться до того, як сонце змінює кольори у зимовій природі. Визначте ці зміни.

Допоміжний художній матеріал

ВИЙШЛИ ВРАНЦІ МИ

Вийшли вранці ми.
Дивне місто проти сонця!
Всі взолочено віконця...
Ні, такої ще зими
Не стрічали ми.
Проти сонця дим,
Проти зимнього патлатий,
Що з труби зверта до хати,
І понад садом молодим
Тане, тане дим...
Ох, яка ж краса!
Сад увесь убрався в іній,
Проти сонця він — як синій.
Гілля до землі звисає, —
Ох, яка ж краса!..

Павло Тичина

— Як ви думаєте, чому кригу інколи називають кришталевою?

— Чому зима інколи буває не тільки білою, а й «сивою»?

— Спробуйте визначити колір зимового неба. Яке воно у сонячний морозний день? А як змінюється його колір у похмуру погоду?

— Що таке небесна блакить? Чи буває вона взимку? Якщо так, то в яку погоду?

— Чи не зустрічали ви яскраві кольорові плями серед зимової білини? Де? Знайдіть їх зараз. (*Можливі «знахідки»: зелень ялин; ягоди горобини, калини, шипшини; квіточки вересу; пир'ячко птахів тощо.*)

— Яке дерево взимку найяскравіше за кольором?

Загадка на допомогу

Зелену сукню має —
Ніколи не знімає,
Один-єдиний раз на рік
Зірками прикрашає. (*Ялина*)

— Давайте разом придумаємо казочку про те, чому ялинка завжди залишається зеленою.

— Отже, зиму не можна вважати безбарвною порою року. Їй при-
таманна своєрідна кольорова гама. Давайте ще раз згадаємо улюблені «фарби» зими.

— Погляньте навкруги, помилуйтеся зимовою красою. Знайдіть най-
виразнішу, на ваш погляд, картину природи взимку і «підпишіть» її ряд-
ками знайомих віршів.

Можливі «підписи»

- Мамо, йде вже зима,
Снігом травичку вкриває,
В гаю пташок вже немає...
Леся Українка

- Білі мухи налетіли,
Все подвір'я стало біле.
Не злічити білих мух,
Що летять, неначе пух.
Максим Рильський

- Срібні дерева,
Срібне гілля,
Сріблом пухнастим
Вкрита земля.
Леонід Первомайський

Тема 2. Зима-скульптор

— Уважно придивіться до зимового пейзажу — як чітко окреслені всі форми! Погляньте на кущі, пеньки, дерева, щільно вкриті снігом. Що вони вам нагадують?

Загадка на допомогу

Стоять козаки,
На них білі ковпаки. (*Пеньки під снігом*)

— Помилуйтеся нерухомою зимовою красою. Придивіться до того, як снігова ковдра огорнула землю, як дбайливо позакутувала кожен билиночку. Знайдіть цікаві форми, підкреслені снігом. На що вони схожі?

Допоміжний художній матеріал

ЗИМОЮ ВДОСВІТА

Коли із хати вийшли ми,
Ще тільки розсвітало...
Під білим килимом зими
Усе навколо спало.
В пухнасті ковдри і свитки
Ялини повдягались,
Кущі насунули шапки
І вовною пишались.
Укрилось ряднами село,
Безмежний степ біліє,
Стежки й дороги занесло,
І цяточки не мріє...

Олександр Олесь

— А сніг все йде і йде, засипає землю. Погляньте, скільки його наметло — кругом намети, кучугури... Що вам нагадують ці великі купи снігу? (*Можливі порівняння: пухнасті перини, м'які подушки, ватні ковдри, цукрові гори тощо.*)

Допоміжний художній матеріал

ПАДАВ СНІГ

Падав сніг, сипав сніг,
раптом перестав.
— Чим ти, сніжку —
перебіжку,
на землиці став?
— Для озимки —
периною пухнастою,
для липки —
хустиною
зірчастою.
У затишку —
подушкою —
минушкою
для зайчат.
На узвишку —
ковзалкою —
падалкою
для санчат.

Тамара Коломієць

— Давайте пофантазуємо. Уявіть, що ви потрапили у музей «снігових фігур». Хто з вас спробує взяти на себе роль екскурсовода в ньому і показати всі його експонати?

— Отже, зима — справжнісінький «скульптор». Уважно погляньте на чудові витвори, які вона виліплює зі снігу, вирізьблює із льоду — яка фантазія! А чи зможете ви знайти «крижані прикраси» зими?

Загадки на допомогу

- Як на свято вбрався дах
В снігову сорочку.
А чи знайдете на ній
Льодяну торочку? (*Бурульки*)
- Крапелько! Стигни, холонь і рости!
За ніч збудуй кришталеві мости. (*Лід*)

— Придивіться до бурульок, що висять на гілках дерев, і знайдіть найтовщу (найтоншу, найдовшу, найпрозорішу). Що нагадують вам їхні форми?

Загадка на допомогу

Під нашим дахом
Морквинка росте.
Сонце пригріє —
Вона відпаде. (*Бурулька*)

— Давайте разом придумаємо казочку про Бурульку і Сонце.

— А тепер погляньте, як гарно прикрасила зима дерева. Чим це запушені гілочки? Що нагадує вам це незвичайне оздоблення?

Загадки на допомогу

- Рано-вранці увесь світ
Вбрався в білий оксамит.
А як вітер нападе —
Оксамит цей опаде. (Іній)
- На зимові віти
Сили білі квіти. (Іній)
- На гілках, що від холоду тремтять,
Дрібненькі білі голочки висять. (Іній)

— Як ви гадаєте, чому іній вважають справжньою окрасою зимового пейзажу? Чим він подобається вам? Продовжте думку: «Коли дерева вбираються в іній, то стають схожими на...»

Допоміжний художній матеріал

ЗИМА

Усі дерева в інеї —
У білому, у синьому.
Ростуть дими над хатами
Стовпами волохатими.
І світ увесь у інеї —
У білому, у синьому.

Анатолій Камінчук

— Отже, зима наче навмисно окреслює контури дерев. Це дозволяє милуватись пропорцією у природу — співвідношенням частин цілого між собою. Придивіться уважно до кремезних стовбурів, могутнього віття та тендітних гілочок. Що нагадує вам це плетиво?

Допоміжний художній матеріал

НАВКРУГИ КАЗКОВІ ШАТИ

Навкруги казкові шати —
Сиве плетиво гілок.
Спробуй зразу відгадати,
Де тут в'яз, а де дубок.
Де калина, де шипшина,
Де черешенька мала?
Все зима запорошила,
Запушила, замела.
Сплять над озером ялинки,
Як сестрички в сповитку.
Біла віхола хустинки
Ім зіткала нашвидку.

І берізка — мов ліля
В платті з ніжних пелюсток.
Замість бантика у неї —
З клена зірваний листок.

Вадим Скомаровський

— Погладьте сніг рукою, стисніть його у кулачку. Запамятайте відчуття, що виникло у руці. Який цей сніг на дотик — м'який, колючий, мокрий, сухий, пухнастий, сипкий, липкий, дірчастий?

— А тепер давайте влаштуємо гру «Майстерня Снігової Королеви». Ретельно виліпіть зі снігу різноманітні геометричні фігури — трикутники, ромби, квадрати, зірки тощо.

— Зауважте, що зима не тільки талановитий «скульптор», але й чудовий художник. Де можна побачити її «малюнки»?

Загадка на допомогу

Що це за майстер малює на склі
Айстри, жоржини, троянд пелюстки? (Мороз)

— Давайте всі разом придумаємо казочку «Крижані квіти зими».

— А тепер уважно подивіться на кригу, що вкрила річку, невеличкі озерця, калюжі. Чи є там якийсь «малюночок»? На що він схожий? (Можливі порівняння: мереживо, плетиво, сітка, навутичка тощо.)

— Наприкінці нашої прогулянки можна за бажанням взяти участь в конкурсах снігової скульптури або ж малюнків на снігу.

Тема 3. Сніжинки-балеринки

— Як гарно виглядає нагадує вам снігопад! Простежте за польотом сніжинок. Що вам нагадує снігопад?

Допоміжний художній матеріал

МЕТЕЛИКИ

Погляньте, погляньте яка благодать!
Дивіться: метелики з неба летять!
Квітки повмирили усюди надворі,—
Морозець малює на шибках узори...
Картинкою гарною стане віконце,
Як трошки поблискає золотом сонце.
Погляньте, погляньте, яка благодать:
Метелики з неба летять і летять.

Олександр Олесь

— Як ви гадаєте, чому сніжинки часто порівнюють із метеликами, з пушинками? Чи схожі вони на срібних бджілок або на білих мух?

— Доберіть дієслова для характеристики руху сніжинок у повітрі. (Можливі варіанти: летять, крутяться, кружляють, в'ються, спускаються, танцюють, пурхають тощо.)

— Помилуйтеся своєрідним сніговим «балетом». Сніжинки, наче маленькі балеринки, легко кружляють у зимовому танку природи. Давайте ми спробуємо повторити їхні рухи і створимо пластичний етюд «Сніг танцює».

— Зауважте, що снігопад надає природі особливої краси і виразності. Який настрій викликає у вас неквапливий рух снігу? (*Можливі відповіді: спокійний, врівноважений, світлий, задумливий, мрійливий.*)

— Подивіться, як тихо і повільно спадає на землю снігове покривало, і спробуйте створити казочку «Хто розсипає сніжинки».

Допоміжний художній матеріал

ПРЯЛЯ

Сидить-пряля та пряде —
сніг іде — іде — іде —
нитка рветься де-не-де —
а вона пряде й пряде.
Вже напярля хуртовин
на шапки для верховин —
на сувої полотна —
на завіску для вікна,
на хустину й укривало —
мало — мало — мало — мало —
сніг іде — іде — іде —
а вона пряде й пряде...

Ліна Костенко

— А тепер скажіть, як змінюється танок цих білих метеликів зими, коли вітер посилюється? Як можна назвати такий рух снігу? (*Можливі варіанти: хуртовина, хурделиця, віхола, завірюха тощо.*)

— Якого настрою надає природі хуртовина? (*Можливі варіанти: тривожний, занепокоєний, погрозливий, бентежний, зловісний, ворожий тощо.*)

Допоміжний художній матеріал

ЗАВІРЮХА

Звечоріло; ніч заходе,
Місяць з хмари не виходе;
Ані зіроньки не мріє,
Тільки сніг кругом біліє.
Ось схопилась хуртовина,
Закурилася долина,
І кипить мороз у полі
На просторі та на волі.

Яків Щоголів

— Але не завжди танок вітру і снігу має зловісний характер. Уявіть собі ситуацію, коли жваві поривання снігопаду ніби умисне підкреслюють збуджено-радісний настрій людини, і вона сприймає цю картину інак-

ше. Коли це може бути? Чи не траплялись такі випадки з вами? (*Можливі варіанти: під час зимових розваг; під час катання на конях; у святкові дні — новорічні, різдвяні тощо.*)

Допоміжний художній матеріал

ВІХОЛА

На білих конях
віхола
в село мое
заїхала.
Летить вона
алеями, —
село цвіте
лілеями.
Село дзвенить
копитами,
снігами —
оксамитками.
І світиться
домівками
з веселими
шедрівками.

Степан Жупанин

— Не струшуйте сніжинку, що впала вам на рукав. Пильно вдивіться в її будову і подумайте, що вона вам нагадає. Продовжте речення: «Ця маленька сніжинка дуже схожа на...». (*Можливі порівняння: квіточка, зірочка, мереживо, ватна кулька тощо.*)

Загадки на допомогу

- Ніжна зірка сніжно-біла
На рукав згори злетіла,
Поки ніс її сюди —
Стала краплею води. (*Сніжинка*)
- Коли усі квітки зів'яли,
На чорну землю ми упали
Накрили килимом пухнастим,
А ще мереживом сріблястим.
Милуйтеся нами, любі діти,
Адже не гірші ми за квіти. (*Сніжинка*)

— Як бачимо, її форма гранично виразна і правильна, що відбувається завдяки симетрії. Снігові зірочки, як правило, мають шість променів, які розташовані особливо розмірено. Тому одна половинка сніжинки є ніби дзеркальним відображенням другої. Запам'ятайте будову сніжинок і вдома виріжте з паперу витинанки, відтворюючи у них ці природні форми.

— Отже, сніжинки — справжнє чудо зимової природи. Їх рух завжди приваблює своєю виразністю, надихає на створення музики, віршів,

танців. Давайте і ми спробуємо присвятити декілька поетичних ряд снігопаду, використавши такі рими: *сніжиночки — пушиночки; тихесенько — рівнесенько*.

Тема 4. Кришталевий дзвін зими

— Вслухайтесь у зиму. Як ви гадаєте, чи можна вважати її беззвучною порою року? Які звуки ви чуєте у зимовій природі?

— Який же «голос» у зими — тихий чи голосний? Від чого залежить його гучність?

Допоміжний художній матеріал

- 1) По задвірках крутить вітер,
Аж віконниці риплять;
А у нас у грубці дрова
І палають, і тріщать.

Яков Щоголів

- 2) Безмежна тиша навкруги —
Ні голосу, ні шуму...
На все навіяли сніги
Якусь глибоку думу.

Олександр Олесь

— Прислухайтесь до того, як рипить сніг під ногами. Який настрої це навіює?

— Порівняйте рипіння снігу та шерех осіннього листя. Чи однакові почуття викликають ці звуки?

— Давайте пофантазуємо. Уявіть, що ви чуєте «голос» снігу. Про він розповідає вам?

— Які звуки можна почути в лісі (парку) під час сильного морозу? Чому говорять, що мороз «тріщить»?

— Давайте спробуємо «заграти» на крижаних «цимбалах» зими і послухаємо, як дзвенять бурульки, якщо до них доторкнутися паличкою. Якими словами можна охарактеризувати ці звуки? (*Можливі характеристики: звуки чисті, ясні, ніжні, прозорі, кришталеві тощо.*)

— А тепер прислухайтесь до льодяного «співу» під ногами ковзанярів. Що він вам нагадує? (*Можливі порівняння: свист, скрегіт, стогін, сичання тощо.*)

Допоміжний художній матеріал

ТЬОХКАЄ КРИГА

Річка сховалась — була і нема:
Замурувала річку зима.

Там, де рибалки сипали сіть,
Можна сьогодні пішки ходити.
І розглядати шуку на дні,
Наче крізь чисту шибку в вікні.
Там, де недавно латаття цвіло,
В гості побігла стежка в село.
І розмальовують лід ковзани
Там, де гойдала хвиля човни.
Січень надворі, а для дітей
ТЬохкає крига, мов соловей.

Анатолій Качан

— Отже, зима може бути дуже «голосною». Інколи її «голос» навіть страшить. Чи чули ви, як вітер рвучко піднімає сніг і стрімко гонить його по землі? Як можна охарактеризувати звуки хурделиці? Доберіть слова-характеристики. (*Можливі характеристики: співає, виє, стогне, квилить, плаче, голосить, ридає тощо.*)

— Давайте згадаємо «музику» сніговію і спробуємо придумати мелодію до слів: «За вікном хурделиця жалібно голосить».

— Прислухайтесь: чи замовкають взимку пташині голоси? Яких птахів можна почути у цю пору? Як ви думаєте, про що вони перемовляються між собою?

Допоміжний художній матеріал

ЗИМОЮ

Вчора вийшов я в садок...
Зирк!— на яблуні синиця.
Біга, плига, чепуриться
І зриває щось з гілок.
Поруч з нею чорний шпак,
Весь зігнувся, як дід горбатий,
Заяложений, кудлатий,
В день ясний сидить, дивак.
Настовбурчивсь, як індик,
Не радіє сонцю й волі,
Підібрав він ноги голі
І сховав углиб язик.
А синиця плиг та плиг.
Що їй з того, що з ялинки
Враз посиплються сніжинки,
І зима тоді як сніг.
Шпак мов скеля мовчазна...
Він заплющив одне око
І замислився глибоко,
А про що, і сам не зна.
Аж над самим вухом: «Кра!»
Шпак одумавсь, стрепенувся,
З жахом набік озирнувся
Й дума: «Що там за мара?»

Розгойдався і пурхнув,
Сів на дерево високо,
Знов заплющив одне око,
Скорчивсь, згорбивсь і заснув.

Олександр Олесь

— Давайте разом придумаємо казочку про те, як Синичка із зимою посварились.

— Зимово природа може бути і мовчазною. Наче спляча красуня, вона тихо спочиває до тієї пори, поки гарячий сонячний поцілунок не розбудить її. Давайте пошукаємо рослинний матеріал, складемо зимові букети під девізом «Казковий сон природи» і прикрасимо опісля наш клас.

— Але зиму навряд чи можна назвати беззвучною. Вона то тихо зітхає, то жалібно голосить, то урочисто бринить кришталеvim дзвоном... Які різні за характером звуки, але всі вони створюють єдиний образ природи взимку. Давайте спробуємо дібрати характеристики зимової краси. Продовжте ряд: *сувора, стримана, застигла...*

(*Можливі характеристики: нашорошена, заціпеніла, велична, холодна, казкова, зачарована тощо.*)

— Ви, мабуть, вже впевнились у тому, що красуня-зима має складний характер. Як ви вважаєте, чому її називають суворою, злою, колючою?

— А кого, на вашу думку, мороз «кусає» найдужче? Чи любить зима ледачих, неворотких?

Допоміжний художній матеріал

ГРИЦЬ ТА МОРОЗ

Тихо падає сніжок
Білий та лапатий,
Прокладає стежку Гриць
Від воріт до хати.
Злий мороз щипнув за ніс,
В щоки дошкуляє,
Гриць лопатою жвавіш
Сніг пухкий жбурляє.
Перестав щипать мороз,
Відступив від Гриця —
Працьовитих малюків
І мороз боїться!

Петро Мостовий

— Отже, зимова пора не любить лінощів. Давайте організуємо трудову справу «Снігові доріжки», під час якої розчистимо сніг на нашому подвір'ї.

— Як ви думаєте, чи буває зима веселою, дзвінкою, пустотливою? Коли?

— Що приносить зимова пора дітям? Перерахуйте свої улюблені розваги взимку. Давайте влаштуємо гру «Зимові утіхи» (*катання на санчатах, лижах, ковзанах; ліплення сніговиків, будівництво снігового містечка тощо*).

Тема 5. Наші менші брати взимку

— Придивіться до тварин і птахів узимку. Чи змінився їхній вигляд? Які звірі та птахи взимку «найшпатніші»? Чиї шубки та пір'ячко яскраво миготять на фоні білого снігу?

(*Можливі відповіді: птахи — дятел, снігур, синиця, шишкар, омелюх, чечітка, щиголь; звірі — лисиця, куниця, білка тощо.*)

Загадки на допомогу

- Всяк в блакитнім піджачку,
В рожевій сорочці
В нас зимою по садку
Гуляють, як гості. (Снігурі)
- В лісі модниця гуляє —
На всі боки поглядає.
На ній шубка дорога
Вся горить, мов золота.
Хвіст пухнастий і м'який —
Що за звір такий? (Лисиця)

— Подивіться на птахів і скажіть, якими кольорами прикрашають вони зимовий ліс.

Допоміжний художній матеріал

ЧЕРВОНІ СНИГУРИ

Червоні снігурі
Стрибають по дворі.
В задумі чорний крук
Присів на білий сук.
Синиці голубі
Співають на вербі.
На зиму омелюх
Пошив рудий кожух.
А горобець-дивак
Вдягнув зелений фрак...
Зелений — то й дарма!
Бо сірих фарб нема.

Володимир Лучук

— А зараз влаштуємо конкурс на краший пташиний словесний портрет.

Умова: якомога точніше й образніше описати зовнішній вигляд пташки, яку вважаєте найяскравішою у зимовому лісі.

(Можливі варіанти «портретів»:

- синиця — жовто-синє платтячко та чорна шапочка;
- снігур — малинова сорочка та чорний капелюшок;
- дятел — строкатий піджачок та червона шапочка;
- щиголь — червона маска та козушок із жовтими рукавами;
- омельох — бежевий костюмчик із строкатим жовто-чорним оздобленням, на голові — модний чубчик тощо.)

— Помилуйтеся яскравим пір'ячком жаркогрудих снігурів серед білого лісу (парку). Що нагадає вам ця картина?

Допоміжний матеріал

СНІГУРІ

Розстелила знов зима
Скатертину білу.
Прилетіли снігурі,
На ялину сіли.
Випинають напоказ
Малинові груди,
І виспівують, дзвенять:
— Дю-ді, дю-ді, дю-ді.
Червоніють на гілках,
Ваблять кожне око.
Замість яблук не зірви
Ти їх ненароком!

Петро Мостовий

— А тепер постежте за нашими добрими «сусідами» — горобчиками. Ці пташки хоч і не мають яскравого пір'ячка, але ж по-своєму гарні і привабливі. Чим вони вам подобаються? (Можливі відповіді: *рухливі, верткі, жваві, кумедні, лагідні, моторні, меткі тощо.*)

— Чи легко пережити цим досить витривалим пташкам зиму? Давайте придумаємо оповідання «Сміливий горобець».

Допоміжний художній матеріал

ЗИМОВІ ГОРОБЦІ

Ріка заснула в берегах.
Село сотається димками.
Як чорні черги у снігах,
Стоять похнюплені паркани.
А на малому деревці
З такою гілкою рогатою

Лузають зиму горобці
І літо-літечко пригадують.

Ліна Костенко

— Зима в лісі ще суворіша, ніж у місті. Та життя там не завмирає. Що ви знаєте про турботи лісових тварин взимку?

Допоміжний художній матеріал

БІГА ЗАЙЧИК-СКАКУНЕЦЬ

Біга зайчик-скакунець,
В затишок тікає.
А зима на помелі
Зайця доганяє.
Зайчик бачить, що біда —
Під дубом сховався.
А зима тут снігу — кидь!
Там малий й зостався.
А от білка із дупла
Хвостик виставляє.
А зима в дупло мерщій
Снігу напихає.
А як вгледіла вона
Горобців на гілці,
Плиг туди — і горобці
В сніговій тарілці.
А уранці, щоб спочить,
На сосну злетіла,
І в ту ж саму мить сосна
Снігом забіліла...

Олександр Олесь

— Погляньте на сніг. Він весь розмальований якимись рисочками, цяточками. Це «пишуть» на снігу своїми лапками та хвостик звірі і птахи. Спробуйте визначити хитрі «петлі», «двійки», «скидки».

— Давайте влаштуємо конкурс на кращого читця «Книги слідів».

Умова: якнайшвидше і найточніше визначте належність слідів тваринам чи птахам.

— Уважно придивіться і прислухайтеся до зими. Застигла земля, зупинилась річка, завмерли дерева. Холодна красуня зачарувала і світ, приспала його до весни. Казковий сон природи! Та є у нього й інша сторона. Зима не тільки красива, але й холодна і голодна пора року. Про це нагадують нам голоси змерзлих пташок. Як ви вважаєте, що можемо зробити корисного у скрутний для них час?

— То ж давайте реально допоможемо нашим маленьким друзям. Організуємо трудовий десант «Зимові їдальні» — виготуємо і влаштуємо годівнички для птахів, тварин.

ВЕСНА

Естетична своєрідність

Весну справедливо вважають найдинамічнішою порою року. Вона змінює зиму — довгу, сонну, неквапливу, нашорошено притихлу. Тому навіть перші малозначні зрушення у природі, що несе з собою ця пора року, сприймаються надзвичайно гостро. Порівняно із зимові пейзажем, весна рясно вбирає землю в розмаїті яскраві барви. Повітря наповнюється безліччю п'яних пахошів. Усе навкруги пробуджується, оживає, рухається. Життя відновлюється, кипить, вирує — і все і яскраво відбивається в симфонії звуків, що лунають у весняній природі. Ось такою барвистою, пахучою, діяльною і гомінкою сприймається весна. І все ж приваблюють не стільки її окремі прояви, скільки створений ними образ динамічної, могутньої, життєдайної сили природи.

Тема 1. Фестиваль весняних кольорів

— Придивіться уважно до весняної пори. Які зміни вона з собою приносить? Зверніть увагу на пробудження природи, яка струшує з себе останній сніг.

— Які барви приносить нам рання весна? Давайте разом придумаємо казочку «Весна-художниця».

— А тепер проведемо конкурс «Гостре око».

Умова: зазначити якнайбільше кольорів, яких не було взимку і що вперше з'явилися у весняній природі.

— Як ви вважаєте, чому весну часто називають блакитною? Де можна побачити весняну голубинь?

Допоміжний художній матеріал

ГОЛУБА ВЕСНА

Як прийшла до нас весна,
То сказала так вона:
— Одягай, синочку,
Голубу сорочку.
Нині річка голуба.
Голубіє там верба.
Всюди небо височіє,
Всім на радість голубіє.
У промінні тихо мріє
І в очах твоїх синіє.
І діброва у долині —
Голуба, мов на картині.
Навіть квіти голубі
Усміхаються тобі.

Микола Сингаївський

— Яких відтінків набуває сніг ранньою весною? Як можна охарактеризувати його колір? (*Можливі характеристики: бруднуватий, сіруватий, жовтуватий тощо.*)

— Придивіться до голих ще дерев, чагарнику. Весна огорнула їх фіолетово-сріблястим серпанком. Проталини теж не безбарвні. Природа поступово розкриває свою «палітру», і починається справжній фестиваль барв. Де можна побачити сірувато-коричневі відтінки? А чи помітили ви рудувато-червоні та сріблясто-блакитні? Знайдіть їх у навколишній природі.

— Помилуйтеся весняним небом. Якого воно кольору? Чому небо інколи називають усміхненим? Як ще можна охарактеризувати його? (*Можливі характеристики: чисте, вмите, прозоре, ясне, лагідне тощо.*)

— Помилуйтеся першими весняними листочками. Як можна охарактеризувати їхню зелень? (*Можливі характеристики: ясна, прозора, ніжна, несмілива, тендітна.*)

Допоміжний художній матеріал

ДИВО

Зима з чекання аж отерпла,
І грім перекотився гулом,
І щирим оком злива тепла
У кожну бруньку зазирає.
Вчинилось диво біля мене
По тому дощику грайлистім:
Верба прозрічисто-зеленим
Вся обнизалася намистом,
Осика, вчора без'язика,
Залепетала перволистом...

Віктор Кочевський

— Погляньте, як яскраво світить весняне сонце! З чим можна, порівняти його золотий диск?

Загадка на допомогу

Блакитний платок, рожевий клубок:
По платку катається — людям усміхається. (*Небо і сонце*)

— Підставте обличчя і долоні весняному сонечку. Як воно гріє? (*Можливі відповіді: м'яко, ласкаво, ніжно, нестливно тощо.*)

— Із чим можна порівняти тепло і ласку весняного сонця?

Допоміжний художній матеріал

ВЕСНА

До мого вікна
Підійшла весна,
Розтопилася на шибіці
Квітка льодяна.

Крізь прозоре скло
Сонечко зайшло
І поклато руку теплу
На моє чоло.
Видалось мені,
Що лежу я в сні,
Що співає мені мати
Золоті пісні.
Що мене торка
Ніжна і легка,
Наче те весняне сонце,
Мамина рука.

Дмитро Павличко

— Подивіться навкруги, який прекрасний день! Все залито світлом, виграє під виблисками сонця. Чому, на вашу думку, віддзеркалення сонячного проміння називають «зайчиками»?

— Що нагадує вам гра сонця на водній поверхні? Доберіть дієслова, що влучно передають це поетичне єднання двох природних стихій. (Можливі варіанти: блищить, горить, сяє, яріє, виблискує, мерехтить, іскрить, палахкотить тощо.)

— Де навесні можна зустріти радісну гру сонця і води?

Загадка на допомогу

Дерева по коліно у воді стоять,
Сонячні промінчики виблискують, горять.
Зупинись і пильно подивись туди —
Що це за симфонія сонця і води? (Повінь)

— Спробуйте «намалювати» словесну картину «Повінь у сонячний день».

Допоміжний художній матеріал

БЕРІЗКА ПО КОЛІНА У ВОДІ

Переярками та узлісками
По розлитій з весни воді
Гуси плавають між берізками
Білі, білі, як лебеді.
Ані шелесту, ані бризочки,
Ні далекого шуму коліс,
Лиш гусей лебедина низочка
Огинає струни беріз.

Ліна Костенко

— Придивіться: особливості краси і кольорової виразності надає весні квітування. Перерахуйте кольори весняних квітів. Яке забарвлення вам подобається найбільше і чому?

— Придумайте символіку до весняних кольорів — зеленого, жовтого, блакитного тощо.

(Можливі варіанти:

- зелений — символ відновленого життя;
- жовтий — символ сонячного тепла;
- блакитний — символ чистої води і вмитого неба тощо.)

— Отже, весна-художниця не пожалкувала фарб і щедро розквітчала природу. Як ви вважаєте, чим відрізняються кольори ранньої весни від кольорів весни у розквіті? (Можливі відповіді: кольори ранньої весни — ясні, прозорі, ніжні, акварельні; кольори весни у розквіті — яскраві, густі, соковиті тощо.)

Тема 2. Весняна симфонія

— Давайте послухаємо весну. Якими звуками сповнила вона природу?

— Як ви гадаєте, чому весну вважають «найголоснішою», «найгомінкішою» порою року?

— Охарактеризуйте, як звучить пробудження весняної природи? Які звуки весни подобаються вам найбільше? Чому?

Допоміжний художній матеріал

Все навколо зеленіє,
Річка летиться і шумить.
Тихо, тихо вітер віє
І з травою гомонить.
Як тут всидіти у хаті,
Коли все живе, цвіте,
Скрізь дзвенять пташки крилаті,
Сяє сонце золоте...

Олександр Олесь

— Після зимової тиші звучання весняної природи сприймається стоголосою «симфонія». Як ви думаєте, про що «співає» весна?

— А тепер прислухайтесь до того, як весна «відчиняє ворота» воді. Які звуки ви чуєте?

Загадка на допомогу

Прислухайся до шуму:
З весною він іде!
Щось тріщить, ламається,
Скрегоче і гуде. (Льодохід)

— Спробуйте «намалювати» словесну картину «Весняний льодохід».

Допоміжний художній матеріал

ЛЬОДОХІД

Повніє річка вглиб і вшир,
Закручує шалений вир...
Пливуть крижини по воді,
Неначе білі лебеді.

Шумить ріка:— Спішу! Спішу-у-у! —
Ламає все, крім комишу:
Стоїть, старенький, над водою,
Трясе рудою бородою.

Віктор Кочевський

— Чи чуєте ви шум весняної води? Як можна його охарактеризувати? Доберіть дієслова, що передають шум весняної води найбільш влучно. (*Можливі варіанти: біжить, шумить, дзвенить, дзюрчить, співає, хлюпає, вирує, клекотить, булькотить, кипить тощо.*)

Загадка на допомогу

Прокинувся — і відразу
До сонечка біжить,
Стрибає по камінчиках,
Хлюпоче і дзвенить. (*Струм*)

— Придивіться до стрімкого руху талої води. Що означає вислів «вода прокинулася»? Спробуйте створити пластичний етюд «Весняний струмок».

— А хто придумав казочку «Куди поспішає весняний струмок»?

— Послухайте капіж. Який настрої викликають ці звуки? Згадаймо українську народну пісню «А вже весна», яка оспівує пробудження весняної природи. Уявіть себе композиторами і створіть мелодію до слів «За вікном дзвенить капіж».

— Чи прислухались ви коли-небудь до шуму весняного дощу? Який він за характером? Порівняйте його з осіннім дощем. (*Можливі характеристики: веселий, бадьорий, пустотливий, завзятий, жвавий, моторний тощо.*)

— Як ви вважаєте, чому поети та художники дуже часто оспівують весняну грозу? У чому її принадливість? Що приносить вона з собою на землю?

Допоміжний художній матеріал

Була гроза, і грім гримів,
Він так любив гриміти,
Що аж тремтів, що аж горів
На трави і на квіти.
Грім жив у хмарі, і згори
Він бачив, хто що хоче:
Налив грозою грім яри,
Умив озерам очі...

Микола Вінграновський

— А що нагадує вам весняний грім? З чим можна порівняти його звуки?

Загадка на допомогу

Ось по небі кінь біжить,
З-під копит вогонь летить,
А внизу земля дрижить. (*Грім*)

— А тепер уявіть, що дощ — жива істота. Як би ви намалювали його «портрет»? Опишіть словами цю картину.

Допоміжний художній матеріал

ДЯДЬКО ДОЩ

Дядько Дощ стоїть над лісом —
Неба велетень сяга.
Він сміється, мов залізом
Дудонить:— Га-га! Га-га!
Одягнувся, мов на свято,
Запорізький в нього шик:
Тучі шапка сивувата,
Блискавки червоний шлик.
Довжезні срібні вуса
Люто вітер розвіва.
І тремтить пшениця руса,
І втіка за горб трава!

Дмитро Павличко

— Весна «дзвенить» не тільки водою, але й пташиним галасом. Вслухайтесь у гомін пташок. Кого з крилатих співаків весни ви чуєте? Доберіть дієслова для характеристики співу різних пташок. (*Можливі варіанти: дзвенить, тьохкає, воркує, щєбече, бринить, свистить, цвюохкає, туркотить тощо.*)

Допоміжний художній матеріал

В ДІБРОВІ

Он чорний шпак співа вгорі,
Зозуля голосно кукука;
Скриплять червоні снігурі,
В дубову кору дятел стука.
Щєбече зяблича сім'я,
І сиза горлиця воркує;
Чудова ж пісня солов'я
Над всіма співами царює.

Яків Щоголів

— Весна стрімко йде по землі. Все живе вітає її дзвінким «хором». Радісно дзижчать бджілки і джмелі, весело стрекочуть коники, збуджено гудуть хрущі... Все це хвилює нас не менше пташиного співу, адже це звуки рідної землі. Тарас Шевченко, слухаючи гудіння хрущів весняним садом, назавжди закохався в квітучу красу України і ніжно оспівав її у відомому вірші. Хто пригадає декілька рядків з нього? («Садок вишневий коло хати»)

— Отже, вдумайтесь у таємниці краси і виразності весняних звуків. Спробуйте якнайповніше визначити їх особливості, адже вони надають

весні неповторного характеру. Якого саме? (*Можливі характеристики: весна діяльна, гомінка, стрімка, кипуча, рухлива, бурхлива, дзвінка, життєрадісна тощо.*)

— Давайте всі разом придумаємо кілька поетичних рядків про весняний «оркестр», використавши такі рими: сясє — співає; шумить — дзвонить.

— Згадаймо українські народні пісні, присвячені весні (веснянки). Спробуймо привітати ними весняну природу (наприклад: «Благослови, мати, весну закликати»; «При долині мак»; «А ми просо сіяли, сіяли», «Подоляночка» тощо).

Тема 3. Вигадливі візерунки весни

— Озирніться навколо себе. Як все змінилося навесні! Зверніть увагу на природні форми, якими сповнений весняний пейзаж. Погляньте на небо. Там з'явились пухкі хмарки, яких не побачиш взимку. Що нагадують вам їхні чудернацькі форми?

— Спробуйте знайти на небі хмари, схожі на вату, на пір'ячко тощо. Які з них нагадують вам купки снігу, крижини?

— Як ви вважаєте, чому у відомих дитячих піснях хмари порівнюють із «білими корабличками» або ж із «білогривими конячками»? Придумайте свої порівняння.

Допоміжний художній матеріал

СІЛА ХМАРА НА КОНЯ

Сіла
хмара на коня:
хмара
хмару
догоня.
Вітер
збоку
як набіг —
збив коня
відразу
з ніг.
Випустила
хмара
віжки
і пішла
за обрій
пішки.

Володимир Лучук

— Як ви вважаєте: весняні хмаринки — бажані гості чи ні? Чого найбільше чекає земля навесні?

— Давайте придумаємо казочку «Як ми запросили хмаринку в гості».

Допоміжний художній матеріал

МОЛОДЕНЬКА ХМАРИНКА

Шука в небі хатинку —
Та у небі її не знайдеш.
— Молоденька хмаринко,
Нема в небі хатинки,
То ж куди ти, хмаринко, підеш?
Зиму де зимувати,
Літо де літувати,
Та і як тоді жить, як на те?
Молоденька хмаринко,
Йди до нас у хатинку...
Під вікном у нас вишня цвіте.
Цвіте зранку кульбаба,
Цвіте жовта троянда,
І жовтеньким курчатка цвітуть.
Будеш їх поливати,
Будеш їх напувати,
А вони тобі щастя дадуть.

Микола Вінграновський

— Вдивіться уважно у світ весняних рослин. Як збагатились його форми! Спробуйте знайти квіти, схожі на ліхтарики.

Загадка на допомогу

Стоїть тоненький стовпчик, наче риска,
А зверху — білих ліхтариків низка. (*Конвалія*)

— А тепер придивіться до цвіту мати-й-мачухи, кульбаби. Що він вам нагадує? (*Можливі порівняння: золота кулька, сонечко, курчатко, краплина меду тощо.*)

— Чи зможете знайти серед квітів справжні «зірочки»? (*Можливі «знахідки»: зірочки жовті, зірочник лісовий, нарцис вузьколистий, переліска тощо.*)

— Погляньте на дерева. Квітування їх також прикрасило. На що схожі, наприклад, квіти каштану? (*Можливі порівняння: свічки, пірамідки тощо.*)

— На емблемі якого міста можна побачити каштанове суцвіття? (*Київ*)

— Спробуйте «намалювати» словесну картину «Цвітуть каштани».

Допоміжний художній матеріал

ЗАЦВІЛИ КАШТАНИ

Зацвіли каштани
У моєму місті,
Золотистим цвітом
Зарясніли в листі.
Цвіт такий хороший,
Аж вбирає очі,
Зацвіли каштани
Вчора опівночі.
А під ними ходять
Вулицею люди,
Зацвіли каштани
Тут і там, усюди.
Холодку багато,
Пахощів багато.
У моєму місті
Гарно, як на свято.

Марія Познанська

— А тепер порівняйте весняне вбрання крон дуба, берези, тополі, вільхи. Вони також квітують, але досить своєрідно. Що нагадують вам їхні крони у цей період?

Загадка на допомогу

Платтячко біленьке,
Сережки золотенькі,
З розплетеними косами
Умивалась росами. (*Береза*)

— Погладьте долонями кору дерев і запам'ятайте характер її поверхні. Спробуйте визначити словами ці відчуття. В якого дерева, на вашу думку, кора гладенька (*зморшкувата, жорстка, шовковиста, слизька, цупка, пориста, лускоподібна*)?

— Погладьте весняну травичку. Чому її називають «шовковою»?

— Візьміть і потримайте трохи в пальчиках листочки дерев. Запам'ятайте їхню «шкірочку» на дотик.

— А тепер проведемо конкурс «Хто швидше знайде листок».

Умова: знайти у лісі (парку) найжорсткіше, найслизькіше, найцупкіше, а також «оксамитове» листя.

— Давайте разом придумаємо казочку про те, як Весна дерева одягала.

— Спробуємо уявити собі весняну пору у вигляді живої істоти. Давайте намалюємо словами її «портрет».

Допоміжний художній матеріал

Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла, ясна,
Наче дівчина в вінку.
Зацвіли луки, діброви,
Повно гомону, розмови
І пісень в чагарнику.

Іван Франко

Тема 4. Чим пахне весна

— Як легко дихається навесні! Наберіть повні груди весняного повітря. Чим пахне весна? (*Можливі відповіді: першою зеленню, теплою землею, молодим листячком, квітами тощо.*)

— Як можна охарактеризувати весняне повітря? (*Можливі характеристики: чисте, прозоре, світле, легке, п'янке.*)

— Які найперші запахи приносить з собою весна?

Загадки на допомогу

- Вона прокинулась, умилась,
Зітхнула теплим паром,
Відразу квітами укрилась
Й травички ніжним шаром. (*Земля навесні*)
- Плаче цвях прозорий.
Водою льодяною.
Він на скельце схожий,
Та пахне весною. (*Бурулька*)

— Давайте спробуємо відчуті «дихання» весняної землі. Чи подобається вам цей запах? Чим пахне земля навесні?

Допоміжний художній матеріал

СРІБНА ТИША

Наче в пригорщі, в долину
Сонце хлюпнуло проміння.
І вода в погожу днину
Поїть землю і коріння.
А земля — у лузі, в полі,
На горі і під горою —
У весняному роздоллі
Пахне листом і корою.
У саду, в діброві нашій
Кожна брунька набухає.
Так земля весною завше
Ніжно прорістю зітхає...

Микола Сингаївський

— А тепер спробуйте вловити ледь відчутний запах талої води. Це «сльози» зими. Це розтоплене сонячним теплом серце Сніжної Королеви. Давайте разом придумаємо казочку «Чому зима заплакала».

— Знайдіть бруньки, що почали розпускатися. Понюхайте і запам'ятайте цей запах. Це рослини прокидаються після зимового сну і починають «дихати».

— Зверніть увагу на пахощі весняного лісу (парку). Що ви відчуваєте? (Можливі відповіді: запах торішнього листя, парування землі, аромат весняних рослин.)

— Вдихніть пахощі весняних квітів, які зустрічалися вам по дорозі. Чи подобається вам цей запах? Як можна охарактеризувати аромат перших весняних квітів: підсніжників, крокусів, мати-й-мачухи, фіалки, медунки? (Можливі характеристики: ніжний, тонкий, свіжий, приємний, не сильний, неспіливий, скромний тощо.)

— А які квіти весна обдарувала більш сильним запахом? Які весняні рослини мають духмяний, п'янкий квітневий аромат? (Можливі відповіді: конвалія, бузок, черемха тощо.)

Загадка на допомогу

В біле платтячко вбереться,
Аромат духмяний ллється.
Ну а потім вкрита чисто
З чорних ягідок намистом. (Черемха)

— Давайте пограємо в гру «Відгадай квітку за запахом».

— Зверніть увагу на пахощі квітучого саду. Аромат якого плодового дерева під час квітучості подобається вам найбільше?

— Намалюйте словесну картину «Я іду квітучим садом».

Допоміжний художній матеріал

Мизатий хлопчик, як горобчик,
З таким, як сам, до річки йде.
Іде над хлопчиками дощик,
Іде над ними й більш ніде.
А фіолетово, а синьо
При хаті півники цвітуть!
Цвіте над півниками слива,
І абрикоса пахне тут.

Микола Вінграновський

— Як, на вашу думку, пахнуть дерева в цвіту — гірко чи солодко? Спробуйте знайти солодкий запах. Що він нагадує вам?

Допоміжний художній матеріал

БІЛИЙ ДІМ

Лине білий дим
Садом молодим,
Спочиває
На зеленім вітті.

Пахне білий дим
Медом золотим.
Дим, а чи дерева
В білім цвіті?
Вже тепло весна
В край наш принесла,
Подихи її
Такі димчасті.
Зацвіли сади
На рясні плоди,
Зацвіла земля
У білім щасті.

Степан Жупанин

— Отже, весна сприймається як справжнє свято пахощів, що є невід'ємною ознакою рідної домівки, і вони запам'ятовуються на все життя. Давайте влаштуємо конкурс міні-оповідань на тему «Найкращий запах весни».

Тема 5. Свято весняних квітів

— Погляньте навколо. Земля прокинулася, умила весняною водою. Який настрої викликає у вас квітучість природи навесні? (Можливі відповіді: радісний, бадьорий, святковий, урочистий, схвильований, піднесений тощо.)

— Давайте завітаємо в гості до весняних квітів. Якими барвами розмалювала їх весна?

— Давайте пограємо в гру «Вгадай квітку за кольором».

Умова: ведучий називає будь-який із відтінків кольорової гами. Діти, у свою чергу, пропонують відповідні назви весняних квітів.

Наприклад:

- Білий колір — підсніжник, білоцвіт, конвалія, анемона, нарцис, купина запашна та ін.
- Жовтий колір — мати-й-мачуха, кульбаба, калюжниці, гусяча цибулька, горицвіт, пшінка та ін.
- Синьо-блакитний колір — пролісок, барвінок, цибулька, перелісок, сон-трава та ін.
- Фіолетово-рожевий колір — медунка, фіалка, зозулинець, Петрів хрест, бузок та ін.

— Помилуйтеся квітковим різнобарв'ям, яке дарує нам весняна квітка. Яка квітка, на вашу думку, є найкращою? Обґрунтуйте свій вибір.

Допоміжний художній матеріал

ВЕСНЯНІ КВІТИ

Весна чарівниця
Неначе цариця,
Наказ свій послала,
Щоб краса вставала.
І проліски, і травка,
Й зелена муравка,
І кульбаба рясна,
Й фіалочка ясна —
Всі квіти весняні,
Веселі, кохані,
З-під листя виходять,
Голівки підводять
Од сну зимового
До сонця ясного!..

Олена Пчілка

— Придивіться уважно до ніжних пролісків. Який, на вашу думку, характер у цих квіточок? Сильні вони чи слабкі, сміливі чи боязливі, волелюбні чи покірні, суворі чи ласкаві?

Допоміжний художній матеріал

Зима... і пролісок блакитний;
Навколо ще лежать сніги,
А він всміхається, привітний,
А він вже скинув ланцюги.

Олександр Олесь

— Помилуйтеся пролісками. Спробуйте створити словесний «портрет» цієї гарної квіточки.

— Придумайте казочку про те, як вперше у лісі з'явилися проліски.

Допоміжний художній матеріал

ПРОЛІСОК

Я бачив, як зірниця впала,
Як на снігу вона палала,
Як сніг, біліший від лілеї,
В ночі іскрився біля неї.
Де в темноті зоря згоріла,
З'явилась вранці квітка біла,
І сонце стало ніби вище,
І сніг лежав, як попелище.

Дмитро Павличко

— Давайте знайдемо барвінок. Його сині квіточки, наче очки, весело дивляться на нас. Як ви вважаєте, чому їх так люблять на Україні?

— Придивіться до фіолетово-рожевої медунки. Яка ошатна квіточка! Придумайте казочку «Чому у медунки солодке ім'я».

Допоміжний художній матеріал

МЕДУНКА

Весною у лісі
Медунка завітла.
У ліс принесла вона
Крапельку світла.
Дивились довкола
На землю зігріту
Пучечки рожевого
Й жовтого цвіту.
Їй ніжно цвілося
Під сонячним небом.
Джмелі ласували
Медункою-медом.
А я на папері її
Змалювала,
Щоб квітка до осені
В нас квітнула.

Микола Сингаївський

— А тепер спробуймо разом створити загадки про будь-які весняні квіти.

Наприклад:

З-під снігу виглядає —
Весну зустрічає. (*Пролісок*)

— Скільки квітів навкруги — справжній квітковий бал! Давайте придумуємо і затанцюємо танок весняних квітів.

— Погляньте навколо: дерева, кущі, квіти... все прокидається і розквітає. Придивіться до цвіту яблуні. Якого відтінку набули його пелюстки? Порівняйте квіти яблуні з цвітом вишні, каштану, калини тощо. Що нагадують вам квітучі дерева? З чим можна порівняти їхнє квітання? (*Можливі порівняння: туман, дим, піна, біле море, молоко, сніг, паморозь тощо.*)

Загадка на допомогу

Дерева під вікном
Облив хтось молоком. (*Квітання дерев*)

— Поспостерегайте за комахами навесні. Яких із них частенько порівнюють із квітами, що літають над землею? Чому?

Загадка на допомогу

На дорозі лежить квітка,
Пелюстки згортає.
Я хотів її підняти —
А вона літає! (*Метелик*)

— Придивіться уважно до крил метелика. Весна не пошкодувала барв для їхньої краси. Спробуйте порухувати кольори на крилі метелика.

— А тепер влаштуємо гру «Фотографія на пам'ять».

Умова: якомога швидше і уважніше роздивитись крила метелика і змалювати словами їх «фотопортрет» (метеликів не ловити і рукам чіпати).

Можливі варіанти

- *Капусниця* — ніжно-білі з жовтуватим відтінком та чотирма симетрично розташованими чорними цятками.
- *Лимонниця* — яскраво-жовті, як лимон, із чотирма малопомітними червоними цяточками. Кропив'янка — коричнево-шоколадні із жовто-чорними плямочками і темно-оксамитовою оторочкою.
- *Павичеве око* — яскраві коричнево-червоні із чотирма синьо-блакитними плямами та жовтими обводами. Дуже нагадують павичевий хвіст.
- *Адмірал* — темні, як ніч, з яскравими жовтогарячими смужками. Дуже схожі на адміральські лампаси. По краях — невеличкі білі «погончики».

— Постостерігайте за легкокрилими метеликами. Як весело пурхають вони над весняною землею! Спробуйте повторити ці рухи у пластичних імпровізаціях на тему «Метелики». Як ви гадаєте, що надає цим комахам такої чарівності та принадливості?

Допоміжний художній матеріал

МЕТЕЛИК

Діти бігають, стрибають,
Далі — весело гукають:
— Ах, метелик!.. Подивіться!..
Ось він, ось він метушиться!
Та який же гарний, гожий!
Наче квітка, прехороший!

Олена Пчілка

— Отже, весна нікого не забула. Всім подарувала вона красу і радість, щедро напоїла своєю життєдайною силою. Як ви думаєте, чому весну називають «ранком року»? З якими надіями звичайно пов'язують її настання? (*Можливі відповіді: з надіями на пробудження, оновлення, відродження життя та природи тощо.*)

— То ж давайте привітаємо весну гарною трудовою справою. Спробуємо влаштувати на шкільному подвір'ї «куточок краси». Для цього посадимо декілька дерев із виразною конфігурацією крони, а також зробимо невеличкий квітничок, квіти в якому висадимо за законами гармонійного поєднання кольорів та форм, симетрії та пропорції.

ЛІТО

Естетична своєрідність

Літо користується чи не найбільшою любов'ю як у дітей, так і у дорослих. Це не тільки час відпочинку, але й наймалювничіша пора року. На кожному кроці вона дарує радість милування красою природи, дивує шириною діапазону естетичних проявів. Літо приваблює своїм теплом. Жаринь сонця пломенить над землею, наче розплавлене золото. Природа вся тягнеться назустріч теплу. А в снопах яскравого світла виграють різні кольори — справжнє свято барв! Радують око луки, вигаптувані чудернацькими квітковими візерунками. Зелені шати лісів вражають багатством відтінків. А ще літо — це напрочуд дзвінка, духмяна і смачна пора року. Ніхто не встоїть перед солодкими дарунками літньої природи. От і згадується літо з ніжністю та вдячністю за його щирі ласку, тепло, пишність та буяння.

Тема 1. Лісові сюрпризи

Загадка для початку

Теплий, довгий-довгий день,
Повна миска черешень,
Достигає жовтий колос,
Демонструє коник голос,
І сунічка дозріває —
То ж коли все це буває? (*Влітку*)

— Ось і настала довгоочікувана і така жадана літня пора року. Як гарно зараз у лісі! Скільки сюрпризів приготував він для нас! Яке розмаїття кольорів, форм, звуків пропонує літня природа! Знайдіть зміни, що відбулися у пейзажі влітку.

— Помилуйтеся зеленню дерев. Влітку вона стала яскравішою і соковитішою. Придивіться уважно: чи всюди зелень однакова за насиченістю кольору?

— Вкажіть на світло- та темно-зелене листя. Пошукайте «смагдову» зелень.

— А зараз влаштуємо змагання за умовою: «Хто нарахує найбільше відтінків зеленого у лісі».

(*Можливі варіанти розташування листочків за інтенсивністю зеленого кольору:*

- *яснобарвна зелень* — акація, верба, осика, береза, яблуня, ясен, горобина;
- *темноколірна зелень* — ялина, сосна, липа, бузина, клен, вільха, черемха, тополя, дуб, в'яз, бузок тощо.)

— Погляньте навкруги: яке розмаїття форм у літній природі! Спробуйте знайти крони дерев, що виділяються серед інших своїм зовнішнім виглядом. Чим вони вам подобаються?

— Придивіться до деяких дерев, що ростуть одне біля одного й утворюють цікаві композиції. Що нагадує вам таке «сусідство»?

Допоміжний художній матеріал

НА СОСНОВОМУ УЗЛІССІ

Ген за сосною-матір'ю на гору
Кудлаті, круглі сосонки біжать,
Немов поважна ведмедиха з бору
Веде своїх маленьких ведмежат.

Віктор Кочевський

— А тепер пошукайте лісову квіточку, яка милує око своїми яскравими барвами або ж пелюстками цікавої конфігурації. Складіть про неї казочку на тему «Переможниця лісового конкурсу краси».

— Подивіться уважно навколо себе. Знайдіть химерно вигнуте коріння. Пофантазуйте: що нагадують вам ці форми?

Допоміжний художній матеріал

ЛІСОВЕ КОРИННЯ

Яке химерне лісове коріння!
Попід ногами скрізь його сплетіння.
Ось корінець, мов каченя бокате:
Є дзьоб і вічка, й білі ноженята.
А цей, мов равлик, цей, немов лисиця,
Цей випуклий — смішна залітна птиця.
Так можна цілий день ходити в діброві
І зустрічати постаті казкові.
Дива та й годі у великім лісі —
Химерно пружні корінці сплелися.

Валентина Ткаченко

— Оголошуємо конкурс на крашу «лісову знахідку».

Умова: показати найвиразніший, на вашу думку, «витвір» тутешньої природи (дерево, кущ, квітку, коріння, павутиння, гніздо та ін.), а також пояснити своєрідність його краси.

— Тепер давайте послухаємо «лісовий концерт». Які чудові «співаки» у лісі! Чи впізнали ви їх голоси?

Допоміжний художній матеріал

ЛІСОВА ПРОГУЛЯНКА

Я ходив сьогодні в ліс,
З лісу казочку приніс.
Розповім про голоси,
Що дарують нам ліси.

Там шишкар:— Ці-ку, ці-ку!—
Поселився в сосняку.
А в березині, здається,
Іволга сміється:— Ів-оло, ів-оло!—
Літо щедро зацвіло.
Стихнув дятел-трудівник,
Слуха жалібний крик.
Сойка синьокрила
Всіх перекривила.
І чутно в сосняку
Музику гомінку...

Микола Сингаївський

— А тепер придивіться до світу комах. Все рухається, кудись поспішає. Невтомні мурашки побудували собі великий гарний «будиночок» — мурашник. Давайте зробимо для нього огорожу, аби ніхто не зруйнував його.

— Помилуйтеся жуками, яких так багато у лісі. Їхні різнокольорові блискучі спинки добре виділяються серед лісової зелені. Який із них, на вашу думку, найкрасивіший?

— Давайте всі разом створимо оповіданнячко «Сьогодні я зустріла жука».

— Отже, сповнений різними чудесами і таємницями, ліс влітку вражає особливою красою. Наче жива істота, він і «дихає», і «говорить», і «співає». Що, на вашу думку, сталося б з красою землі, якби зникли ліси?

Допоміжний художній матеріал

СПАСИБІ ЛЮДЯМ, ЩО ЗРОСТИЛИ ЛІС

Спасибі людям, що зростили ліс:
За всі дуби, ялини в пишнім гіллі,
І за красу отих зелених кіс,
В яких стоять гнучкі берізки білі.
Коли б не ліс, не знали б ми про те,
Що є фіалка й пролісок на світі...
Як у маю конвалія цвіте —
Найкраща, найніжніша поміж квітів.
Від суховіїв сохнула б земля,
Була б вона подібна до пустелі.
А ліс накликає хмару на поля —
Дощі проллються весняні, веселі.
Поглянь на поле — красень урожай
А ліс немов стіна понад рікою.
В зелене клетчення убрався наш край,
Радіє серце від краси й спокою.
Спасибі ж людям, що зростили ліс:
За всі дуби, ялини в пишнім гіллі,
І за красу отих зелених кіс,
В яких стоять гнучкі берізки білі.

Марія Познанська

Тема 2. Чудо-райдуга

— Погляньте навколо себе. Соковиті фарби літа милують око. Як гарно, як любо навкруги! Давайте завітаємо в гості до літнього неба. Придивіться уважно: якого воно кольору?

— Згадайте, коли літнє небо буває ніжно-блакитним, бездонно-синім, свинцево-сірим, блідо-рожевим?

— Придивіться до хмаринок. Які пухнасті вони влітку! Що нагадують вам їхні чудернацькі форми?

Загадка на допомогу

По голубому морі,
Мов легкі пір'їнки,
Ганяє пустун-вітер
Подушки та перинки. (Хмарки)

— Постежте за рухом хмар. Доберіть дієслова для його характеристики. (Можливі варіанти: *пливуть, летять, біжать, линуть, сунуть тощо.*)

Допоміжний художній матеріал

Аж ось в безмірному просторі,
Мов парус на далекому морі,
Маленька хмарка виринає
І звільна, стиха пропливає.

Іван Франко

— Давайте придумуємо казку «Куди поспішає хмаринка».

— А зараз пошукаємо найкращу окрасу неба. Придивіться уважно: після літнього дощу, якщо пощастить, можна побачити справжнє барвисте чудо-веселку! Спробуйте перелічити її кольори. Який з них вам подобається найбільше? Чому? Який колір райдуги, на ваш погляд, «найвселіший»? (Кольори веселки: *червоний, жовтогарячий, жовтий, зелений, блакитний, фіолетовий.*)

— Райдуга поєднала в собі майже всі барви літа. Що нагадує вам кожний її колір? Де «позначила» вона свої яскраві кольори?

Допоміжний художній матеріал

ВЕСЕЛКА НА ДОЛОНІ

Веселка в небі, як на долоні,
А ген під нею пасуться коні.
На синім лузі, в співучім гаї,
Де ходять хмари у небокраї.
Цвіте веселка, мов світ, барвіста,
І кожна барва, мов промінь, чиста.
Вишнева, синя чи малинова,
І що не колір — то цвіт, обнова.

Микола Сингаївський

— Зверніть увагу: веселка — витончений витвір природи, як за кольором, так і за формою. З чим можна порівняти цю барвисту дужечку? (Можливі порівняння: *яскрава стрічка, осяйний місток, смугастий рушничок, барвистий віночок, ошатне намисто тощо.*)

Загадки на допомогу

- За хвилину в землю вріс
Різnobарвний чудо-міст. (Веселка)
- Дощ від сонечка привіз
Малим дітям пиріжки,
Та zostались від коліс
Семиколірні стрічки. (Веселка)

— Уявіть себе художниками і спробуйте словами «намалювати» картину «Чудо-райдуга».

Допоміжний художній матеріал

РУШНИЧОК

Дощ пройшов з грозою —
Вмите сонце сяє.
Небо над рікою
Рушничок квітчає.
Рушничок спустився
Прямо в нашу річку.
Потім простелився
В лузі, ніби стрічка.
Впала на калину
Хмарка сивувата.
Я біжу в долину
Рушничок шукати.

Петро Мостовий

— Придумайте чотиривірш з такими римами: *гроза — сльоза, річка — стрічка.*

— Як ви вважаєте, чому люди назвали цю різноколірну смужечку дощового неба такими світлими та ласкавими іменами: «райдуга», «веселка»?

— Пропонується конкурс на кращу казку «Чому сміється веселка».

Допоміжний художній матеріал

ВЕСЕЛКА

Чорна злива стояла стіною:
Страшно й сумно було в тій порі!
Та усмішкою ніжно-ясною
Засміялась веселка вгорі.
Затремтіла у розпачі злива —
І розсипалась чорна імла...
А веселка весела, вродлива
Вже півнеба за мить обняла!

Промінці дарувала барвисті —
Їх ловила й ловила земля.
У краплинах води, як в намисті,
Засміялися луки й поля.

Марія Познанська

— Отже, літо справедливо вважають барвистим дивом. Чому червень називають «рум'янцем року»?

— Спробуйте ще раз перелічити «фарби» літньої пори і виділіть із них найхарактерніші.

Тема 3. Барвистий віночок літа

— Придивіться, як літо крокує по землі та щедро розквітчує її! Де можна відразу зустріти безліч кольорів серед рослинного і квіткового розмаїття?

Загадка на допомогу

Тут квітів — розмаїття,
Духмяно пахнуть трави,
Над ними у блакиті
Дзвенить невтомний жайвір.
Бджола тут мед збирає,
Комах тут безліч, друзі!
Ну, хто тепер не знає,
Що це бува на... (лузі).

— Дехто вважає, що лугові та польові квіточки менш яскраві і примітні, ніж садові. Але насправді вони не поступаються виразністю будь-яким витворам рослинного світу. Яка лугова чи польова квіточка подобається вам найбільше? Обґрунтуйте свій вибір.

— Помилуйтеся барвистим луговим килимом і скажіть, які кольори тут можна зустріти.

Допоміжний художній матеріал

- 1) На луках від цвітінь-краси
Червоно, синьо, жовто, біло.
Палають крапельки роси,
Немов їх сонце запалило...

Валентин Бичко

- 2) О рожевий колір,
Смолок любий цвіт!
Лугові і полю
Сонце шле привіт.

Олекса Ющенко

— Давайте влаштуємо гру «Порахуємо барви лугу».

Умова: ведучий називає будь-який колір або відтінок. Діти відповідно пропонують назви лугових квітів.

(Можливі варіанти:

- білий колір — конюшина, королиця;
- рожевий колір — зозулинець, смолянка, польова гвоздика;
- жовтий колір — кульбаба, гусяча лапка, луговий чай;
- синьо-фіолетовий колір — конюшина, дзвоник, мишачий горошок тощо.)

Допоміжний художній матеріал

ЛУГОВА КАЗКА

Рожеву, білу кашку на лузі я зриваю
І слухаю тут казку, якої ще не знаю,
Її шепочуть трави, співають різні птиці,
Її тополи чують і клен біля криниці.
А казка, як ромашка, — ласкава, сонцелика,
До неї йдуть фіалки і лугова гвоздика.
Спинився подорожник: — А де ж моя стежина? —
І одягнула шляпку червона конюшина.
Співуча, ніжна мова у лугової казки,
Летять до неї птиці, мов до земної ласки.
З'явилась лелечиха, а з нею — лелі-діти,
Вони гуляють в лузі і в казці хочуть жити.

Микола Сингаївський

— А хто знає — якого кольору літнє поле? Чому його часто називають «золотим морем»?

— А що це блищить на пелюстках квітів?

Загадка на допомогу

Зоря лугом ходила,
Всі прикраси погубила:
Як перлина кожна,
А підняти не можна. (Роса)

— Чому росу називають діамантовою?

— Із чим можна порівняти росинки? *(Можливі варіанти: перлинки, сльозинки, намистинки, срібні горошинки, скляні кульки тощо.)*

— Як зрозуміти вислів «сонце росу випиває»?

— Давайте роздивимось росинку на стебельці трави чи на пелюстці квітки. Доберіть слова, що характеризують гру світла у краплинах роси. *(Можливі варіанти: світиться, виблискує, сяє, міниться, мерехтить.)*

— Придивіться: невеличкі, дещо приплющені росинки здаються сріблястими, якщо на них дивитись збоку. А якщо заплющити одне око, можна побачити справжню симфонію барв. Спочатку спалахне блакит-

ний колір, за ним — зелений, а потім жовтий, жовтогарячий — ось яка іскрометна росинка!

А хто помітив, як змінює роса забарвлення поверхні, на якій вона лежить? Крапелька води немов «з'їдає» колір із зеленого листочка або ж із блакитної квітки. Роса надає їм м'якого сіруватого відтінку. Всі теплі кольори (*червоний, жовтий, жовтогарячий, жовто-зелений*) росинка ніби підкреслює. А вчені говорять навіть про те, що без краплинки роси не вдасться побачити справжнього кольору гвоздики або ж троянди.

А тепер давайте всі разом створимо казочку «Коли квіти заплакали».

Загадка на допомогу

Море безкрає
Золотом грає,
Котить поволі
Хвилі шовкові. (*Хлібне поле*)

— Помилуйтеся квітчастим убранням полів. Наче яскраві «острівці» майорять польові квіти серед «золота» хлібів. Що нагадують вам волошки в житі? Який вигляд мають посеред хлібного поля ромашки чи маки? (*Можливі порівняння: зірочки, клаптики неба, вогники, краплини крові, очки тощо.*)

— Уважно роздивіться форми літніх квітів та рослин. Які з них нагадують вам кульки, зірочки, сонечко, сердечко, свічку, парасольку, ліхтарик, дзвіночок? Придумайте свої порівняння.

Загадки на допомогу

- Горів у траві росистій
Ліхтарик золотистий.
Світив — і враз потух —
Перетворився в пух. (*Кульбаба*)
- Стебельце — шершава драбинка,
У серединці — чорна вуглинка,
Пелюстки блискучі, як лак.
Це квітує червоний... (*мак*).
- На просторах поля золотого
Сині зірочки тремтять.
Мов шматочки неба голубого,
Виграють, виблискують, горять. (*Волошки*)
- Стою стрункий, високий,
В зелених шатах я
І золотом оздоблена
Голівонька моя. (*Соняшник*)
- Виросли на лузі
Сестрички маленькі:
Очки — золоті,
А вії — біленькі. (*Ромашки*)

- На городі молода
Пишні коси розпліта,
У зеленії хустинки
Золоті хова зернинки. (*Кукурудза*)

— А тепер завітаймо у літній садок. Яких тільки квітів тут немає! Справжнє свято літніх барв! Давайте спробуємо точно визначити кольори та відтінки садових квітів. Яке забарвлення мають троянди, гвоздики, флокси, гліадіолуси тощо?

— Як ви гадаєте, чи є характер у квітів? Чи залежить він від кольору? Як, наприклад, відрізняються за характером червона і біла троянди? Яку роль відіграє в цьому їх забарвлення?

(*Можливий варіант суб'єктивних асоціацій:*

- червона троянда — яскрава, сильна, рішуча, святкова, горда;
 - біла троянда — ніжна, чиста, ласкава, лагідна, замріяна тощо.)
- Давайте придумаємо казочку «Чому троянда колюча».
- Уявіть, що ви потрапили на квітковий бал. У святковому хороводі можна побачити всі квіти літа. Як ви уявляєте собі вбрання і поведінку кожної красуні? Пофантазуйте на цю тему.

Допоміжний художній матеріал

У КВІТІВ СЬОГОДНІ СВЯТО

Чуєте пахощі в нашій дворі?
Квіти розквітлі в ранковій порі.
Тут на світанку сам дощик ходив,
Білу лілею від сну розбудив.
Чисто помилися мальви в росі —
Личенька круглі, рожеві усі.
Нижче під ними красольки дрібні:
Понапинали хустинки-вогні.
Он поставали майори у ряд,
Ніби зібралися йти на парад,
Тут чорнобривці чорняві в гурті,
В повнім цвіту — повняки золоті.
Синій паничик заліз аж на тин,
Просить в танок гордовитих жоржин.
Білій лілеї майор уклонивсь, —
Сонцем відразу квітник освітивсь!
Бджілка на скрипку заграла в цей час.
Джміль прилетів і приніс контрабас,
Музика лине — почався танок.
Свято ж сьогодні у наших квіток!

Марія Познанська

— А тепер оголошуємо конкурс літніх квітів.

Умова: всі діти — члени конкурсного журі. Вони присуджують призи квітам та почесні звання: найніжнішої, наймилішої, найскромнішої,

найвеличнішої, найпишнішої, найгордішої, найсміливішої, найтендітнішої (з обов'язковим обґрунтуванням).

— А тепер спробуємо утворити з літніх квітів та рослин тематичні букети. На вибір пропонуються такі девізи: «Сонечко», «Зірочки», «Ніжність», «Скромниці», «Недоторка», «Гордість», «Самотність», «Посмішка літнього поля», «Літні візерунки» тощо.

Тема 4. Вслухайтеся у «музику» літа

— Вслухайтеся у звуки літа. Що ви чуєте? Чому цю пору вважають найдзвінкішою?

— Давайте разом придумаємо казочку «Хто співає пісню літа?»

Допоміжний художній матеріал

СОНЯЧНА СОПІЛКА

Ясне сонце в небі, угорі,
Змайструвало з променів сопілку:
В гай принесло і ранньої пори
Почепило на зелену гілку.
Це пташина вгледіла мала
І заграла на сопілку ясну..
Мов потічки чистого срібла,
Задзвеніла в гаї пісня красна!

Марія Познанська

— Спробуйте розпізнати голоси птахів. Як ви думаєте, про що вони співають? Чия пісня краща?

— А зараз пропонується гра «Меломан».

Умова: протягом 3–5 хвилин прослухати звуки лісу (парку) та визначити голоси птахів, що співають.

— А чи прислухались ви до «музики» поля, луків? Які звуки можна почути там влітку? (*Можливі варіанти: шум трави, хлібів; стрекіт коників, дзижчання комах тощо.*)

— Доберіть дієслова-характеристики, що влучно передають особливості звучання полів і луків. (*Можливі варіанти: дзвенить, бринить, дзижчить, стрекоче, туркотить, сюрчить, дзенькає тощо.*)

— Прислухайтеся до гудіння бджіл, джмелів, жуків. На вашу думку, про що вони дзижчать?

Допоміжний художній матеріал

ЧМІЛЬ

Гуде чміль,
Сів на хміль.
На листки —
Пелюстки

Припада,
Погляда
Все вперед
Та пита
На бігу:
— Де той мед?
Де той мед?
Гу-у-у...

Юрій Будяк

— Придивіться до польоту бджіл. Наче маленькі літаки, низько кружляють вони над квітами і важко опускаються на пелюстки у пошуках нектару. Які гарні і працьовиті комахи! Спробуйте відтворити у рухах бджолиний політ. Придумайте танок «Бджілка і квітка».

— А зараз спробуйте скласти чотиривірш на тему «Літній ранок», використовуючи рими: *сонце — віконце; спішить — бринить*.

— Чи прислухались ви коли-небудь до шуму води у річці? Який настрій він викликає? З чим можна порівняти шум води?

Загадка на допомогу

Біжу, немов по сходинках,
Камінчиком дзвеню.
Ви здалеку впізнаєте
Пісеньку мою. (*Річка*)

— Доберіть необхідні дієслова і скажіть, як, на вашу думку, шумить ріка? (*Можливі варіанти: шумить, дзюрчить, дзвенить, рокоче, хлюпотить, плюскить тощо.*)

— Спробуймо знайти джерело і послухати його «пісеньку». Як ви думаєте, про що воно співає?

Допоміжний художній матеріал

РАДІЄ ДЖЕРЕЛО

У полі при долині,
Як вийти за село, —
В живій криниці б'ється
Прозоре джерело.
У спеку хлібороби
До нього часто йдуть,
І радісно джерельцю,
Що з нього воду п'ють.
Ні ній вода іскриться,
Джерельце чисто б'є.
Нехай жива криниця
Здоров'я нам дає.

Микола Сингаївський

— Давайте організуємо трудову справу «Джерельце».

Завдання: розшукати джерельце, розчистити його, зробити огорожу тощо.

— Отже, літо «співає» голосно, врочисто, радісно. Воно сповнене справжньою симфонією звуків. Один із найвиразніших звуків літньої пори — шум дощу. Придайте його. Який за характером шум літнього дощу? Спробуйте описати його словами. (Можливі варіанти: б'є, стукає, калатає, торохтить, гуркотить, тарабанить тощо.)

— Якщо порівняти шум літнього дощу з музикою, то які музичні інструменти, на вашу думку, могли б її виконувати?

Допоміжний художній матеріал

МУЗИКА ДОЩУ

Літній дощ
Іде над гаєм, лісом
І стає
Веселим цимбалістом.
Б'ють краплини-молоточки
Срібно,
Тихо, лунко,
Густо, а то й дрібно.
Мов по струнах,
По долоньках листя, —
І вже лине
Музика троїста.

Степан Жупанин

— Уявіть себе композиторами. Давайте спробуємо придумати та заспівати мелодію літнього дощу.

— Вслухайтесь ще раз у чудову «музику» літа. Запам'ятайте цей малиновий дзвін, і він стане для вас знайомим, рідним, близьким, справжньою «мовою» батьківського краю.

Допоміжний художній матеріал

ЗЕМЛЯ ДИТИНСТВА

Дзвони літа чую над лугом,
Чую голос вільшанки в гаю.
Ми ще вранці зібралися з другом
Знов піти на лугівку свою.
Там веселка у росах іскриться,
Тиху думу нашіптує гай.
Там у кожного є таємниця,
Тож поспробуй знайти, відгадай.
Скільки барви, проміння розлито,
Кожний паросток дише теплом.
В сизих травах купається літо,
Жайвір неба торкає крилом.
Пахне кашка-білянка медова,
Босі ноги лоскоче трава, —
То цупка, то м'яка, мов шовкова,
Вся земля, мов істота жива.

І ріднішої в світі немає, —
Бачу зблизька її, з даліни:
Ген до обр'ю, до небокраю
Розляглися пшеничні лани.
Соком повниться кожна зернина,
Кожна стежка біжить до Дніпра.
Це наш сонячний край — Україна,
Це дитинства щаслива пора.

Микола Сингаївський

Тема 5. Літні аромати

— Прислухайтесь до ароматів літа. Чим пахне ця пора року? Які запахи літа подобаються вам найбільше? Чому?

— Вдихніть пахощі літнього лісу (парку). Кожне дерево ніби випромінює своєрідний запах. Спробуйте відчутти пахощі липи, сосни, берези, дуба, ялини тощо. Який аромат подобається вам найбільше?

Допоміжний художній матеріал

ПАХНЕ ЛІТО

На дзвінкій галяві теплим літом
Заквітчалась липка першим цвітом,
І сама страшенно здивувалась:
«Та невже ж таке зі мною сталось?»
Зашуміли трави над землею,
Здивувались також разом з нею.
Забриніли дзвоники ласкаві:
«Ох же дух солодкий на галяві!
Пелюстки у нас лілові й білі,
Та чомусь ми пахнути не в силі».
Жовтим оком дивиться ромашка:
«Від такого цвіту дихать важко!»
І радіють бджоли-міхоніші:
«А для нас ці квіточки — хороші!»
Повна липка радості і суму:
«Через що, — зітхає, — стільки шуму?»
І ховає гілочки розквітлі,
Миті в зливах, скупані у світлі.
В лісі меду теплого наливо,
Пахне цвіт на липці, пахне літо!

Марія Пригара

— Які, на вашу думку, запахи у природі загострюються після дощу?

— Назвіть пахощі луків чи поля. Вдихніть чимдуж повітря та запам'ятайте один із найчарівніших літніх запахів — аромат свіжоскошеної трави.

— Вдихніть пахощі літніх рослин. Чим, наприклад, пахне конюшина? Спробуйте охарактеризувати запахи кульбаби, фіалки тощо.

— Знайдіть літні квіти та рослини із сильним виразним ароматом. Який із цих запахів подобається вам найбільше? (*Можливі варіанти: акація, жасмин, матіола, бузина, м'ята, полин, чебрець, запашний тютюн, троянда тощо.*)

— Спробуйте розподілити літні аромати на солодкі, гіркі, терпкі, ніжні, п'янки, духмяні тощо. Виділіть серед них приємні і неприємні. Поясніть свої особисті уподобання.

— Давайте пограємо в гру «Упізнай рослину за запахом».

— Як ви думаєте, чому літо називають «смачним»? Які літні «дарунки» подобаються вам найбільше?

Допоміжний художній матеріал

ЧЕРВЕНЬ

В золотій хустинці
Дорогі гостинці
Червень нам приніс.
Гляньте, як суніці
В лісі у травіці
Розсипає скрізь!
Налилися вишні
Соковиті, пишні.
Пшениці шумлять.
Червень нам співає
Весело над гаєм,
Кличе в гай гулять.
І мені здається —
Все навкруг сміється:
Луки, гай, ріка...
Я ловлю в долоні
Сонечко червоне, —
Ой, теплінь яка!

Марія Познанська

— Порівняйте за смаком літні ягоди (*лісові, садові*). Які з них видаються вам найбільш кислими, солодкими, терпкими? Який ягідний аромат, на ваш погляд, найприємніший?

— Пропонується чудова гра «Впізнай ягоду за смаком».

— Що нагадують вам різноманітні смачні дарунки літа: суніці, чорниці, ожина, малина, смородина, вишні тощо? Придивіться уважно до їхнього кольору та форм і спробуйте відшукати вдалі порівняння.

Загадки на допомогу

- Червона, солодка, пахуча,
Росте низько — до землі близько. (*Суніця*)

- Червоний колір,
Чудовий смак,
Кам'яне серце.
В чому то так? (*Вишня*)
- На гілках шари висіли,
Та на сонці посиніли. (*Сливи*)
- Мов їжак колючий,
Солодкий та пахучий.
Ягідку зірвеш —
Руку обдереш. (*Агрис*)

— Як гарно влітку на городі! На грядках достигають овочі. Давайте виполемо бур'яниці, і город стане чистим і красивим. Опісля понюхайте руки. Вони пахнуть землею і зіллям. Це також запах літа.

Допоміжний художній матеріал

ПІСНЯ РОБОТЯЩИХ РУК

Пахне теплим хлібом
Найсмачніше в світі.
Ми — землі і хліба
Роботящі діти.
А над зелен світлом
Пахощі розлиті.
Пахне щедрим літом
В кожному суцвітті.
Яблуком дозрілим,
Кропом, баклажаном,
Вітром сонцекрилим,
Вранішнім туманом.
Сонцем пахнуть луки
І зелені хаші.
Зіллям пахнуть руки —
Руки роботящі...

Микола Сингаївський

— Отже, невичерпним джерелом видається нам краса рідної матінки-землі. Радують нас безмежно її багатство та щедрість. Та не слід забувати, що і природа чекає від нас вдячного піклування. І травинка, і тваринка, за словами української поетеси Ліни Костенко, сподіваються на нашу любов.

— Як, на вашу думку, чи потребує краса природи нашого захисту? Чому? Як можна оберігати її тендітність, своєрідність, неповторність?

Допоміжний художній матеріал

БУДУ Я ПРИРОДІ ДРУГОМ

Йтиму садом,
Полям а чи лугом,
Буду я
Природі вірним другом.

Не столочу
Навіть і трави,
Я скажу їй:
— Зелений, живи!
Коли лісом
Буду я іги,
Теж посію
Зерна доброти.
Побажаю
Дереву і пташці,
Щоб віки
Жили у мирі й щасті.

Степан Жупанин

Розділ II

УРОКИ ХУДОЖНЬОГО ПІЗНАННЯ ПРИРОДИ

СЛОВО ДО ВЧИТЕЛЯ

Будь-який педагог знає, то милування природою завжди породжує в учня потребу виявити своє захоплення. Найпоширенішою формою такого виявлення є просте емоційне судження, імпульсивне і нерозгорнуте, до якого здатні майже всі діти. Але як радує вчителя найменше прагнення учня передати своє ставлення до природи в цікавій художній формі! Такі спроби потрібно всіляко заохочувати. Більш того, потяг дітей до творчого осмислення краси навколишнього світу варто спеціально розвивати. Це якнайкраще впливає на екологізацію їхньої свідомості. В процесі творчого відтворення природи школярі значно наближаються до неї, активно оволодівають «мовою» її краси і виразності. Але не завжди потрібно самотужки опановувати ці таємниці. В народному та професійному мистецтві існують чудові зразки художнього пізнання природи. Знайомство з ними значно поглибить творче мислення школярів і сприятиме формуванню у них екологічного світогляду. Такого помітного звучання у темах, пов'язаних з екологією, художні фактори набули не випадково. Це пояснюється тісним взаємозв'язком різних форм суспільної свідомості, які допомагають досягнути зв'язки між природою і людиною. Сказане стосується перш за все науки і мистецтва. Спробуємо обґрунтувати доцільність художнього пізнання природи в ракурсі екологічного виховання особистості. Ось деякі положення.

1. Ставлення людини до природи визначається не тільки абстрактним мисленням. Великий вплив на його вироблення справляє також розвинена людська чуттєвість. Художнє ж пізнання природи владно впливає на сферу почуттів. Воно збагачує емоційні зв'язки людей із Всесвітом. Художнє пізнання природи вчить нас бачити і розуміти її образний зміст через специфіку певних форм. В жодному разі не конкуруючи з природничими науками, воно лише доповнює і завершує цілісну картину уявлень про навколишній світ, адже об'єктивне не може бути досягнене без суб'єктивного. Під час художнього освоєння природи інформативні аспекти пізнавального процесу значно звужуються. Натомість розквітає сфера особистісного творчого образного мислення. Художнє пізнання

оперує реальними образами природи у ракурсі суб'єктивного сприйняття та оцінки її естетичної виразності. Спираючись на розвинене художнє мислення, воно надає можливість проаналізувати найтонші грані дійсності, найменші вияви естетичного у ній, усвідомити і сформулювати своє ставлення до неї та порівняти його з художніми зразками. Як відомо, плідність наукового вивчення природи зумовлена точністю та гнучкістю інтелектуальних процесів. Ефективність її художнього пізнання тісно пов'язана з глибиною морально-етичної оцінки, що виявляється безпосередньо у процесі творчості.

2. Мистецтво є образною філософією природи. Кожний художник — своєрідний «природофіл», який пізнає світ швидше почуттями, ніж інтелектом. Для створення художнього образу природи лише спостережливості йому недостатньо. Художник не просто помічає чуттєві ознаки предмета або явища. Він відкриває через них внутрішнє життя природи, порівнюючи його з власним буттям. Такий художник безпомилково апелює до почуттів інших людей, ненав'язливо залучаючи їх до досягнення досвіду власних переживань. Великою любов'ю користуються художні образи природи, що привертають відсутністю демонстративних намірів виховання та умисної повчальності. Такі твори запрошують до діалогу, в основі якого — сповідальність, щирість творчого вислову митця. Завдяки ефекту уподібнення, думки та почуття, що нав'язані мистецтвом, сприймаються людиною як власні. Це обумовлює довіру до естетичної інформації, яку передає мистецтво, а також допомагає перебороти первісне негативне ставлення до тих чи інших природних об'єктів, явищ. Отже, художній образ природи є екологічним за своєю суттю. Зрозуміло, чому процес народження та подальшого буття піднесено до висот естетичних та етичних максимумів.

3. Художнє пізнання природи помітно впливає на ставлення людини до світу. Воно є внутрішньою умовою перетворення потенційних можливостей мистецтва в реально діючі стимули. Саме художня творчість дає нам приклад трансформації механізмів сприйняття людиною різноманітності Всесвіту у фактори мотивування ставлення до нього. Створені у мистецтві образи природи є своєрідним свідомством її цінності та значущості для соціально обумовлених людських потреб. Завдяки пізнанню людством, художня істина знову повертається в об'єктивну дійсність, але вже як регулятор практичної діяльності в навколишньому середовищі. Таким чином, пізнання світу засобами мистецтва здатне змінювати уявлення людини про природу та про свою роль у ній, що зрештою обумовлює розвиток екологічно цінних особистісних орієнтацій.

Кілька порад щодо організації та проведення уроків художнього пізнання природи

- Добирання художнього матеріалу для такого уроку має бути ретельним і зваженим. Надійними орієнтирами для вчителя можуть стати яскравість відтворення природи у будь-якому виді народного чи професійного мистецтва, а також чітко окреслені позиції художника, що визначають його ставлення до неї. Особливу увагу варто приділяти творам, зверненим до екосистем, яким загрожує найбільша небезпека.
- Широко використовуючи духовні надбання людства, слід пам'ятати, що мистецтво України у розмаїтті його жанрів містить у собі багатющий досвід художнього пізнання природи на рівні загальносвітового значення. Сьогодні школа повинна перебороти стереотипи, які роками скеровують вчителя на використання «традиційного набору» прикладів (скажімо, пейзажного жанру в живописі чи відтворення пір року в музиці). Розмаїтість художніх вражень допоможе дітям глибше відчувати незабутню красу природи, яка кожного разу постає у нових, несподіваних формах.

Особливої цінності набуває звернення до народознавчого матеріалу. Українські космогонічні легенди та перекази яскраво відтворюють народні погляди на природу, містять елементи дохристиянських наших предків. Сучасному школяреві не завадить відчувати таємничу приналежність колишнього пантеїстичного обожнювання сил природи, яке і зараз живе в наших піснях, казках, приказках, загадках, закличках, примовках. Художнє мислення народу яскраво виکارбуване у мові. Назви дерев, квітів, явищ природи — то могутня образна інформація, яка накопичувалась нашими пращурами впродовж віків і в такий спосіб передавалась нащадкам. Варто згадати й українську народну ботаніку, оповиту релігійно-міфічним серпанком. Вона є свідченням розвиненого естетичного ставлення наших предків до світу рослин. Кожна назва, казка, загадка, пісня — то згусток художнього мислення народу, що спрямовує думку сучасної дитини на сутність певного об'єкту природи чи явища. Народні вірування, звичаї та свята календарно-обрядового циклу відкривають перед школярами цілий світ, в якому панують глибоке відчуття краси та екологічність мислення українців.

- Звертаючись до художнього образу природи, вчителю потрібно знайти найголовніше почуття, яке він випромінює. Саме його й слід донести до учнів. Екологізувати дитячу свідомість — це не означає використовувати художній твір як «наочність» до повчальних міркувань про збереження природи. Тут не може бути прямолінійних аналогій, які вульгаризують призначення мистецтва. Учні повинні відчувати, що художній образ природи — це не просто ілюстрації чи її мертва копія, а, насамперед, почуття: подив, захоплення, співчуття, гнів, заклик або будь-що інше. Підводити дітей до смислу твору варто за

допомогою системи задалегідь продуманих питань. Ознайомлення з художнім образом природи не повинно стати монологом учителя. Плідною є тільки діалогічна форма. Саме вона спонукає школярів до активного пошуку естетичної та екологічної суті цього образу.

- Говорячи з дітьми про мистецтво, не можна, звичайно, обминути аналіз художньо-виразних засобів, які в даному випадку не є самоціллю. Їх мета — вчити через форму розуміти той зміст, яким вона народжена. За зображенням дерева чи квітки дитина повинна побачити ту думку, відчуття ті почуття, заради яких вони дістали саме таке мистецьке втілення, а не інше. Під час ознайомлення з відтворенням природи в народних ремеслах не слід переобтяжувати увагу школярів технічними подробицями. Краще звернути їх думку до національних коренів, символіки та художнього значення виробів.
- Організація художньої творчості учнів на екологічні та близькі до них теми повинна враховувати дитячий потяг до яскравих нестандартних форм. Краса природи зобов'язує вчителя до пошуку нових урочисто-піднесених ритуалів спілкування з нею. Це повинно стати часом вільної самореалізації дитини, натхненної невичерпним різноманіттям виявів навколишнього світу. Такі форми залучення учнів до творчості повинні ґрунтуватися на небуденності, антиутилітаризмі людського ставлення досвіту. Вони повинні допомогти дітям звільнитися від зайвого прагматизму і корисливості щодо природи. Такі моменти творчості повинні нести школярам радісне збудження, щирість переживань, піднесений настрій. Саме таке концентроване відчуття насолоди красою і довершеністю природи надовго зберігається пам'яттю як щастя і щедро проростає згодом у свідомості дитини екологічними мотивами ставлення до навколишнього. Такими цікавими формами дитячої творчості можуть бути наш погляд, театралізовані свята, ігри-подорожі, вікторини і просто творчі хвилинки (у посібнику — «хвилинки-перлинки»).

Мабуть, виникає питання: де і коли це все робити? Відповідь проста — було б бажання. Урок пізнання природи через твори мистецтва до певної міри «всеїдний». Його можна «вкрапляти» у будь-які заняття художньо-естетичного циклу (читання, музика, образотворче мистецтво, художня праця тощо). Він може існувати і як самостійна форма позаурочної виховної роботи. У надбаннях світового мистецтва міститься дорогоцінний віковий досвід взаємин людини і природи. Цю думку добре сформулював Б. Брехт. Він справедливо зауважив, що всі мистецтва вчать людей лише одного — мистецтва жити на Землі. Тому важливо зрозуміти, що перед сучасним учителем стоїть нагальне завдання — змінити статус художнього пізнання природи в екологічному вихованні дітей. У цьому невідкладному процесі і наука, і мистецтво мають бути представлені на паритетних засадах.

Нижче наведені варіанти уроків художнього пізнання природи, побудовані на матеріалі літератури, музики, образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва. В них широко використовується інформація етнографічного характеру. В даних розробках подаються також різноманітні форми організації дитячої художньої творчості на теми природи. Запропоновані бесіди, свята, ігри-подорожі, творчі хвилинки принагідно можуть бути скорочені або розширені за рахунок введення додаткової інформації. Це залежатиме від вікових особливостей художнього сприймання дітей та від індивідуальної готовності вчителя до оперування з виховною метою образами природи у творах мистецтва.

Світло

Матеріал для бесід

*Ясен місяць — пан господар,
Красне сонце — жона його,
Дрібні діточки — його діти.*

Світло і темрява споконвічно хвилювали людину. З давніх-давен наш народ уважно придивлявся до життя природи і помічав дивовижну залежність її розвитку від небесних світил. Зійшло сонечко — ожила земля, розплющили очі квіти, заспівали пташки. Ніч настала — і все притихло, заспокоїлось, наче стомилось. Ось яку загадку придумав народ про це:

*Чорна корова всіх людей поборолала,
А білий віл всіх людей підвів. (Ніч і день)*

Влучно, дотепно порівнює народ темряву з чорною коровою, а світло — з білим волем. Краса дня і ночі підштовхувала народну фантазію до створення не тільки мудрих загадок, але й кмітливих казок, таємничих легенд, ніжних пісень. З любов'ю і шанобою звертається народ у своїй творчості до небесних світил, вважаючи всіх їх однією родиною (*сонце — жінкою, місяць — чоловіком, а зорі — дітками*).

Напрочуд поважно наші предки ставились до Сонця, яке з найдавніших часів глибоко обожнювалось як джерело світла і тепла. Дійсно людина і природа всім своїм існуванням залежить від сонця. Без нього немає на землі життя. В українській народній поезії сонце називають святим, чистим, праведним («Сонечко ясне, ти святе, ти прекрасне»). У стародавні часи його вважали Божим оком: не можна було творити зло у нього на виду. Народні вірування наділяли це небесне світило розумом, добротою, щедрістю та іншими людськими якостями. Про сонце не можна

було говорити поганих слів. Звертались до нього тільки лагідною, пестливою мовою. Вважалось, що сонце — мудрий трудівник, який вдень напуває землю життєдайною силою, а вночі йде спочивати у море. Вранці воно знову встає викупане, світле, ясне. І так щодня. Ось як про це йдеться в народній співаночці:

В понеділок раненько
Купалося сонечко.
Так воно купалося,
Аж море виливалося.

Спостережливий народ навіть у мові відбивав своє захоплене ставлення до чудової краси сонця. Серед назв рослинного і тваринного світу можна зустріти такі, що утворилися під впливом сонячного знаку. Наприклад, гарна городня рослина дістала назву «соняшник», адже її ясно-жовта квітка так схожа на небесне світило. Маленьку комашку з жовтогарячими крильцями народ ласкаво називає «сонечко». Увагу людей завжди привертають цікаві природні явища, що відбуваються із сонцем. Влучні назви для них добирає народ. Наприклад, було помічено, що в ніч на Івана Купала, а деколи і на Великдень, сонце, сходячи, «грає» — то опускається за обрій, то знову підіймається. «Жениться і танцює», — кажуть у народі про це. Викликала захоплення і така картина. Сонце, скрите тяжкими хмарами, прорізує променями сповнене туманами повітря. Пучки світла стрімко падають униз і сягають землі. Це красиве явище дістало різні назви. В Німеччині вважають, що так «сонце п'є воду». В Англії такі промені називають сходишками Ангелів, а в Голландії кажуть, що сонце «стоїть на ніжках». Блискуче сонячне проміння часто нагадувало людям золото, тому в українських народних загадках сонце дістало яскраві порівняння:

- по морю, по морю золота тарілка плаває;
- через вікно суне золоте сукно;
- ой за лісом, за пралісом золота діжа сходить;
- за лісом, за пралісом золота паляничка печеться тощо.

Глибоко шанувались у народі і нічні світила. Молодшим братом сонця називали наші предки місяць. Вважалось, що він справляє неабиякий вплив на людей, на рослини. Таємничою силою наділяв народ у своїх віруваннях молодий місяць (*молодик, новик*). При його появі кожний, хто вперше його бачить, повинен був обернутися до нього обличчям, перехреститися або ж прочитати молитву. На молодика намагалися не починати роботу, наприклад сівбу. Навпаки, лікарські рослини і трави, зібрані під час молодого місяця, вважались особливо цілющими. Вважалось, що палець, яким показують на нічне світло, може всохнути. Тому це заборонялося робити.

Дітьми сонця називали у стародавні часи зорі. З ними наші предки нерозривно пов'язували своє життя. Вважалось, що у кожної людини є на небі своя зоря. Ці небесні світила, як гадали наші пращури, по своєму реагували на людську поведінку. Якщо людина веде добродійне життя, то її зоря горить ясным, чистим світлом. А коли вона поводить себе негоже, то зоряний блиск стає тьмяним і слабким. Нічні світила завжди вражали народ своєю красою. Про них придумано безліч яскравих образних загадок. Ось деякі з них.

- Вдень блідніє, а вночі ясніє. (*Місяць*)
- Один баранець пасе тисячі овець. (*Місяць і зорі*)
- Чорна корова, золоте теля. (*Ніч і місяць*)
- Серед моря-моря стоїть золота комора. (*Місяць*)

Шанобливо оспівано місяць і зорі в українських народних піснях. Таємнича велич ночі народжувала в людських серцях найпрекрасніші почуття, які виливались чудовими мелодіями, ширими словами і звертаннями до нічних світил. Ця тема звучить у таких відомих українських піснях, як «Ой зійди, зійди, ясен місяцю», «Ой не світи, місяченьку», «Місяць на небі», «Ніч яка місячна», «Котилася зірка», «Всі зірочки до купочки» тощо. В народній уяві краса нічних світил завжди порівнювалась із вродою людей. Ось, як про це співали у народі:

Ой ти, місяцю,
Я — зіронька ясна.
Ой ти — парубок,
Я — дівчина красна.

Зоряна ніч поставала в людській уяві безмежно багатого і щедрою. Осяйний місяць здавався золотим («Насеред болота лежить кусок золота» — українська народна загадка), зірки нагадували коштовні камінці. Тому у величально-вітальних піснях український народ часто згадує небесні світила. Побажаннями здоров'я, щастя, добробуту сповнено наші колядки і щедрівки. В них господар дому порівнюється з місяцем, господиня — з сонцем, а діти — із зірочками. В перші дні Різдва, у Святий вечір, напередодні Нового року в українських хатах лунали пісні. Їх виконавці зичили господарям світлих сонячних днів та лагідних зоряних ночей:

Та дістанемо золотий камінь,
Золотий камінь посіємо ми,
Там нам ся стане ясне небонько,
Ясне небонько, світле сонінько,
Світле сонінько, ясен місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні зірочки.

Ось так шанобливо, поважно, закохано народ завжди ставився до небесних світил, стверджуючи ту любов і словом, і ділом.

Запитання, завдання дітям, що можливі для використання під час бесід

1. Що подобається вам більше — світло чи темрява, день чи ніч? Чому?
2. Чому народ часто порівнює нічну пору з чорною коровою? Придумайте свої порівняння дня і ночі.
3. Спробуйте самостійно скласти загадки про денну і нічну пору.
4. Чому народ порівнює сонячні промені із золотим сукном? Доберіть власні порівняння.
5. Чи спостерігали ви коли-небудь, як «сонце стоїть на ніжках»? Де і коли це було?
6. Чому у народі вважалося, що місяць — молодший брат сонця?
7. Що нагадує вам молодий місяць? Чому у загадках його зовуть баранцем?
8. Чи чули ви такі вирази: «Місяць народився», «Зорі дивляться»? Чому так говорять?
9. Чому в українських піснях молоду дівчину часто порівнюють із зіронькою?
10. Придумайте пестливі звертання до денних і нічних небесних світил.
11. Хто з вас заспіває пісню, де б згадувалися сонце, місяць чи зорі?
12. Пригадайте казки, де йшлося б про небесні світила.
13. Яка поведінка вважалась гідною краси сонця, місяця, зір? Як же заповідав народ ставитися до небесних світил?

А вже красне сонечко припекло...

Матеріал для бесід

ПІСНЯ СОНЯЧНОГО СТРУМУ (С. ЖУПАНИН. ПРОМЕНІ)

Який настрої викликає сонячне світло? Звичайно, радісний, бадьорий, урочистий. І ось ця світла радість надихає людину на творчий пошук. Адже так хочеться висловити своє захоплення та увічнити красу! А чи важко передати словами, звуками або ж фарбами сліпуче золото сонячного світла? Звичайно, важко. Воно таке химерне, невловиме! Та все ж таки митці часто звертаються до цієї теми. Поети, художники, композитори закохано оспівують у своїх творах золоте сяйво сонця і передають ту любов нам — читачам, слухачам, глядачам.

Давайте спробуємо почути музику сонячного світла. Якою, на вашу думку, вона буває: тихою чи голосною? Від чого це залежить? Мабуть, вранішнє сонечко співає неголосно. Його промінчики тихенько голублять, пестливо гладять, ніжно лоскочуть нас. Та ось сонячна музика набирає силу, звучить все голосніше, урочистіше. Полуденне сонце голосно співає свою пісню. Воно вже пригріває, припікає, деколи нещадно палить. Як же передати словами ту складну симфонію сонячного світла? Якими поетичними рядками можна відтворити осяйну гру сонця? Ті слова на-

роджуються від любові до навколишнього світу, від чуйної уваги до краси природи. Ось послухайте, як оспівує музику сонця поет.

ПРОМЕНІ

Сад загорнений
В теплих променях,
Поле росяне
Заколосяне.
Світять промені,
Гріють промені,
Грають промені
На добро мені,
На добро усім
Землякам моїм.

Степан Жупанин

Який музикальний вірш! Він звучить як одна безперервна мелодія. Слова ллються, як потічки сонячного світла, набігаючи одне на одне. Знайдіть найкращі, на ваш погляд, рими. Зважте, як вдало римуються рядки:

Поле росяне,
Заколосяне.

А якими словами поет безпосередньо передає музику сонячного світла? Чи зможете ви їх знайти у вірші? Безумовно, це влучна гра слів «світять-гріють-грають». Дійсно, сонячні промені ніби виграють на пелюстках, листочках, стебельцях. Чи зможете ви знайти схожі слова? Як ще можна сказати про грайливу тремтливість сліпучого світла? Скажімо так: сонячне проміння дзвенить, бринить... Доберіть свої характеристики. Чи помітили ви, як змінюється гучність вірша? Яка частина звучить спокійніше, повільніше? Де вірш набирає пружної сили? Зауважте, як поступово прискорюється ритм словесної мелодії. Вона звучить, постійно набираючи силу, як говорять у музиці, на крещендо. Саме так наростає потік світла, що йде від сонця, заливаючи золотом все навкруги. Отже, поезія своїми засобами може яскраво відтворювати чарівність сонячного струму і захоплене сприйняття його людьми.

СОНЦЕ НАРОДИЛОСЬ

(П. КОЗИЦЬКИЙ, О. ОЛЕСЬ. А ВЖЕ КРАСНЕ СОНЕЧКО)

Виразним художнім засобом є слово, що поєднується з музикою. Саме вона вдихає у поетичні рядки особливу принадливість. Згадайте українську народну пісню. Яка бездоганна гармонія мелодії і слів відчувається в ній! Назвіть деякі народні пісні, в яких згадується про сонце (наприклад: «Сонце низенько», «Зайшло сонце за віконце», «Пече сонечко в ворота», «Вже сонечко сходить» тощо). Народ лагідно звертається у пісенній формі до могутнього небесного світила. Називаючи його сонечком, соненьком, люди просять у нього ласки, тепла, допомоги.

Задушевні народні пісні стали яскравим взірцем для поетів і композиторів, що звертаються у своїй творчості до природи. Створено багато

пісенних творів, які ніби перегукуються з народними образами. Сонце оспівується в них з такою любов'ю і ніжністю, що мимоволі забуваєш про те, що у пісні є конкретні автори. Хочеться думати, що та музика лине з твоєї душі, бо в ній виразно чути голос твого народу. Такою є пісня композитора П. Козицького на слова поета О. Олеся «А вже красне сонечко припекло». Давайте заспіваємо її.

А вже красне сонечко
Припекло, припекло,
Ясне шире золото
Розлило, розлило...

Радісно, урочисто звучить це музичне привітання, цей пісенний поклик. Коли, на вашу думку, звертались до сонця з подібними піснями? Безумовно, це робилося навесні. Такі пісні звеличували весняне пробудження природи, оспівували довгоочікуване сонячне тепло. Як називались вони у народі? Звичайно, це — веснянки. Композитор і поет, наслідуючи народні традиції, майстерно відтворили у своїй пісенній композиції радісно-святковий настрій зустрічі весни. Людина, яка співає таку пісню, не відокремлює від природи, а, навпаки, відчуває свою єдність із нею. Згадайте, як збуджено ми реагуємо на першу сонячну ласку після довгої зими. Як ніжно припікає красне сонечко навесні! Поет уславлює щедрість і доброту небесного світла, що «ясно шире золото розлило». У пісні талановито змальована картина весняного пробудження землі. Струмені воркотять, журавлі курличуть, проліски синіють... скільки енергійної музики у цих словах! А який гарний поетичний образ зустрічається у пісні: земля у вінку! Як ви розумієте ці слова? Вслухайтесь у мелодію пісні. Вона ніби розгойдує чарівні слова. Вони то злітають догори — аж до сонця, то плавно спадають вниз — до самої землі. Спочатку мелодія ніби розганяється, широко ступаючи на три долі такту. Потім скорочує свою ходу до двохдольного розміру, немов стомлюється. І знов злітає і падає, ніби дихає на повні груди свіжим весняним повітрям. Як слід співати таку пісню — тихо чи голосно? Ця веснянка звучить досить пожвавлено, дзвінко, немов хоче долинути до самісінького неба, до сонця. Мелодія, що за своєю простотою дуже нагадує народну пісню, що весь час повторюється, як настійливе прохання. Про що люди просять сонця у цій пісні? На що сподіваються? Авжеж, вони чекають від могутнього небесного світила доброго урожаю, сподіваються на мир, злагоду, достаток:

Ой, сонечку-батечку,
Догоди, догоди!
А ти, земле-матінко,
Уроди, уроди!

Сонце-батечко, сонце-господар, сонце-заступник! Таким уявляють його люди, прославляючи в поезії та музиці.

СОНЦЯ ПО ВІНЦЯ (К. КОСТАНДІ. ГУСИ)

Чи малювали ви коли-небудь сонечко? Мабуть, це була жовта куля з промінчиками, яка обов'язково посміхається! А чи бачили ви картини, де було б намальоване лише сонячне світло, а самого сонця на полотні не було? Погляньте на картину художника К. Костанді «Гуси». Чи бачите ви сонце? Ні? А картина наче випромінює світло. Як багато сонця на ній! Воно залило світлом все: невисокий, порослий кушам густою травою пагорбок, гусей, що пасуться тут; не забуло про дівчинку-пастушку. Як ви думаєте, що вона відчуває, які почуття її переповнюють? Напевно, дівчинка трохи розімліла на жаркому сонці, сидить на траві і щось вишиває. Здається, що вона стиха мугикає під ніс якусь пісеньку. Одягнена в червону спідничку і синювату блузочку, дівчинка виринає з високої трави, наче квіточка. А на передньому плані картини поважно стоять дві великі білі гуски. Вони ліниво поскубують травичку та все більше ніжаться на теплому сонечку. Ані билинка ніде не ворухнеться. Дозрілі густі кульбаби наче застигли у сні. Тиша, спека, спокій, млість...

Що ж, на вашу думку, хотів показати автор картини? Чому приділяє особливу увагу? Невже й насправді він хотів зобразити тільки гусей? Що створює особливий життєрадісний настрій у цій картині? Так, це сонячне світло. Вся картина буквально залита сонцем. Його яскраве проміння ніжними перламутровими переливами вирає на стеблинках трави, на білому оперенні гусей, на спідничці дівчинки. Давайте спробуємо охарактеризувати сонячне світло на цій картині. Мабуть, справедливо було б назвати його ясным, яскравим, сліпучим, блискучим, осяйним, золотавим. А чи помітили ви, як сонце змінює кольори на картині? Знайдіть на полотні ясноколірну зелень. Під сонячними променями вона стала майже жовто-зеленою. Зате зелень кущів у затінку вражає своєю соковитістю і насиченістю. Неба майже не видно. Лише вузька білувата смужечка доповнює кольоровий акорд картини. Спробуйте дібрати власну назву цьому пейзажу або підпишіть рядками відомих вам віршів. Ось, наприклад:

Добре мені —
Я пастушок.
Є в мене луг
І маленький лужок.
Сонця по вінця
Та дзвоники сині.
На кожній травинці —
Сонце в росині...

М. Сингаївський

Як гарно висловився поет: «Сонця по вінця». Можливо, це могло б стати другою назвою картини, яку можна вважати гімном сонячному світлу і теплу.

СОНЦЕ НИЗЕНЬКО (М. ПИМОНЕНКО. ОСТАННІЙ ПРОМІНЬ)

Хто з вас бачив, як сонечко лягає спати? А як змінюється його світло ввечері? Авжеж, воно вже не таке яскраве і сліпуче, як вдень. Ніжно золотить сонечко верхівки дерев, ласкаво торкається нашого обличчя. Сонячні промінчики стають слабкими, кволими. Стомлене, наче жива істота, велике небесне світило хоче спати. А хто з вас спостерігав захід сонця до його останньої миті? Це дивовижна за красою картина, справжня симфонія казкових барв! Чи помітили ви, якого кольору набуває часто небо під час заходу сонця? У Т. Шевченка є такі рядки:

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає,
І сонце спатоньки зове
У синє море...

Хмара розстилає червоні поли. Небо палає рожевим вогнем... Як називають це красиве явище у народі? Так, це зоря, або ж зірниця, заграва. Її вважають сонцевою сестрою. Ввечері вона ніби проводить сонечко до сну. А вранці заграва гасить зорі, відмикає сонячну комору і випускає небесне світило знову.

Чи бачив хто з вас останній промінь сонця? Якого він кольору? Як правило, він буває золотаво-червоним, а інколи зеленим. Його важко побачити, бо народжується він лише в присмерки і світить всього декілька секунд. В останню мить свого життя зелений промінь стає смарагдовим. Красивий прощальний знак сонця!

Як ви думаєте, чи можна намалювати останній сонячний промінь? Так, художники люблять зображати вечірню зорю. У відомого українського майстра пензля М. Пимоненка є навіть картина, яка називається «Останній промінь». Правда, художникові пощастило побачити не смарагдовий, а червоний промінчик. Але ж як тонко і поетично передано у картині його м'яке світло! І хоч цей промінь маленький і слабенький, його тепла вистачає для всіх. Придивіться до картини. Кого голубить вечірнє сонце? Авжеж, і ліс, і невеличку річечку, що, звиваючись, біжить лугом, і білу хатинку край села. Всіх огорнуло м'яким ніжним світлом стомлене сонечко. Воно майже сховалося за лісом, лише його край лукаво визирає з-за дерев. Сонечко викинуло останній промінь і лоскоче селянських дітлахів, які поспішають додому. Дівчинка поганяє хвостиною гусей, а іншою рукою веде, мабуть, свого меншого братика. Як ви гадаєте, про що думають діти? Який у них настрій? Мабуть, вони трохи побоюються темряви і тому квапляться завидна потрапити у село. Що надає картині дещо таємничого характеру? Які приглушені кольори використав художник? Нема яскравих соковитих тонів. Все огорнуто бузковими сутінками. Спробуйте вслухатися в картину. Вона голосно «дзвенить» чи замріяно «мовчить»? Ні, її «музика» зовсім негучна. Май-

же ніщо не порушує передвечірню тишу. Лише чути зрідка гелготання гусей. Сонце тихенько співає останню пісню. Чи чуєте ви її? Яка вона за настроєм? Скоро все стихне. На землю спаде ніч — темна, тепла, літня... Як хороше, як спокійно! Трохи сумно. Так завжди буває під час прощання. І хочеться заспівати:

Тихесенький вечір на землю спадає,
І сонце сідає в темнесенький гай.
Ой сонечко ясне, невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось? Іше не лягай!

ХВИЛИНКИ-ПЕРЛИНКИ. СОНЕЧКО

Орієнтовні завдання на вибір

- Згадайте, які порівняння для сонця використовує народ у своїх піснях, загадках (наприклад: *рожевий клубок, золота тарілка, золота діжа, золота паляничка тощо*). Придумайте на основі будь-якого з них казочку.
- Доберіть порівняння до сонця (наприклад: *золота куля, гарячий млин, жовта квітка, блискача монета*). Спробуйте створити загадку на його основі, як-от:

Гарячий млин вгорі висить —
Тепло від нього аж пашисть. (Сонце)
- Складіть чотиривірш про сонце. Використайте для цього такі рими: *ясеньке — тепленьке; сяє — палає*.
- Придумайте казочку «Як у Сонця народився смарагдовий промінь».
- Спробуйте намалювати по пам'яті схід сонця.
- Намалюйте вірш.

ЗАХІД СОНЦЯ

Небо — мов у вогні!
Запалала блакить...
І здається мені:
Все палає, горить, —
Луки,
Поле,
Ставок,
Наш город
І садок.
У вогнисті вінки
Одяглися квітки!

Марія Познанська

- Спробуймо створити пісню про сонячне світло. Ось початок:
Об чисте скло мого віконця
Дзвенить яскравий промінь сонця...

Придумайте далі декілька рядків і мелодію до цього віршика.

Ніч яка місячна

Матеріал для бесід

МУЗИКА НІЧНОГО НЕБА (В. ЛУЧУК. ЗОРЕПАД)

Таємнича принадливість ночі нікого не залишає байдужим. Чи подобається вона вам? Особливо вражає нічне небо, з якого тихо ллється бліде світло місяця і зірок. Скільки ніжних рядків присвятили цій красі поети? Але ж поезія починається з конкретного слова, яке повинно точно, влучно, яскраво передавати чарівність природи. Як би ви у словесній формі охарактеризували б нічне небо, на якому безліч яскравих зірок? Поети називають його зоряним, зірчастим, зорянистим, ряснозоряним, яснозорим... Прислухайтесь: ці слова дзвенять, переливаються, ніби коштовні камінці.

Уявіть собі тиху яснозору ніч. Спить ліс і поле. Огорнуті сном птахи, люди. Тільки небо не спить. Саме зараз, вночі, воно живе яскравим і прекрасним життям. Так хочеться бодай в декількох рядках розповісти всім про велич нічної краси! Але це під силу справжньому поетові. Заплющте очі і послушайте дивну «музику» ночі, закарбовану в словах.

ЗОРЕПАД

Діти сплять...
А над левадою
Місяць, дивлячись, завмер:
Стрімголов із неба падають
Зорі в зарості озер.

Володимир Лучук

Всього п'ять рядків. Але як багато дають вони нашим думкам і почуттям! Який настрої випромінює цей вірш? Ви, мабуть, добре відчули розмірений рух слів. Ось так неквапливо пливе погляд, заморожений красою нічного неба. Дивна тиша і спокій розлиті у цьому маленькому віршику. Все зупинилось, заспокоїлось, заснуло. Навіть місяць завмер, споглядаючи сонну землю. І все-таки життя не припинилось. Воно вирує навіть тут, у нічних просторах неба. Що у вірші уособлює рух? Так, зорепад. Хто з вас бачив, як падають зорі? Чому поет використав слово «стрімголов»? Мабуть, хоче підкреслити стрімкий, блискавичний політ зірок. Чи можна вважати цю красиву картину зовсім німою? Які звуки легко вловити через ці поетичні рядки? Вслухайтесь ще раз у прозору музику вірша. Останній рядок напрочуд дзвінкий і голосистий. У ньому ніби чується мелодійний дзвін падаючої зорі. Легенький посвист звуків [з] — [с] немов відтворює її казковий лет. Ось вона впала у зарості озер... і згасла. Остання мить її життя така коротка, така яскрава!

А може, такого і не буває в реальному житті? Хіба хто-небудь справді бачив такий зоряний дощ? Але поезія, як чарівне дзеркало, щось висвітлює, підкреслює, дещо перебільшує, але все це робить від щирого сер-

ця, від глибокої закоханості у красу навколишнього світу. Поет дарує нам свою любов, свій казковий сон, а може — найсвітлішу мрію. Ми з вдячністю беремо той безцінний дар його душі і, затамувавши подих, дивимося у зоряне небо. А може, і нас воно обсіпле зірками?

ЯКБИ ЗОРІ ГОВОРИЛИ

(Я. СТЕПОВИЙ, Т. ШЕВЧЕНКО. ЗОРЕ МОЯ ВЕЧІРНЯ)

Чи доводилось вам дивитись на зорі? Чому їх вважають «очима неба»? Можна навіть почути вираз: зорі дивляться вниз. Хіба це справді так, чи це тільки здається? Людині споконвічно хотілось бачити у природі не ворога, а друга. Мерехтливе світло далеких зірок заворожувало погляд, бентежило уяву. Вони наділялися людськими думками і почуттями. Вклоняючись вічній красі цих небесних світил, люди довіряли їм найпотаємніше — любов, журбу, сподівання. А ясноокі зорі дивились на них і мовчали, ніби задумавшись.

Так народились найпрекрасніші пісні, звернені до краси нічних світил. Чи можете ви згадати хоч деякі? Проникливі слова та чарівна мелодія лінули з людських вуст та не могли долетіти до зірок, а спадали на землю самоцвітами народної творчості. Одна з таких пісень стала відомою та улюбленою. Її вважають іноді народною, хоча вона створена на слова великого Кобзаря — Т. Г. Шевченка. А музику написав композитор Я. С. Степовий. Ця пісня називається «Зоре моя вечірняя».

Вслухайтесь у мелодійний плеск музики і слів, відчуйте викарбувані в них почуття. Так, ця пісня — невичерпне джерело ніжності і любові. Байдужа людина ніколи не може такого створити. Це під силу лише закоханим у красу світу. Слова Кобзаря звучать палким проханням:

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.

Поет розмовляє із зіркою... Але чому такі сумні його слова? Здається, що то промовляє його страдницька душа і плаче його бідне серце. Пригадайте життя Кобзаря і спробуйте знайти причину тієї невимовної журби. Авжеж, неволя гнітить поста. Та найстрашнішим його горем стала розлука з рідним краєм. Засмучені очі ловлять світло далекої зірки, яка тут, на чужині, ніби єднає його з Україною. Поет довірливо дарує далеким мешканцям зоряного неба спогад про красу батьківської землі. Він розповідає про Дніпро і веселочку, про широкі осокорини і похилі верби. Ніжність і смуток звучать в його словах.

А чи відповідає, на вашу думку, мелодія настрою тексту? Якою вона здається вам за характером? Дійсно, мелодія напрочуд виразна. У ній добре чути відлуння Шевченкової туги. На початку звуки ніби злітають у розпачі до зірок, а потім плавно стікають униз. Здається, що мелодія

час від часу «зітхає», затримуючись на нотах із крапкою. Як ви гадаєте, чому композитор обрав повільний темп? Мабуть, він не хотів стривожити довірливої розмови поета із зіркою. Тихо і лагідно, як некваплива річечка, несе мелодія Кобзареві слова. Акомпанемент забарвлює її то пригніченими, то життєрадісними фарбами. Це зустрічаються сум і надія (а у музиці це передається мінором і мажором). Пісня плаче за красою рідної землі, і водночас ніжно стверджує її велич. А зорі задумливо слухають ті звуки, таємничо мерехтять. Вони ніби погоджуються, що нічого кращого за рідну землю нема у цілім світі!

НІЧ ЗАДИВИЛАСЯ У ВОДУ (А. КУЇНДЖІ. МІСЯЧНА НІЧ НА ДНІПРІ)

Чи важко намалювати ніч? Якби ви спробували це зробити, то які фарби обрали б неодмінно? Мабуть, темні: чорну, синю, сіру.. А тепер уявіть ясний місяць серед темряви ночі. Яким видається його світло? Авжеж, сріблястим, ніжним, прозорим. А чому місячне світло називають блідим, холодним? Мабуть, люди порівнюють його із сонцем. Звичайно, місячне сяйво не таке сліпучо-яскраве, як сонячні промені. Але у цьому є своя краса і принадливість. Спробуйте порівняти характер сонячного і місячного світла. Вірогідно, у сонця смілива і рішуча вдача. Його світло грає, дзвенить, хлюпоче стрімким потоком згори. А от у місяця характер тихий, лагідний, сором'язливий. Його царство — ніч, від якої все чекає спокою, сну, відпочинку. Місячне сяйво ніжно огортає землю, м'яко сріблить ріки і моря. Воно наче голубить стомлену природу.

Чи бачили ви хоч раз місячну доріжку? Коли це буває? Чи помічали ви, як зорі купаються у воді? Так буває лише ясної місячної ночі. Небесні світила заглядають у річки і озера, наче в дзеркала. А вода слухняно відбиває це світло мерехтливими іскорками. Саме таку прекрасну мить зобразив відомий майстер пензля А. І. Куїнджі на картині «Місячна ніч на Дніпрі». Придивіться уважно, які фарби використав художник? Найголовнішим у картині є, безумовно, зелений колір. Добре видно, як він домінує над синіми, блакитними, фіолетовими та жовтими фарбами. Сріблясто-зелені хвилі місячного сяйва повільно спадають на землю, линуць по Дніпру, утворюючи блискучу доріжку. А річка наче чекає того поцілунку місяця і у відповідь тихо сяє таємничим блиском. До цієї картини вдало підходять рядки, написані українським поетом О. Олесем:

Срібний місяць випливає,
Місяць озеро цілує,
Хвилю променем лоскоче,
Щоб розбуркати від сну.
Хвиля очі розкриває,
Потягається, зітхає,
Млосно дивиться на місяць,
Усміхається йому...

Величний Дніпро несе свої хвилі крізь нічну пільму. Нас зачаровує спокійний рух води. Часом здається, що річка перетворилась на скло, яке жадібно поглинає зеленувате місячне світло, а потім випромінює його тремтливими пучечками.

Придивіться до нічного неба на картині. Чи заснуло воно? Ні, небо не спить. Воно також ніби «пливе» кудись разом із Дніпром. Хмари майже повторюють повільний рух води. Чому, на вашу думку, художник примушує нас дивитись на цей пейзаж ніби згори? Мабуть, він хоче підкреслити особливу велич і урочистість місячної ночі. Наш погляд лине наче від зірок. Добре видно маленькі хати, дерева, кущі, стебла осоки, що стеляться вздовж берегів Дніпра. Він занурюється у холодну дніпрову воду, посріблену місячним сяйвом. І поки очі вбирають той нічний спокій, серце схвилювано завмирає. Як ви думаєте, чому нас хвилює ця картина? Чи відчували ви думки і почуття її автора? Так, видатний художник не приховує свого ставлення до краси ночі. Маленьким хлопчиком він закохався в природу України, адже народився і виріс саме тут. Дивовижне сяйво його картин, що вражає людей і досі, навічно уславило ясновозору українську ніч.

А МІСЯЦЬ СПАТИ НЕ ДАЄ (Г. СВІТЛИЦЬКИЙ. МАРУСИНА ХАТА)

Чи можна намалювати місячне світло, не намалювавши його джерела? Так, є картини, що наче випромінюють бліде сяйво ночі, але місяця на них не побачиш. До таких творів належить «Марусина хата». Автор картини — український художник Г. П. Світлицький. Його справедливо називали поетом місячних ночей. Придивіться до картини. Який настрої навіює вона? Мабуть, у вас виникає відчуття спокою, злагоди, задумливої рівноваги у природі. Що надає картині такого настрою, підкреслюючи глибоку тишу ночі? Авжеж, відсутність будь-якого руху у природі. Здається, що все навколо поглинула темрява. Ніч приспала дерева, квіти, трави. Придивіться до струнких білокорих беріз на передньому плані картини. Що вони вам нагадують? Чіткі силуети цих красунь таємно вирізьблюються на глибокому нічному небі. Їхні крони, наче уві сні, опустили віти-коси. Не ворухнеться жодний листочок. Здається, що берези, ніби стомлені вартіві, поснули. Ніщо не стривожить цей сон, навіть місячне сяйво, що м'яко оповило стовбури.

Давайте тихенько обминемо поглядом поснули берези і підемо далі, вглиб картини. Яке сліпуче сяйво зупиняє наш погляд! Звідки воно лине? Невже з неба? Але ж художник не намалював місяця. Може забув? Ні, він зробив це навмисно, зате як гарно передав чарівність місячного сяйва з його найтоншими переливами від ніжно-смагдових до сріблясто-блакитних тонів. Потік яскравого світла щедро спадає на землю і немов ударяється у маленьку селянську хатку, що причаїлася під березами. Її білі стіни віддзеркалюють місячні промені, і здається, що хата сяє

серед ночі, як ліхтарик. Ось ми і знайшли найяскравішу деталь у картині, яка ніби притягує наші погляди, заворює наші очі.

Придивіться до хатки. Чи можна назвати її гарною? Так, ця скромна халупка у світлі місячної ночі стає напрочуд виразною. Убога селянська хатина під соломою видається нам таємничою спорудою серед казкового лісу. Темні вікна і двері загадково чорніють. Урочисто біліє димар серед солом'яної стріхи. Звичайно, ця скромна хижа не вража розкішшю і багатством. Але місяць-чарівник віддав їй свою красу. І хата завдяки йому відразу погарнішала, випромінюючи його щедрий дар. А що роблять у цей час її господарі? Чи не сплять вони? Ні. Притулившись до осяйної стіни, під хатою сидить дівчина. Її руки стомлено впали на коліна. Мабуть, це Маруся, адже художник зобразив саме її хату. Як ви гадаєте, про що думає дівчина? Може, натомившись за день, вона відпочиває? Але чому дівчина не спить? Можливо, когось чекає. А може просто згадує про щось. Чи помітили ви, як присутність дівчини та її думок відразу посилили настрої картини, наче олюднили місячну ніч? Маруся ніби довіряє місяцю свої дівочі мрії. Зуважте: пейзаж цей дуже музикальний. З картини ніби лине тиха, ніжна пісня. Чи не чуєте ви часом її слів? Хто з вас тихенько заспіває Марусину пісню, в якій обов'язково йдеться про красу місячної ночі, про щирі почуття і сподівання, як-от:

Все затихло опівночі,
Тільки місяць сяє,
Тільки в гаю зеленому
Соловей співає...
Співай, співай, соловейку,
Аж до сходу сонця,
Молодая дівчинонька
Сіла край віконця...

Задумалась Маруся. Місяць-бешкетник стривожив її молоде серце. Так часто буває місячної ночі. Коли тиша огортає землю, ми залишаємось наодинці зі своїми думками. Комусь сон вже склепив очі, а дехто чомусь не спить, мріє. Оксамитова ніч колише ту мрію, як дитину в колисці. Ясний місяць зазирає своїм сріблястим оком у вікно, наче чатує на когось. І серце замирає від передчуття таємниці... Чи було таке коли-небудь з вами? Про що ви мріяли під акомпанемент місячного світла? Звичайно, у кожної людини свої надії і сподівання, але є те, що єднає різні думки. Це потяг до краси місячного сяйва, відчуття незабутньої величі Космосу та усвідомлення себе його часточкою.

ХВИЛИНКИ-ПЕРЛИНКИ. МІСЯЦЬ І ЗОРІ

Орієнтовні завдання на вибір

1. Пригадайте, з чим порівнює народ у своїй творчості місяць і зорі (наприклад: золота комора, золоте теля, баранець і вівці тощо). Придумайте на основі згаданого казочку.

2. Доберіть власні порівняння для місяця і зірок (наприклад: *місяць — нічний ліхтар, золотий човник, блискучий серп; зірки — коштовні камінці, золотий пісок, дрібний горох тощо*). Складіть на основі будь-якого з них оповідання з 4–5 речень.
3. Згадайте, як називають молодий місяць (*баранцем, крайцем, долькою, скибкою, серпастим тощо*). Спробуйте придумати свої порівняння і на їх основі складіть загадку. *Наприклад:*
Прикрашає неба синь
Срібно-білий апельсин.
Та його хтось надкусив —
Лише долька залишив. (*Місяць*)
4. Створіть чотиривірші про зорі. Використайте для цього такі рими: малесенькі — дрібнесенькі, горять — мерехтять.
5. Продовжте казку за початком.
Зірка народилась під ранок, коли інші зорі вже збиралися заплющити очі. Вона спалахнула таким яскравим світлом, що всі на небі перелякались. Зорі затремтіли і почали гаснути. Місяць докірливо хитнув ріжками і зник. «Світає», — подумала новонароджена зірка і зітхнула. Їй зовсім не хотілося спати...
6. Намалюйте зорепад.
7. Намалюйте картину до вірша.
Ліворуч — місяць сплів мережку
І застилає нею стежку,
Мов зараз буде в млі ясній
Цариця ночі йти по ній.
Олександр Олесь
8. Придумайте пісню з такими словами.
У задрімавшому темному морі
Тихо купалися ясні її зорі.

Чудо-писанка

Матеріал для бесід

*Благослови, мати,
Весну закликати.
Рано-рано
Весну закликати.
Весну закликати,
Зиму проводжати...*

Так закликають весну у народних піснях — веснянках. Стомилася земля від зимового сну. Жадібно чекає вона на весняне сонячне тепло. Сонце майже завжди гарне і бажане. Та особливо сподіваються на його ласку у весняні дні. Скучили за ним поля, дерева, звірі, люди. Тому і зустрічають молоде сонце навесні радісно і урочисто. Існує багато красивих

народних звичаїв ушанування весняного пробудження природи. Наші давні предки святкували новий рік напровесні, коли Сонце (Ярило) розтоплювало сніги. З тих часів до нас дійшло свято Явдохи. Дзвінко лунають весняні заклички. Святково вбрані люди, ходячи селом, піснями урочисто уславляють весну. Подекуди зберігся звичай прикрашати колесо, що символізує весняне сонце, різнокольоровими стрічками. Навколо нього молодь водить хороводи.

Але на Україні з давніх-давен існує ще один чудовий звичай. Це розписування яєць на знак глибокої шани до весняних змін у природі. Чому це роблять? Вважається, що яйце носить у собі зародок життя. У стародавніх віруваннях нашого народу воно було емблемою сонця. Це був також своєрідний амулет, який оберігав людину від злих сил. Між яйцем і сонцем народ вбачав тісний взаємозв'язок. Обидва вони дарують світу нове життя. Яйце, як і велике небесне світило, яке воно символізує, в уявленнях народу було запорукою (символом) щастя та достатку (досить згадати відому українську народну казку «Яйце-райце», де саме яйце стає джерелом багатства і основою добробуту людини). Ось так виник прадавній ритуал вшанування весни і сонця мальовничими писанками. Яскраво прикрашене яйце ставало своєрідним оберегом. Його зберігали в хаті або дарували з побажаннями миру, любові, добра своїм близьким.

Давайте роздивимося барвисте яйце. Чого тут тільки немає! На писанці можна побачити знайомі рослини, різноманітні геометричні малюнки і навіть зображення тварин — коня, оленя, півня, риби тощо. Традиційні орнаментальні елементи дістали відповідні назви: «маків цвіт», «дубовий лист», «сосна», «павучки», «курячі лапки», «сорочі стрілки» тощо. Дуже часто в орнаменті писанки можна знайти складові частини, що символізують зображення життєдайного сонця. Небесне світило тут умовно зображують у вигляді своєрідної розетки, що нагадує сонце в ореолі променів. Такий знак називають солярним, або сонячним. Він символізує животворну силу природи. Як елемент розпису, його називають «сонечком». Подекуди писанкарки застосовують в орнаменті пишні квіточки з ніжними пелюстками. Їх віночки, схожі на кошики кульбаби, дуже нагадують сонечко.

Придивимося до кольорів барвистої писанки. Яскраві, соковиті фарби якнайкраще передають весняну палітру. Ясно-жовтий колір символізує сонце, весняне тепло; блакитний — небо, повітря, простір. Зелений уособлює воскресіння природи, розмаїтість рослинного світу, бронзовий — родючу землю. Червоний колір означає радість, любов, святковий настрій. У народі завжди особливо шанувались великодні червоні яйця-крашанки, що стали символом свята Пасхи.

І сьогодні живе в Україні традиція зустрічати весну писанками. Цей гарний народний звичай дбайливо зберігають у наших селах, хоч техніка розпису досить складна. Справжня писанка народжується довго. Орна-

мент поступово накладають на яйце розплавленим воском. Після цього воно занурюється то в одну, то в іншу фарбу, а віск вресіт-ресіт оплавляють. А вже яйце, розписане фарбами за допомогою пензля, називають мальованкою. Рідше зустрічаються крапанки. На них за допомогою воску утворюють справжній хоровод різнокольорових плямочок, розкиданих по однотонному тлі яйця. Більш поширені сьгодні крашанки. Це яйця, пофарбовані в один колір. Якщо на крашанці видряпати голкою орнамент, то вийде дряпанка.

Не повинна забуватися ця давня українська традиція. Доки світить сонце над землею, доти нехай уславлює його красу чудо-писанка. Люди люблять і шанують цю традицію. Недарма створюють вони музеї писанки (у Коломій) і споруджують їй пам'ятники (у Канаді). Справа ж юних — не забути звичай предків і сприяти відродженню художнього ремесла.

Запитання і завдання, можливі для використання під час бесід

1. Чому яйце вважають джерелом життя?
2. Пригадайте українську народну казку «Яйце-райце». Про що там розповідається?
3. Як ви розумієте слово «оберіг»? Хто знає, від чого, за стародавніми віруваннями, оберігали писанки?*
4. Знайдіть на писанці елементи орнаменту, що могли б символізувати сонце.
5. Чи бачили ви розписані яйця вдома чи у бабусі? Що то було — писанки, мальованки, крапанки, дряпанки чи крашанки?
6. Чи хотіли б ви навчитися розписувати яйця? Навіщо це уміння сучасній людині?

ТВОРЧА ГОДИНА «ПИСАНКА»

Завдання

1. Заспіваймо веселу веснянку. Уславимо в ній весну і життєдайну силу сонячного тепла.
2. Зігрійте долонями яйце — зародок нового життя. Спробуйте увити орнамент майбутньої писанки (*зробіть ескіз на папері*).
3. Використайте в орнаментальному озлобленні яйця сонячний знак.
4. Оберіть техніку розпису (*вірогідний вибір — мальованка чи дряпанка*).
5. Спробуйте розписати яйце. Намагайтеся при цьому бути не тільки оригінальними щодо виконання орнаменту, а й якомога яскравіше втілюйте думки, настрій, своє відчуття природи.
6. Продумайте, кому б ви хотіли подарувати свою писанку і з якими побажаннями.

* Наприклад, писанка із зображенням півня, схована під покуттям хати, оберігала, як вважали в народі, оселю від блискавки.

Земля

Матеріали для бесід

Будь багатий, як земля...

Народ ніколи не уявляв свого життя без землі. Та и хіба може бути інакше? Адже дерево або ж квітка гинуть, якщо їх вирвати з ґрунту. Так і людина. Її душа в'яне, засихає, втративши зв'язок із рідним краєм.

Споконвіку люди вважали землю матір'ю. Вона завжди зігріє своєю ласкою, нагодує своєю щедрістю, підтримає і захистить у лиху годину. Все від землі — вважали наші предки. Своім життям і добробутом людина зобов'язана насамперед їй. Вона і народжує, і ховає. Стародавня народна приповідка мудро вчить: «Держімося землі, бо земля держить нас».

Українці споконвічно любили і шанували батьківський край. Вони пишалися своєю рідною землею. У нашій мові збереглося багато ласкавих слів, з якими звертались люди до неї («земленько», «земелька», «землиця»). Її пестливо гладили натрудженими руками, ніби набираючись теплого родючого ґрунту. Давні греки навіть склали міф про Антея-велетня, який був непереможним, доки торкався матері Геї (Землі). Українські казки і легенди також розповідають нам про нездоланну силу народних героїв, які виростили на землі, змужніли від її хлібів. Вони гартували себе у боротьбі з її кривдниками і цим уславили свої імена. Мабуть, тому в народі завжди існував звичай — брати грудочку землі на спомин у далекий край. У такий спосіб люди прагнули зберегти зв'язок із могутньою силою, що породила і благословила їх на життя.

Стародавні українці свято вірили в те, що земля жива. Вона дихає, родить, втомлюється, іноді хворіє. Люди ставилися до землі як до живої істоти, що відчуває і ласку, і біль. Влучно відтворив народні уявлення український письменник Борис Грінченко. «Земля жива, — вона все чує й знає. Усі гріхи людські бачить і вгинається, як по ній грішник іде... А як якого, то й з ями викине мертвого. Як люди гарні до неї, вона радіє і пособляє їм, а як ні, то плаче й гнівається. Гнівається того, що її не шанують. Вона — наша мати, вона свята! Її цілувати треба, кланяючись...» Найміцнішою у наших предків вважалась клятва землею. Під час неї землю цілували і навіть їли її.

Чесна праця завжди вважалась найбільшим виявом поваги до землі, яка чекала від людини допомоги і дбайливого догляду. Захарашена бур'яном, вона не може вільно дихати. Потерпаючи від спеки, хоче пити. Земля сподівається на людські руки. Вона щедро віддячує людям за їхню працю. В Україні завжди засуджувались нероби, ледарі і нехлюї, які не докладали рук до своєї землі, не піклувалися про її здоров'я, силу, красу. Народ навіть створив таку загадку:

Всіх годує, напуває,
А про неї не кожен дбає.

Отже, праця на землі завжди вважалася святим обов'язком людини. Українці ніколи не уявляли власного щастя без щасливої, дбайливо обробленої ниви чи городу. Про це склалися пісні («Ой у полі», «Ой у моя у полі нивка», «Ой у полі плужок оре» та ін.), в яких народ оспівував хліборобську працю, що була основою добробуту, злагоди і сімейного щастя.

У народних уявленнях земля завжди була символом багатства. Вона родила найдорожче для людей — хліб. Відомими є такі народні загадки:

- Що у світі найбагатше?
- Що у світі найситніше?

Звичайно, це земля. Мабуть, тому і виникло багато приказок про неї. Так, люди бажали одне одному: «Будь багатий, як земля». Народ твердо вірив у те, що наполеглива праця на власній землі приносить не тільки багатство, але й задоволення і радість. Хліб завжди цінували більше, ніж золото. Це також добре відображено у народній творчості, зокрема у легендах та казках. Глибоко шануючи хліборобську працю, народ обставив свято Коляди всіма прикметами сівби та орання. Так, на Кутю у домівки заносять снопи жита, а подекуди і кладуть на стіл чересло від плуга. Мабуть, звідти і пішов звичай на Новий рік посипати зерном у хатах.

Народ завжди милувався красою і багатством хлібної ниви. Уважно спостерігаючи життя поля, людина навчилася помічати і поетизувати найменші зміни у його вигляді упродовж року, наприклад:

Зимою біле, весною чорне,
Літом зелене, осінню стрижене.

Дотепні загадки влучно характеризували процес збору врожаю і його наслідки:

Тисяча братів зв'язані,
На матір поставлені. (*Снопи*)

або:

Діряве рядно все поле покрило. (*Стерня*)

Людина завжди поважала землю, яка, в свою чергу, оберігала і плекала людське життя. Так було колись і повинно бути завжди. Але земля не прощає наруги, образи, жорстокості. Вона не любить лінивих і байдужих. Земля чекає на доброго і дбайливого господаря, для якого заповіддю могли б стати такі слова:

Не ображай землі насінням кволим,
Сліпим огріхом, клопотом мізерним.
Хто чисту совість має перед полем,
Тому воно віддячить чистим зерном.

В. Кочевський

Запитання, завдання дітям, можливі для використання під час бесід

1. Чому, нашу думку, землю називають матір'ю?
2. Згадайте імена народних богатирів, що зустрічаються в українських народних казках (наприклад: Кирило Кожум'яка, Булат-молодець, Котигорошко, Вернигора, Вернидуб, Крутивус та ін.). Що надає їм, на вашу думку, величезної сили і хоробрості?
3. Як ви розумієте вислів «земля дихає»? Чи згодні ви з тим, що вона жива?
4. Складіть казочку «Про що думає земля під снігом?»
5. Давайте заспіваємо відому колядку «Ой у полі плужок оре». Хто ще знає пісні про землю?
6. Яке поле, на вашу думку, можна вважати гарним, доглянутим?
7. Як ви розумієте загадку:
 Що лицюєм на всі боки,
 І нове воно щороку? (*Поле*)
8. Що значить «лицювати» поле? Така робота на користь землі чи ні?
9. Як ви думаєте, чому хліб завжди цінувався більше, ніж золото? Пригадайте, в яких українських народних казках їх порівнюють. (*Наприклад: «Золота пшениця», «Хліб і золото» тощо.*)
10. Доберіть слова-характеристики, що влучно передають ласку землі. (*Наприклад: земля добра, щедра, багата, родюча, лагідна, привітна тощо.*)
11. Спробуйте придумати загадку про хліб, *наприклад*:
 Всім потрібний, а не кожний зробити вміє.
12. Як, на вашу думку, потрібно ставитися до землі? Що означає дбати про неї?

Щедра на вроду земля

Матеріал для бесід

ОЙ У ПОЛІ ПЛУЖОК ОРЕ (С. СВИТОСЛАВСЬКИЙ. ВОЛИ НА ОРАНЦІ)

Без чого не може жити земля? Зрозуміло, що без сонця, без води вона мертва. Але більше всього потребує земля людської праці. Жадібно чекає вона дбайливих рук господаря, які розімнуть, розпушать тверді грудочки, окроплять їх водицею, обдарують добрим насінням. Тільки тоді земля покаже повну силу, сторицею віддячить господареві за його ласку. Так було завжди. Земля і людина тягнуться одне до одного. Від тієї взаємної любові народжуються плодючі ниви і рясні сади.

Чи бачили ви коли-небудь зоране поле? Що воно нагадує? Комусь, мабуть, ввижається хвиляста поверхня чорно-сірого моря. А дехто може переплутати земляні грудочки із стомленими птахами, що присіли спочити на хвилину. Придивіться до картини С. Світославського «Воли на оранці». Як багато тут землі! Ось вона — чорна, ситна, пахуча — розвернула грудочки до сонця і дихає весняним паром. Земля нетерпляче чекає насіння, яке вона обігріватиме теплом, напуватиме живодайними соками, кохатиме від малечку до повного зросту. Як ви думаєте, чому художник малює на картині не тільки доглянуту ниву, але й цілину? Він наче пропонує порівняти доглянуту людиною землю із незайманим степовим ґрунтом, який нічого не родить, крім трави. Художник ніби навмисне проводить межу між чорною ріллею і мерхлою торішньою травою. А на межі велично стоїть упряжка волів. Придивіться уважно до цих могутніх тварин — справжні трудяги, зморені працею. Як передано у картині їхню втому? Про це свідчать пози тварин: розслаблені м'язи, похилені голови, заплющені очі. Воли ніби задрімали після цілоденного напруження на оранці. Вірні помічники людини, вони віддали свою силу землі і тепер мирно спочивають біля свіжої ріллі.

Надвечір'я у степу. Ніщо не порушує тишу. Лише сонце виграє на траві. Якими кольорами забарвлює воно природу? Все огорнуто рожевим світлом. Ніжна голуби́нь неба поступово набуває червонястого відтінку. Вечірнє сонце м'яко золотить волові боки. Навіть зорана земля рожево-фіолетовою, ніби зашарілась від вдячності. Чи використовує художник яскраві фарби? Ні. На картині небагато кольорів, але всі вони напрочуд ясні, свіжі, витончені. Вишукана кольорова гама ніби навмисно створює відчуття неосяжності степового простору, прозорості весняного повітря, лагідності надвечірньої пори. Картина наче оповита оксамитовим серпанком. Це надає їй неабиякої поетичності.

Що ж, на вашу думку, натхненно оспівує художник у своїй картині? Невже центром його уваги стали лише воли? Він, безумовно, віддає належне цим працелюбним тваринам, потом яких зрощена нива. Але найбільша любов художника належить землі і землеробській праці, в якій уособлено вічний союз людини і природи.

КРАСА ЛЮДСЬКОЇ ПРАЦІ НА ЗЕМЛІ (Т. ЯБЛОНСЬКА. ЛЬОН)

Чи працювали ви коли-небудь на землі? Які почуття народила та праця у вашій душі? Мабуть, ви відчували себе дорослішими, сильнішими, спритнішими, адже земля потребує лише серйозного і відповідального ставлення. В ту мить у вас, напевне, виникло бажання зробити добру справу, — і це зрозуміло. Рука, яка дбайливо обробляє землю, розчищає її від

бур'янців, напуває життєдайною водицею, захищає від напасті, не може бути злою й жорстокою.

А чи звертали ви увагу на людей, які працюють у полі? Якими здалися вам їхні обличчя? Звичайно, втомленими і заклопотаними, адже праця на землі вимагає неабиякого напруження і сили. Але, мабуть, ви не зустріли жодного засмученого, невдоволеного обличчя. Подивіться на картину Т. Яблонської «Льон». Який вираз обличчя у жінки-трудівниці, яка зображена на полотні? Так, на обличчі цієї простої селянки не видно ні смутку, ні роздратування. Навпаки, вона спокійна і лагідна. Обличчя в неї ніби просвітлене. Жінка в'яже льон у пучечки і складає у невеличкі скирточки. Вона робить це неквапливо, без зайвої метушні, ніби відчуваючи значущість своєї праці. Спробуйте «прочитати» почуття цієї працелюбної селянки. Мабуть, ви відчули урочисту радість, що

Випромінюють її обличчя і горда постать. Як ви вважаєте, чому радіє ця жінка і чим так пишається? Авжеж, вона задоволена результатами своєї праці. Її серце радісно схвильоване рясним урожаєм.

Придивіться до кольорів, які застосовує художниця. Спробуйте їх назвати. Так, кольорова гама цього полотна неяскрава. Автор невипадково уникає ясних кольорів. Жовто-коричневі тони якнайкраще передають стан природи. Поле відпочиває після великої напруги. Воно народило і виплекало гарний урожай льону і зараз віддає його людям. Нещодавно поле весело виблискувало синіми вогниками квіточок, а зараз лежить спокійне і горде, відчуваючи ваговитість дозрілих стебел. Що, на вашу думку, створює відчуття тепла, яке ніби струменить із картини, зігріваючи наші погляди? Це, мабуть, певне співвідношення фарб: жовтої, коричневої, темно-червоної, зеленої. Всі вони, немов злилися в один негучний світлоносний акорд, і полотно забарвилось теплими приглушеними тонами. Поле золотиться у м'якому сяйві передвечірньої пори, щедро віддаючи людям силу, красу, багатство.

Яку деталь у даній картині можна вважати найголовнішою? Мабуть, це визначити важко. Придивіться: художниця малює міцну постать селянки в центрі картини на передньому плані. Ось вона стоїть перед нами — спокійна, серйозна, майже велична. В цю мить її не можна відокремити від поля, — вони, здається, зрослися одне з одним. Ласкаві руки жінки ніби обіймають пучечок льону. Материнською ніжністю сповнені її плавні рухи. Придивіться до картини. Чи можна назвати поле байдужим, німим? Ні, воно хвилюється, ніби все відчуває і розуміє. Зауважте, як художниця малює поле. Воно вкрите хвилястими смужечками стерні, які, ритмічно звиваючись, немов охоплюють ноги своєї дбайливої господині. Здається, що поле дякує людині за її працю. Воно радісно біжить за обрій, стелиться жовтими і зеленими ряднами, ніби навмисне кличе

нас на свої неосяжні простори. І люди поспішають до землі на її поклик, тому що вона ніколи не повинна бути самотньою.

Погляньте ще раз на трудівницю з картини Т. Яблонської. Чи можна назвати цю жінку гарною? Безумовно, так воно і є. Її красиві працелюбні руки прекрасні у своєму потягу до землі. Її красиве, чуйне серце вражає здатністю любити все живе навколо.

СИНОЧКИ-КОЛОСОЧКИ

(Д. ПАВЛИЧКО. ПІСНЯ ПРО ПШЕНИЦЮ)

Чи є в світі щось щедріше від землі? Мабуть, немає. Вона спокійно годує людей, обдаровуючи їх ситним хлібом, смачними плодами. Бувають сади, колосяться багаті ниви. Все це дари землі, без яких людське існування було б кволим і німічим. Чи уявляєте ви хоч би день свого життя без хліба? Авжеж, ні. Хліб є окрасою столу, основою добробуту, найбільшим багатством народу. Навіть маленький шматочок духмяного короваю сповнює наше тіло живодайною силою, додає радості, бадьорості, творчої енергії. І все це завдяки хлібородній землі.

Згадайте неосяжні лани золотого збіжжя. Спробуйте описати словами цю картину. Уявіть, як стрімко линуть до сонця тужаві колоски. Земля ніжно тримає їх у своїх обіймах, обігриває материнським теплом, палко радіючи здоров'ю і міцності своїх діток.

Мабуть, нема більшого щастя, ніж гарний урожай. І люди низько кланяються рідній матінці-землі за її ласку, уславлюють її щедроту щирим словом. Послухайте, як гаряче оспівує поет хлібородну ниву.

ПІСНЯ ПРО ПШЕНИЦЮ

Сонце гріє, вітер віє, а вода тече.
Наша мати пшениченька золоту сорочку тче.
А в тій золотій сорочечці, як маля,
Буде красуватися, буде усміхатися вся земля.
Сонце гріє, вітер віє, а вода тече.
Наша мати пшениченька золотий коровай пече.
А золотий коровай на столі засія —
Буде веселитися і благословитися вся земля.

Дмитро Павличко

Які почуття випромінює цей невеличкий вірш? Авжеж, слово поета зігрів любов'ю, поважливим ставленням до землі, синівською вдячністю за її безмежну доброту. Знайдіть поетичні рядки, звернені саме до землі. Автор ніби бачить посмішку ниви, відчуває її гарний настрій. Що ж надає краси цьому полю? Чому воно так радіє? Авжеж, золоті колоски пшениці рясно прикрашають груди матері землі. З чим порівнюється у вірші золото хлібної ниви? Поет добирає яскравий і влучний образ золоті сорочки, у яку ніби одягнута родюча земля. Хто ж ця дбайлива ткаля? Це пшениченька. Вслухайтесь, як лагідно говориться у вірші про хлібні

колоски. Поет добирає пестливі слова, порівнює землю з малям у золотій сорочечці.

А чи згадується у вірші про сили природи, які допомогли виплекати добрий урожай? Так, поет уславлює вічний зв'язок природних стихій, — сонця, вітру, води, без яких земля не змогла б родити гарної пшениці.

Вслухайтесь уважно у вірш. Чи відчувається присутність у ньому людини? Звичайно. Хоча вона безпосередньо ніде не згадується у вірші, проте поетичні рядки наскрізь пронизані її шанобливим ставленням до землі-годувальниці. Автор створив образ хліба, який ніби з'єднує землю і людину. А як говорить поет про хліб? Він добирає гарні, яскраві слова, що наче випромінюють світло. Слухаючи поезію, уявляєш, як золотий коровай сяє, наче сонце, посеред столу.

Чому, на вашу думку, поет називає свій вірш піснею? Мабуть, тому, що він не просто розповідає про хлібне поле, а натхненно і урочисто оспівує його. Вслухайтесь у ритм вірша. Він весь час змінюється. Вірш то енергійно пульсує, то уповільнює свою ходу. Зауважте: другий рядок кожного куплету майже удвічі довший, ніж перший. Здається, що хтось ніби розпочав пісню і, захопившись, не може зупинитися.

Які почуття навіює ця поезія? Вслухайтесь у текст, намагаючись відчути хвилювання автора, і спробуйте здогадатися про його причину. Гордість і вдячність переповнює серце поета. Чим пишається автор, на вашу думку? До кого звернена його вдячність? Звичайно, до землі: щедрої, доброї, родючої, що під працелюбними людськими руками народжує своє найпрекрасніше дитя — хліб. Поет уславлює її красу і материнську силу.

НЕМА РІДНІШОЇ ЗЕМЛІ

(Б. ФІЛЬЦ, М. СИНГАЇВСЬКИЙ. ЛЮБИМО ЗЕМЛЮ СВОЮ)

Чи задумувались ви над тим, чому землю називають матір'ю? Звичайно, за її чудову життєдайну силу. Але земля — це не тільки родючий ґрунт. Вона є нашою домівкою, яку ми повинні берегти і шанувати. Незалежно від того, якого кольору земля у нас під ногами, ми любимо її. Адже все — долини, поля і пустелі — це наша планета, а ми її діти — земляни. Мільярди років земля оберігає життя людей у Всесвіті і одночасно потребує нашої поваги, любові, дбайливого ставлення і захисту.

Яке місце на нашій планеті ви вважаєте найкращим? Мабуть, хтось уявляє старезні ліси, джунглі, величне безмежжя океану або ж урочисте саяво далеких синіх гір. Звичайно, поки що краса не щезла з лиця нашої планети і радує нас яскравими формами своїх виявів. Але чому так ніжно тріпоче серце при згадці про старе дерево чи скромні квіточки, що ростуть біля батьківського порогу? Мабуть, тому, що серце саме приростає

до рідної землі, яка випестила тебе і яку ти зігрів своїми руками. Так буває завжди — любов до великого і безмежного починається в житті кожної людини з малого і конкретного. Це, насамперед, тепле почуття, з якими ми кожен раз згадуємо куточок рідної батьківської землі. Дана тема звучить у багатьох чудових пісенних творах.

Вслухайтесь у пісню, яку написали композитор Богдана Фільц і поет Микола Сингаївський. Її назва звучить, як щире зізнання, як урочиста клятва — «Любимо землю свою». Яку картину ви уявляєте, слухаючи текст і музику цього твору? У пісні йдеться про красу української землі. У пам'яті зринають до болю знайомі краєвиди, широкі лани, зелені діброви, мальовничі береги річок... Влучно дібраними словами, наче чарівним пензлем, поет малює яскраву картину весняної України. Чи відчули ви свіжість кольорів, які ніби вирають на рядках вірша? Спробуйте їх назвати. Мабуть, добре уявляються чисте блакитне небо, чорна весняна земля, вкрита ніжною молодого зеленню і першими квітами. Чому, на вашу думку, ця поезія така «промениста»? Поет ніби навмисно «запалює» світло сонця у кожному чотиривірші.

Квітне й радіє земля,
Сонце мережить поля.
Променем грає ріка,
Лине веснянка дзвінка.

У другому куплеті оспівується ласкаве сонячне тепло. Воно огортає навесні зелені лани і готує їх до нового врожаю. У пісні яскраво постає образ «сонячного світу», в якому уособлена мирна праця людини на рідній землі.

Чому, за висловом поета, земля «радіє»? Ми ніби бачимо її посмішку у розмаїтті весняних квітів, у зеленому мереживі полів, у сонячних виблисках ріки. Чи відповідає мелодія тому радісному настрою, що випромінює текст? Безумовно. Композитор тонко сприйняла піднесений тон поезії і створила відповідну музику. Спробуйте визначити її характер словами. Мабуть, ви відчули, як святково, урочисто, велично звучить ця пісня. Композитор не випадково обирає світлу мажорну тональність, яка напрочуд вдало відповідає «сонячним» віршам поета. Визначте темп музики. Спробуйте пояснити, чому композитор віддає перевагу неквапливому руху мелодії? Це підсилює урочистість думок поета. Плавна лінія його мова про рідну землю. Неквапливий, розмірений рух мелодії додає вагомості кожному поетичному рядку, посилює виразність кожного образу. Але композитор уникає надмірної важкості «кроку» музики, обираючи для неї трьохдольний розмір. Чи помітили ви, як рухається мелодія: плавно, поступово стрімко, чи стрибкоподібно? Вона, наче пташка, ширяє у весняному просторі: то злітає, то спадає донизу. Це створює

відчуття радісного хвилювання. Музика неначе «дихає» на повні груди, збуджено оспівуючи неосяжну велич землі. Дзвінко й урочисто лунають голоси юних виконавців. Світлим гімном красі рідного краю звучить ця пісня, сповнюючи наші серця найніжнішими почуттями до батьківської землі.

Любимо сонячний світ,
Квіти у полі, в гаю.
Любимо неба блакить,
Любимо землю свою!

ХВИЛИНКИ-ПЕРЛИНКИ. ЗЕМЛЯ-ЗЕМЛИЦЯ

Орієнтовні завдання на вибір

1. Якою бачить народ землю у своїй творчості? Згадайте яскраві порівняння і характеристики. (*Наприклад: родюча, плідюча, щедра, мила, багата, ситна тощо.*)

Придумайте загадку про землю на їх основі, як-от:

Завжди гарна, як на свято,
Мила, щедра і багата.
Як за неї добре дбати —
Нагодує всіх, як мати.

2. Складіть оповідання на тему «Стрижене поле».
3. Намалюйте малюнок «Моя земля».
4. Придумайте і заспівайте без слів пісню осіннього (зимового, весняного поля).
5. Заспівайте веснянку «Навчи мене, моя мати, як той льон опалати», супроводжуючи спів відповідними рухами*:
 - Навчи мене, моя мати, як той льон
опалати.
 - Отак, доню, пеленою, щоб не було
з половиною.
 - Навчи мене, моя мати, як той льон
сіяти.
 - Отак, доч, як ти хоч, отак чисто,
волочисто.
 - Навчи мене, моя мати, як той льон
збирати.
 - Отак, доню, отак чисто, щоб не було
терміністо.
 - Навчи мене, моя мати, як той льон
тіпати.
 - Отак, доню, отак чисто, щоб не було
терміністо.

* Така веснянка виконується з певними пантомімно-ритмічними рухами, які імітують трудовий процес.

6. Придумайте казочку за початком: «Земля міцно спала під снігом, але раптом прокинулася від шуму води. Струмочки галасували на весь світ: «Йде весна! Йде весна!» Земля з радістю відчула, як заграли соки у її сонному тілі. Вона струсила з себе сніг, глибоко зітхнула на повні груди і взялася за роботу...»
7. Складіть чотиривірш, використовуючи такі рими: *віє — половіє; пше-ниця — землиця.*
8. Намалюйте вірш.

ЖИТО ДОЗРІВАЄ

Жито дозріває
На горі, за гаєм.
Зерна обважніли
На міцнім стеблі.
Колоски схилюлись, —
Це вони вклонились
За тепло і соки
Матері-землі.

9. Доберіть слова, які б влучно характеризували хліб, зокрема його смакові якості. (*Наприклад: смачний, м'який, пухкий, крихкий, пахучий тощо.*) Утворіть на їх основі загадку, як-от:
І грудкувате, і ніздрювате, і кисле, і крихке, а за все миліше.
10. Напишіть твір «Я не ображу рідної землі».

ПОДОРОЖ У КРАЇНУ ВИШИВАНКУ

Стоїть гора високая,
Попід горою гай.
Зелений гай, густесенький.
Неначе справді рай...

Ось лине пісня. Вона така знайома, така ніжна, що аж серце щемить. Як ви думаєте, що вона оспівує? Звичайно, красу рідної землі. Заплющте очі і уявіть цю картину: гори, ліси, ріки прикрашають земні пейзажі, роблячи їх своєрідними і привабливими. Деревя, куші, квіти колись називали волоссям землі, воду в річках порівнювали з живою кров'ю у її жилах.

Багатотисячліття уявлення українців про красу рідної природи знайшли своє відображення у багатьох чудових зразках народної творчості, почесне місце серед яких займають українські вишиванки, що є своєрідним символом і візитною карткою нашої Батьківщини.

Давайте вирушимо у чарівну подорож до країни Вишиванки. Уявіть собі, що, подорожуючи, ми потрапили у звичайну селянську хату. В ній колись жили чарівні речі, зокрема дуже талановитий Пензлик. Він весь час прикрашав хату чудовим розписом. На стінах, на дерев'яному та глиняному посуді розквітали гарні-прегарні квіти, поломеніли ягоди калини, майоріли веселі зелені листочки. Поруч у хаті жила собі проста Голочка.

Вона дивилась на роботу Пензлика і тихо сумувала. «Невже я ніколи не зможу так малювати?» — думала вона. Голочка трохи заздрила Пензликіві його майстерності. Але заздрість — то марна справа. Якщо ти любиш навколишній світ, то знайдеш спосіб якось втілювати свою любов у працю. Отже, Голочка вирішила і собі спробувати творити красу. Взяла вона різнокольорові нитки і побігла гуляти по чистому полю матерії. Нікого не забула працелюбна Голочка, про всіх потурбувалась — вишила одяг, рушники, серветки, скатертини. Вдень і вночі працювала вона і промовляла тихенько: «Лийся, лийся, перелийся, світ краси, у візерунки...»

Подивіться на ці вишивки. Чи подобається вам робота Голочки? Ось і люди, які зайшли в хату, глянувши на вишивки, здивовано ахнули і сказали... Як ви гадаєте, що вони могли сказати, поглянувши на вишивки? Звичайно, вони висловили щире захоплення красою цієї тонкої роботи. Помилуйтеся яскравими фарбами. Перелічіть кольори вишивки. Зауважте, спостережлива Голочка наче навмисно перенесла всі барви квітучої землі у своє гаптування. Чи здогадалися ви, де саме вона запозичила червоний колір? Авжеж, з ошатних квітів та яскравих ягід. Золото сонця і хлібного поля Голочка переплавилася у жовті візерунки своїх вишивок. Блакить неба і води лягають на матерію стібками синьої нитки. Зелене і чорне нагадують про одвічний союз дерева і землі. Чи помітили ви, які саме рослини найчастіше зустрічаються в українській вишиванці? На Україні люблять і шанують дуб. Тому Голочка часто вишиває дубове листя як символ сили і непохитності. Невпинно в'ється у вишивці «бігунчик» хмелю, винограду чи барвінку, уособлюючи неперервний перебіг життя. Яскраво сяють квіти ружі, символізуючи гаряче сонце. Золотаві колоски підкреслюють родючість матері-землі.

А що нагадують вам всілякі лінії і геометричні фігурки в орнаменті вишивки? Які форми природи відтворюють вони? Зауважте, як Голочка «малює» гори, ріки, поля. Вона навмисно спрощує зображення, ніби підкреслюючи найвиразніше у красі природи. Так, прямою горизонтальною лінією звичайно зображають землю, хвилястою — воду чи дощ. Гори зустрічаються у вигляді трикутників. А ось квадрат, поділений на чотири частини з крапками в кожній, означає засіяне поле.

Отже, вишивка, як дзеркало, відбиває красу землі. Чи може вона втілювати людські почуття? Авжеж, у вишивці можна закодувати найпоетаємніші думки і сподівання: любов, сум, надію, віру, чекання. Голочка може вигаптувати також найщиріші привітання і побажання, але незвичайною, своєрідною мовою символів. Саме тому на Україні шанують вишиті рушники. Вони ніби промовляють до нас голосом майстринь, що їх вишивали. Погляньте на рушник. Який настрій викликає його яскравий орнамент? Звичайно, радісний, святковий, урочистий, адже виконано

його в ясних тонах. Такий рушник дарують на щастя, примовляючи: «Хай стелиться вам доля рушниками». А що, на вашу думку, уособлює переважання чорних, темних кольорів у вишивці? Мабуть, це означає глибокий сум, пригнічений настрій людини, яка гаптувала рушник. Недарма у відомій пісні «Два кольори» співають про червоні та чорні нитки. Переплітаючись, вони ніби символізують долю людини. Червоні — то любов, а чорні — то журба. Найдорожчим подарунком в Україні традиційно був материнський рушник. Зігрітий любов'ю матері, теплом її працюючих рук, він — не лише вияв материнських почуттів, але й своєрідний заповіт, що навчає любити рідну землю і не забувати батьківської домівки.

Багато секретів приховує країна Вишиванка і відкриває їх не всім і не одразу. Мова її виробів стає зрозумілою лише тим, хто закохано і поважливо ставиться до природи. Вишивка — то духовне коріння нашого народу, художнє втілення його тісного зв'язку з красою рідної землі.

ТВОРЧА ГОДИНА «ВИШИЙМО КРАСУ ЗЕМЛІ»

Орієнтовні завдання

1. Погляньте на візерунок вишивки. Що надає йому виразності і краси? Доберіть назву до вишивки. Створіть казочку про чарівні ниточки.
2. Які почуття передає, на вашу думку, ця вишивка? Згадайте народні пісні, які підходять до її настрою. Спробуйте утворити власну мелодію до ритму орнаменту.
3. Намалуйте Оленчину вишивку.

ОЛЕНЧИНА ВИШИВКА

А на вишивці,
Мов на вишеньці,
Спілі ягоди,
Хоч збирай!
А на вишивці
Дивні китиці —
Квіту ніжного
Барвограй.
І проміниться
Та ще й міниться
Скрізь на вишивці
Дивосвіт,
Бо залишився
На цій вишивці
Рук Оленчиних
Теплий слід.

Степан Жупанин

4. Спробуймо вишити рушник для мами. Придумайте для нього орнамент і зробіть ескіз на папері. Обдумайте орнаментальну символіку та кольори, які застосуєте у майбутній вишивці.

Вода

Матеріал для бесід

Будь здоровий, як вода...

Без води життя гине — в'яне квітка, страждає звір, змовкає пташка. Все живе потребує води. Кожна її крапля є дорогоцінним даром природи. Вода напуває землю, а земля годує людину. Отже, люди завжди розуміли значення води у своєму житті і упродовж багатьох віків оспівували її як основу буття. Серед наших предків існувало справжнє водопоклонство. Обожнявалось все — море, озеро, річка, джерело, криничка. У давнину любили молитися над водою, навіть приносили жертви озерам і криницям. Народ поважав воду як святу стихію, від якої залежало його щастя і добробут. В уяві стародавніх людей вода була старшою за все на землі — дерева, рослини, тварини. Вважалося, що вона з'явилась на самому початку утворення світу. Колись у замовляннях так і звертались до води: «Водичко, найстарша сестричко».

Шанобливе ставлення наших предків до води виявилось і в обрядах її освячення, які відбувалися під час Водохреща і Стрітіння. Йорданська і стрітенська вода вважалась цілющою — її пили, нею змашували хворі місця, вмивалися, купалися в ній. За стародавніми віруваннями, це додавало людям здоров'я і вроди. Животворною силою наділяв народ і «непачату воду» — ту, яку зачерпують до сходу сонця першою з річки чи криниці. Звідси народжувалось трепетне ставлення стародавніх людей до криниць та водоймищ. Річки з давніх-давен одухотворялися народною фантазією — їх уявляли судинами землі, якими тече вода (як у людини кров). Люди вчилися розуміти «голос» води; їм здавалось, що річка лагідно говорить до них, то грізно стогне і реве. Дуже часто річки порівнювалися з богинями, які народ намагався улестити палкими молитвами. Поважливе ставлення до криниць підштовхувало наших предків до їх освячення — над ними світили свічки, ставили хрести, образи, каплички. Криниці здавна вважались святим місцем, біля якого не можна було сваритись чи говорити неправду.

В Україні одвічно шанувались джерела. Чистота та бездоганні смакові якості джерельної води сприяли тому, що народ надавав їй символічного значення — вона вважалась живою, тобто особливо цілющою. Такою вона згадується у народних оповіданнях та казках. За уявленнями, жива вода додавала сили, зцілювала рани і повертала до життя. Водночас у народній фантазії народжувався образ мертвої води — забрудненої, спотвореної бездушним ставленням. Вона ніби завжди мститься людям усілякими бідами і хворобами. Тому тяжким гріхом було плюнути у воду чи забруднити її нечистотами. Кришталну чистоту води завжди оспіву-

вали і ретельно оберегали. Таку воду наші предки на знак особливої шани пили з непокритою головою.

Вода одвічно вражала своєю силою та енергією. Зачаровано спостерігаючи весняний льодохід, повінь, морський шторм або водоспад, люди поклонялися нестримній силі води. Її могутня стихія високо шанувалась. Мабуть, звідси і приказка-побажання: «Будь здоровий, як вода». Захоплюючись красою водної стихії, її наділяли такими якостями, як справедливість та здатність до пророкування. Під час деяких народних свят молодь навіть ворожила на воді, бажаючи зазирнути у майбутнє. У нашій мові і тепер чути залишки вірувань тих часів, коли судили водою — і досі не втратили популярності стародавні приказки: «Правда у воді не тоне й у вогні не горить»; «Вивести на чисту воду» тощо. В Україні були досить поширені обряди купання, обливання, збирання роси — вважалося, що вода омиває людину від усякого зла.

Нерідко воді надавали певних людських якостей — люди хотіли бачити її не грізною бездушною стихією, а добрим другом, вірним помічником і захисником. Вода часто згадується в українських народних піснях: «Тихо, тихо Дунай воду несе»; «Тече вода каламутна»; «Через греблю вода рине»; «І лід тріщить, і вода плющить» та ін. Народ тісно пов'язує її стан із власними почуттями: коли вона тиха, прозора — то радість, а коли каламутна — горе, смуток. Чимало пісень оспівують красу здорової і чистої води, яка ніби здатна оберегати молодість і вроду людини («На кладочці вмивалася»; «Десть тут була подоляночка»).

Приваблювала людину і невинність могутньої течії води, яка уособлювала плин самого життя і викликала в людській уяві яскраві образи, що знайшли своє втілення у народних загадках про воду: «Не кінь, а біжить»; «Не ліс, а шумить»; «Без рук, без ніг, а цілий світ перейде» та ін. Народ ніжно поетизував у власній творчості воду, її життєдайну енергію, красу і передавав те почуття майбутнім поколінням, заповідаючи берегти цей неоціненний дар природи.

Запитання і завдання дітям, можливі для використання під час бесід

1. Спробуйте перелічити все те, що не може жити без води. А навіщо, на вашу думку, вода людині?
2. Чому народ називав водичку «найстаршою сестричкою»? Кого стародавні люди вважали сестрами води?
3. Хто з вас бачив обряд освячення води? Де і як це відбувалось?
4. Згадайте відомий вірш Т. Г. Шевченка, де яскраво втілено грізну стихію води, талановито відтворено її «голос». (*«Рече та стогне Дніпр широкий»*)
5. Чому в давнину не можна було говорити неправду біля криниці?
6. Чи траплялось вам знайти джерело? Якими були ваші дії?

7. Яку воду можна вважати живою? А коли вода стає мертвою?
8. Згадайте народні казки, де йшлося б про живу і мертву воду. (*Наприклад: «Котигорошко», «Казка про Івана-богатиря», «Шовкова держава», «Жива і мертва вода» тощо.*)
9. Пригадаймо казку про Іллю Муромця та Солов'я-Розбійника. В який момент Ілля Муромець одужав після тридцятирічної хвороби? (*Можлива відповідь: коли три дідуся дали йому випити кухоль води.*)
10. Чому воду здавна вважали цілющою, джерелом сили і здоров'я?
11. Під час яких народних свят люди шанобливо звертаються до води? Хто знає, як відбувається ворожіння на воді під час свята Івана Купайла? Згадаймо пісню «Десь тут була подоляночка» і заспіваймо її. Чому народ пов'язує молодість і красу подоляночки з водою?
12. Які ви знаєте загадки про воду, річки, озера, моря?
13. Що означає шанувати воду? Як, по-вашому, її можна оберігати?

Життєдайне джерело краси

Матеріал для бесід

НАЙСОЛОДША У СВІТІ ВОДА (М. ВІНГРАНОВСЬКИЙ. НАША РІЧКА)

На землі багато річок. У кожної своє ім'я, своя вдача. Течуть вони повз села і міста, гордо несучи свої води у далечинь. У всякої річки своя дорога, і було б безумством намагатися повернути її назад. Ця безглузда думка може подобатись лише жорстокій і свавільній людині, яка б хотіла все у природі підкорити своїм примхам. Але земля і вода живуть за власними законами, з якими люди зобов'язані рахуватися. І велика вся річка, і маленька річечка неначе промовляють до людини: «Люби нас такими, які ми є, і не твори над нами зло».

А яка річка, на вашу думку, гідна більшої любові — велика чи маленька? Навіть найменша річечка, яка щедро віддає нам свою воду, варта нашої уваги і ніжної прихильності. Якщо у людини серце відкрито для добра і краси, то воно відгукнеться на будь-який прояв своєрідності у природі. Прикладом синівської відданості рідній природі може бути поезія Миколи Вінграновського «Наша річка».

Сама собою річка ця тече,
Маленька річечка, вузенька, як долоня.
Ця річечка — Дніпра тихенька синя доня,
Маленька донечка без імені іще.
Вона тече в городі в нас під кленом,
І наша хата пахне їй борщем.
Цвіте над нею небо здоровенно
Солодкими хмаринами з дощем.

Ця річечка тече для клена і для мене,
Її й тоді я бачу, коли сплю.
Я річечку оцю в городі в нас під кленом
Як тата й маму і як мед люблю.

Спробуйте «побачити» цей вірш — уявіть себе художниками, які бажають намалювати яскраві ілюстрації до цієї поезії. Що саме ви б зобразили на своїх малюнках? Звичайно, річечку серед квітучих трав, що в'ється неподалік від селянської хати; розлогий клен біля самої води; високе небо, всіяне обважнілими хмарами... А чи будуть на ваших малюнках люди? Авжеж, у вірші добре відчувається присутність людини, її небайдужий погляд на навколишній світ. Від чийого імені йдеться в поезії про річку? Мабуть, слухаючи вірш, ви уявили маленьку дитину — хлопчика чи дівчинку — яка захоплено розповідає про красу природи. Поет вкладає в її уста такі щирі слова, які відгукуються у будь-якому серці.

Складемо словесний «портрет» річки, про яку йдеться у цьому вірші. Вона змальована напрочуд яскраво — поет добирає для цього найніжніші характеристики. Він голубливо називає її річечкою, підкреслюючи невеличкі розміри і скромність її вдачі. Маленька, тихенька, вузенька, як долоня, річечка навряд чи може зрівнятися силою з повноводною бурхливою рікою. Зате красою і поетичністю вона не поступається будь-якій річці землі.

У чому ж загадка цієї річки-невелички? За що так люблять її люди?

Мабуть, за лагідність і щедрість її долі. Ця маленька річечка, що невпинно в'ється біля самих ніг, наче вливається у життя людини і перестає бути для неї чужою і німою. У свідомості людей вона набуває рис живої істоти — рідної і близької. Вслухайтесь у вірш і знайдіть слова, які спонукають нас думати про річечку як про живе створіння. Авжеж, поет неодноразово називає її донею, донечкою. В нашій уяві постає образ новонародженого дитяти — ще слабкого і беззахисного, але дуже ніжного і привабливого. Річечка начебто тягнеться до людської хати, прислуховується до її запахів, придивляється до її господарів. Вона народилася для того, щоб напувати їх водою, зрештувати спраглу землю, милувати око і серце своєю невибагливою красою.

Зверніть увагу на те, як майстерно змальовано у вірші картину української природи. Поет допомагає нам не тільки «побачити» поезію, але й відчути її на слух, на смак, на запах. Ніби чарівним пензликом розквітчані рядки вірша — які кольори згадує автор? Річечка змальована синіми фарбами. А ось про небо того не скажеш — у вірші воно «цвіте». Як ви розумієте цей образ? Мабуть, дощові хмари «розфарбували» небо розмаїтими відтінками — від темно-синього до фіолетово-лілового та зеленкуватого. А чи можна назвати цей вірш гучним, галасливим, стрімким?

Ні, навпаки поезія утворює стан спокою, рівноваги, плавного руху. Маленька річечка тече поволі і тихенько — тому й рядки у вірші довгі, неквапливі, а ритм спокійний.

А чим «пахне» у цьому гарному віршику? Поет влучно додає до картини природи запах борщу — і все у поезії стає таким правдивим, таким знайомим, начебто йдеться про нашу власну хату. А чи можна визначити цей вірш, так би мовити, на смак? Мабуть, він «солодкий». Поет згадує солодкі хмарини з дощем, порівнює річкову воду з медом. Що хоче цим підкреслити автор? Звісно, солодкою можна назвати лише кришталево чисту воду — саме таку й оспівано у цьому вірші.

Задумайтесь над тим, чому поет називає свій вірш «Наша річка», а не «Моя річка»? Адже маленький оповідач, від імені якого йде розповідь змальовує річечку, яка протікає в його власному городі, біля його хати. Для кого ж вона тече? Знайдіть слова дитини, якими та ніби відповідає на це питання. Виходить, річка тече «для клена і для мене». Справді, в природі нема свого й чужого — є наше, людське. Річка напуває і людину, і тварину, і дерево — про це ніколи не можна забувати, схиляючись над її водою.

Отже, вірш яскраво оспівує красу річок нашої Батьківщини. А чи зрозуміли ви, у чому ж краса зовсім маленької річечки? Адже її не можна порівняти з Дніпром, Дністром чи Бугом? Мабуть, це порівняння й непотрібне зовсім. Найменша річка на нашій землі красива тим, що вже існує, живе і несе життя іншим. Згадайте схвильовану мову маленького оповідача — чому звичайна річечка викликає у нього гарячі почуття? Мабуть, тому, що річка ця для дитини стала рідною, як тато й мама, як батьківська домівка, як той край, в якому зростаєш. І нехай у житті зустрінуться неозорі моря й океани, величезні ріки та озера, але ця маленька річечка коло хати буде найдорожчою на землі, а вода з неї стане найсолодшим напоєм у світі. І де б ми не жили, вона завжди буде кликати нас до себе, чекаючи любові, захисту і допомоги. Маленька річечка сподівається на наше велике серце.

ТЕЧЕ РІЧКА НЕВЕЛИЧКА (С. ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ. СЕЛО НАД РІЧКОЮ)

Чи не задумувались ви над тим, куди течуть річки? Звичайно, до великої води — вони впадають у моря, озера, океани. А чи помічали великі скупчення будиночків над рікою упродовж її берегів? Таку картину можна часто побачити і в селах, і в містах. Людські домівки ніби зустрічають річку на її довгому та нелегкому шляху, запрошуючи хоч на хвилику в гості. Ось і здається, що вона тече до людей, наче навмисне завертає до їхніх осель, щоб напоїти спраглу землю і худобу, обмити натружені руки гос-

подарів, утішити всіх річковою прохолодою після цілоденної праці. І все в природі влячно лине до води...

Придивіться до картини відомого українського художника Сергія Васильківського «Село над річкою». Певно, більшість із вас багато разів бачили такий пейзаж у житті і не знаходили у ньому чогось особливого — звичайні хати на березі повноводної річки, яка начебто поділяє село навпіл. Нічого незвичайного у цій картині немає, але вона здатна глибоко схвилювати серце українця. Перед нами правдивий, знайомий до болю образ рідної природи. Такі краєвиди повсякчас трапляються в українських селах, і наше око звикає до них, перестає дивуватися милозвучній гармонії річки і верби, неба і води, берега і хати. Але ось погляд художника, як промінь, висвітлює у звичайному незвичайне, у буденному — урочисте, і ми бачимо знайому картину у новому світлі. Спробуймо знайти приховану поезію цієї картини. Чи можна назвати її кольорову гаму яскравою? Ні, навпаки, вона досить скупа і скромна — переважають зеленкувато-коричневі і блакитні тони. Але як приємно тішить око оця кольорова стриманість.

Погляньте на річку — що можна сказати про її характер? Привільно і лагідно несе вона води повз мальовниче село, що розкинулось на її берегах. Зеленкувато-голуба вода виграє перлинним блиском. Від чого, на ваш погляд, залежить колір річки на цій картині? Так, від кольору неба, яке ніби купається у теплій воді. Пухнасті хмари гордо понадували шоки, висять над річкою і заглядають у її прозору глибочінь. Здається, вони п'ють із неї воду, щоб потім повернути її дощем. А чи є на картині сонце? Воно де-не-де пробиває променями щільну завісу білястих хмар і грається з річковими хвильками. Зауважте, як гарно поєднані у картині величне небо і тиха, лагідна річка.

А тепер придивіться до берегів — чому їх можна назвати кучеряво-зеленими? Тому, що вони густо вкриті ошатними деревами, які обступили річку з усіх боків. Ось вони вишикувались у ряд, наче почесна вартя, і привітно хитають над річкою зеленими косами. А що ви бачите серед дерев на передньому плані картини? Там причаїлись чепурненькі хатки, які своїми вікнами-очима повернулися до річки. А чи є на березі люди? Авжеж, вони поспішають до води. Над самою річкою можна помітити фігурки людей, що пораються на березі. Ближче до іншого берега видніється човник — мабуть, там сидять рибалки. І все це нам добре видно, тому що художник змушує дивитися на цей краєвид згори, наче з літака. Навіщо він це робить? Щоб наш погляд охопив якомога більше простору, безмежна широчінь якого дивує і захоплює. Цей погляд згори надає картині особливого, урочистого звучання — і серце розуміє велич і глибоку поетичність рідної природи. Навколишнє переростає бути звичним

і непримітним — все говорить своєю мовою, приваблює надзвичайною виразністю.

А тепер уявіть, що на картині все зникло — і небо, і річка, і верби... Залишилися лише руді хатки і люди біля них. Чи сподобався б вам такий краєвид? Звісно, ні. Відразу стає сумно і порожньо на душі. А якби з картин щезли люди і їхні оселі? Це також зіпсувало б красу і виразність картини, яка оспівує одвічний союз людини і природи. Художник ніби стверджує думку про те, що річка не повинна бути самотньою — на її шедрих берегах мають жити люди. Село ніжно горнеться до річки, адже вода — це основа його буття. Змінюються покоління за поколінням, руйнуються хатки і відбудовуються нові, а річка гідно несе людям воду, символізуючи невпинність життя і щедрість матері-природи.

ДІД ДНІПРО

(С. СВІТОСЛАВСЬКИЙ. ДНІПРОВСЬКІ ПОРОГИ)

Чи завжди вода буває тихою, лагідною? Ні, трапляється, що вона грізно вирує, хвилюється, гнівається, навіть скаженіє. Чи бачив хтось із вас подібне в природі? Пригадайте, як це було. А коли б ви спробували намалювати грізну воду, то якою б вона вийшла на вашому малюнку? Мабуть, вам уявляється штормове море, що люто здіймає високі хвилі. Але й річка теж може розсердитися — її води враз стають бурхливими і небезпечними. Погляньте на картину Сергія Світославського «Дніпровські пороги» — який настрій навіює вона глядачеві? Напевне, ви відчули хвилювання славетної ріки і тривогу, що панує навколо. Охарактеризуйте воду, яку майстерно зобразив художник. Так, вона неспокійна — вирує, клекоче, наче кипить. Що ж розсердило річку?! То її розбурхав розбишака-вітер. Ось він гонить хвильку за хвилькою, розгойдує воду і підштовхує її уперед. Річка ніби зморщилась під тими нелагідними дотиками вітру. Але найбільше невдоволення викликає у неї перешкода, що стоїть на її шляху. Що то є? Звичайно, великі брили каміння — валуни, які ніби хтось недбало розсипав по річці. Дніпро долає ту перешкоду, але як вирує і піниться його вода. Річка шалено вдаряється в каміння, наче хоче змити його зі свого шляху. Та даремно, і вода змушена перестрибувати кам'яні пороги. Ох і сердиться ж вона!

А що, крім Дніпра, ви бачите на цій великій картині? Важке небо нависло над водою, ніби хоче придавити її насупленими хмарами. Але що можна сказати про берег? Чи привітніший він за річку та небо? Ні. Похмурі скелі і колький чагарник настовбурчились назустріч в навіщо художник малює ледь помітну фігурку людини-рибалки, що, як комашка, дереться на прибережну скелю? Звісно, він хоче порівняти беззахисність людини, тендітність її життя і грізну велич стихії. Але у картині немає страху чи відчаю — людина не ховається від могутньої води, а йде їй на-

зустріч. Сміливі чайки ширяють у похмурому небі, ніби намагаються захистити рибалку від розбурханої річки.

Привіться уважно до кольорів, які використовує художник у цій картині. Як їх можна охарактеризувати? Їх варто назвати темними, густими, пригніченими. Чому автор звертається саме до цієї колірної гами? Щоб підкреслити бентежний стан природи. Похмурий день створює гнітючий настрій — швидко насувається гроза. Важке сіре небо віщує дощ. Вода і небо наче з'єдналися, утворили суцільну сіро-зелену суміш. А якими кольорами змальовано Дніпро? Поети часто називають його сивим — чи такий він на картині? Так, бурхлива ріка ніби налилася свинцем — її вода то подекуди грізно тьмяніє, то мерехтить металевим блиском. Лише біла піна, що кублиться біля порогів, трохи освітлює цю непривітну картину, нагадуючи сивину на скронях старезного Дніпра.

А якими кольорами змальовано берег? Тут також переважають темноколірні фарби — сірувато-коричневі, руді, оливково-зелені. Вся картина ніби занурена у передгрозовий морок. Природа напружилась у передчутті бурі.

Що, на вашу думку, художник передає краще — глибину чи ширину краєвиду? Зауважте, як видовжена картина за горизонталлю — наш погляд не може цілком охопити її. Очі відразу зосереджуються на передньому плані полотна, перебігаючи від берега до бурхливого потоку води і назад. Горизонту майже нема — його приплюснуло небо, заволокли хмари, заступили мовчазні скелі. А куди біжить вода? Здається, що вона плеще прямо на нас, і вітер доносить сюди холодні бризки.

Художник навмисне розвертає шалений потік уперед — до глядача. А чи здогадалися, чому? Певно, допомагає нам відчутти велич Дніпра, пройнятися повагою до його могутньої сили. Уважно прислухавшись до картини, розумієш, що вона не німа — адже тут стільки енергії і руху! Спробуйте назвати звуки, що народжуються у вашій уяві під впливом картини. Це і клекіт води, і свист вітру, і стогін прибережних скель. Наче до цієї картини написані рядки відомого українського поета Олександра Олеся:

Дід Дніпро розплющив очі,
Чоло зморшує чогось,
Серед ночі шаблю точе
І гуде крізь зуби щось.

Але незважаючи на войовничий характер ріки, художник не вважає її зловорожою силою — він відверто милується і захоплюється грізною стихією. Картина натхненно оспівує велич, нескорену силу і грандіозність первозданної природи. Могутня ріка, виявляючи свою міць, ніби пропонує людям допомогу, але й водночас застерігає від безглузкого втручання в її одвічне життя.

ГОЛОС ВОДИ

(А. ШТОГАРЕНКО, Н. ЗАБІЛА. СТРУМОК)

Чи чули ви, як «співає» вода? Авжеж, у воді є свій «голос». Ми говоримо: річка шумить, море рокоче, водоспад гуде, капіж дзвенить. Скільки влучних, справді музичних висловів, присвячених воді, знаходимо у власній мові! Ця особлива благозвучність водної стихії завжди поетів, композиторів — і вони оспівували «голос» води у своїх творах. Послухайте, як це зробили відомі українські митці Андрій Штогаренко і Наталя Забіла у пісні «Струмок»:

Біжить по вулиці струмок.
Навколо сніг прив'яв і змок.
Весна прийшла! Весна прийшла!
Дзюрчить і плескає струмок...

Скільки радісної енергії у цій пісні! Спробуйте перелічити слова, які у тексті символізують рух весняної води та звуки, народжені ним: струмок біжить, дзюрчить, плескає... Наталя Забіла яскравими висловами відтворює звукову картину природи, навмисне «оживляє» воду і доручає їй найголоснішу пісню весни. Вслухайтесь — про що співає струмок? Так, він будить сонну землю і радісно проголошує: «Весна прийшла!» А чи всі радіють її приходу? Білому снігу зовсім невесело — він «прив'яв і змок», «чорніє й тане». Чи випадково згадує поетеса про снігів? Ні, вона навмисно протиставляє жвавий молодий струмочок і кволий останній сніг, ніби стверджуючи неминучість весняних змін у природі. Струмок вирує, рухається, співає — він живе і несе життя іншим. А що ж стало із снігом? Скінчилось його холодне існування — ось-ось весняна вода проковтне останні грудочки талого снігу і понесе удалину. Сильна, владна вода прокладає весні дорогу — і ніщо вже не може цьому завадити.

А чи відчувається сила і енергія весняної води у музиці? Безумовно, Андрій Штогаренко власними композиторськими засобами відобразив гомін бурхливих струмків. А яка мелодія пісні? Вона весела, легка, рухлива. Її м'які коливання нагадують ритмічні хвилячки води, що розбиваються об зустрічні камінчики. Композитор не випадково обирає мажорний лад — це надає музиці радісного забарвлення, добре відтворює збудження і піднесення, що панують у весняній природі. Спробуйте визначити темп і ритм музичного викладу та поясніть їхню доцільність. Отже, ви звернули увагу на пошквалений біг мелодії — вона наче квапить кудись. Але підкреслено чіткий ритм стримує її, змушує «пританцьовувати» в тридольному розмірі. Так композитор передає невпинний рух весняного струмочка, відтворює його ритмічне булькотіння.

Прислухайтеся до акомпанементу — що ви чуєте? Це справжнісінький «голос» струмка — чистий, дзвінкий, мелодійний. Що надає акомпанементу такої звуконаслідувальної виразності? Високий регістр, який

майстерно використав композитор для створення невимушеної легкості супроводу, якнайкраще передає срібний «голосок» швидкоплинного струмочка. Рівномірне коливання шістнадцятих нот дуже нагадує прозоре дзюрчання води. Безліч форшлагів, наче поодиноких сплесків, прикрашають акомпанемент. Все це навіть невгамовну радість, народжує світлі мрії і сподівання:

Веселі і щасливі ми,
Весну стрічаєм співами,
Біжить струмок, шумить струмок
Потоками бурхливими.

Дзвенить чистий, високий, бадьорий «голос» весняної води, вітаючи відродження життя у природі.

ХВИЛИНКИ-ПЕРЛИНКИ. «ХАЙ ВІЧНО СТРУМУЄ ВОДА»

Орієнтовні завдання на вибір

1. Пригадайте яскраві характеристики, якими наділяє воду народ у своїй творчості. Як, зокрема, говорить про якість води? (*Наприклад: свіжа, чиста, прозора, прохолодна, мила, цілюща, солодка тощо*). Складіть загадку на цю тему, як-от:

Вона сонцю найрідніша,
Вона в спеку — наймиліша.

2. Доберіть влучні вислови для передачі особливостей руху води та сили її течії. (*Наприклад; стрімка, рухлива, швидка, шалена, грайлива, швидкоплинна, напориста, могутня, сильна тощо.*) Використайте їх для створення загадки про воду, як-от:

Така сильна,
Що рукою не втримати.
Така швидка —
Конем не обігнати.

3. Намалуйте ілюстрації до вірша:

ЖИВА КРИНИЧКА

І селом у нас криничка,
Неглибока, невеличка,
Клен шумить над нею листом
В ній вода холодна й чиста.
Йдуть із поля трудівниці —
Повертають до криниці.
Із відерцем ходить мати
Чисту воду з неї брати.
Знають люди: як нап'єшся,
Наче сили наберешся.
І говорять: то криниця,
У якій жива водиця.

Микола Сингаївський

4. Напишіть віршик про воду з такими римами: в'ється — сміється, чиста — промениста.
5. Придумайте пісню річки і заспівайте її. Ось початок:
- Я ніколи не лежу,
Я завжди біжу, біжу.
Швидко я несучи водицю
І не можу зупинитися...
6. Складіть казочку за початком.
- «Джерельце народилося вночі. Земля спала, щільно вкрита мороком, і нічого не чула. А її новонароджене дитятко вже хотіло жити, радіти, співати. Джерельце тихенько захлюпотіло і спробувало звільнитись від материнських обіймів. Але земля міцно тримала його у своєму сонному тілі. Джерельце аж заплакало від безсилля. Та ось настав ранок, і в ліс прийшли діти. Джерельце дуже зраділо і чимдуж закричало...»
7. Намалюйте повінь.
8. Придумайте казку «Жива вода».
9. Пластичні імпровізації: спробуйте показати рухами бурхливу річку, плавну річку, море, весняний струмочок тощо.
10. Напишіть твір «Вклоняюся воді». Свято весняної води

Свято весняної води

Обладнання: святково прибрана зала, музика у запису, дитячі музичні інструменти (металофон, цимбали, сопілка та ін.), акварельні фарби, папір, виставка дитячих малюнків.

Ведучі свята: Весна, Сонце, Струмочки, Поетична Криничка, Музичне Джерельце, Мокрель-Акварель.

ХІД СВЯТА*

(Звучить уривок із опери М. Лисенка «Зима і Весна» — «А вже весна», вибігають Струмочки.)

Струмочок перший

Лежать у полі ще сніги,
А води весняні шумлять
І сонні будять береги,
Біжать, і грають, і дзвенять.

Струмочок другий

Вони дзвенять на всі кінці:
«Іде весна, іде весна!
Весни ми юної гінці,
Вперед послала нас вона».

* У сценарії використано вірші Ф. Тютчева (переклад М. Рильського), О. Олесья, В. Кочевського, М. Сингаївського.

Струмочок третій

Іде весна, іде весна!
За нею ллється срібний спів —
То лине вслід юрба гучна
Травневих днів, веселих днів!

(Виходять Сонце і Весна — в руках у Весни відерце і кошик квітів.)

Сонце

А Весна іде, як фея,
В чарах шуму і пісень,
Біла, біла, як лілея,
В квітах яблунь і вишень.
Скрізь блукає,
Все вітає,
Йде і сіє срібний цвіт,
Обсипає білий світ.
Стане, гляне Сонцю в очі
І спочить від щастя хоче.

(Весна звертається до учасників свята.)

Весна

Я довго йшла сюди — втомилась,
Спіткнулась, впала — і розлилось
Води відерце, що я несла,
І ось у човнику на веслах
Приплила я до вас
У цей святковий час.

(Весна вклоняється всім. Учасники свята співають веснянку «Розлилися води на чотири броди».)

Сонце

Як на тебе все чекає —
Нетерпляче виглядає!
І земля, і тваринка,
І комашка, і билинка —
Все це хоче пити,
Жити і родити.
Чи принесла ти сюди
Живодайної води?

Весна

Дзвенить вода моя, радіє!
Вона, як небо, голубіє.
Куди не кинеш оком —
Біжить стрімким потоком.
Веселі струмочки —
Це мої синочки,
Повінь промениста —
Доня норовиста.
Джерела і криниці —
Це сховища водиці,
Які я напуваю —
Водою доливаю.
Дітей моїх багато —
І всі прийшли на свято.

(Вперед вибігають Струмочки.)

Струмочок перший

Лежебока-сніжок
Почорнів і намок.
А з-під нього серед ниви
Пустотливо, дзюркотливо
Стрепенувся струмок.

Струмок другий

Другий, третій!..
Скільки їх
Розмиває кволий сніг!
Як рибинки в ополонці,
Мерехтять вони на сонці,
Плюскотять біля ніг.

(Струмочки виконують танок Талої води.)

Струмочок перший (звертається до учасників свята)

Слухайте і не моргайте!
Загадки наші відгадайте:
• Летить — мовчить,
Лежить — мовчить,
А як умре — Так і зареве. (Сніг)
• Чого це річка скаженіє —
Реве, скрекоче і повніє? (Льодохід)
• Дах зігрівся — і заплакав:
Цілий день сльозами капав. (Каніж)

Струмочок другий

Ой, які кмітливі діти!
Як за них не порадіти?
Та навряд чи вам пройти
Там, де сестри і брати
Водицею грають
І на вас чекають.

Весна (звертається до учасників свята)

Ось зараз ми поп'єм водички
Із поетичної кринички.
До неї в гості завітаєм —
Секрети творчості згадаєм.

ПОЕТИЧНА КРИНИЧКА

Хазяйка Криничка пропонує дітям погратися.

1. Гра «Загублене слово».

Завдання. Знайти потрібне слово і вставити у віршик, утворивши риму:

Весна до нас спішить —
Про це струмок...

(Можливі варіанти: шумить, дзвенить, бринить тощо.)

Як радо шодня і шоночі
Весняна водичка...

(Можливі варіанти: хлюпоче, дзюркоче, плюскоче, рокаче тощо.)

2. Гра «Гімн воді».

Завдання: дібрати влучні слова-характеристики для уславлення краси та значущості води, вставити їх у віршик, утворивши рими.

(Хазяйка Криничка розпочинає, а діти хором продовжують.)

Розляглася земля неозора, а найкраща вода... (прозора).

На землі — калинове намисто, а найкраща вода... (чиста).

Тут діброва шумить невмируша, а найкраща вода... (цілюща).

Ось і день проминув. Ніч коротка, а найкраща вода... (солодка).

3. Гра «Буриме».

Завдання: скласти жартівливі віршики з такими римами: водичка — сестричка; ходила — замочила.

4. Конкурс читців.

(Декламування віршів, присвячених воді, весняному пробудженню природи; нагородження призами переможців.)

Весна

Чуєш, річка берег точить,
Щось вода говорить нам.
Що ж вона сказати хоче
Вербам, нам і берегам?
Хмари плинуть за водою,
Течія негомінка.
Як нам вивчити з тобою
Пісню, що співа ріка?
Може розповість про це
Нам Музичне Джерельце?

МУЗИЧНЕ ДЖЕРЕЛЬЦЕ

Джерельце пропонує дітям погратися.

1. Гра «Ми — композитори весни».

Завдання: придумати і заспівати мелодію весняного струмочка.

2. Гра «Весняний оркестр».

Завдання: обрати певний музичний інструмент (наприклад, фортепіано, металофон, цимбали та ін.) і спробувати відтворити звук капежі.

3. Фестиваль народної пісні.

Завдання: виконати народні пісні, де б згадувалась вода.

4. Конкурс юних музикантів.

Завдання: зіграти на будь-якому музичному інструменті твори, присвячені весні.

(Музичне Джерельце відзначає призами найактивніших учасників ігор та виконавців музики.)

В е с н а

Відзвучали срібні трелі,
Наче звук у тишу впав...
До Мокрелі-Акварелі
Завітати час настав.

САЛОН МОКРЕЛІ-АКВАРЕЛІ

Мокрель-Акварель пропонує дітям погратися.

1. Гра «Знайди колір» (для бажаючих).

Завдання: протягом 5–7 хвилин розфарбувати аквареллю запропоновані малюнки (наприклад: «Повінь», «Льодохід», «Озеро весною» та ін.) і пояснити всім власний добір кольорів.

2. Вікторина «Чому акварель мокра» (для решти учасників свята).

Акварель ставить запитання:

— Чому мене вважають родичкою води? (*Можлива відповідь: акварельні фарби розчиняються водою, що надає їм легкості і прозорості; аква — з латинської «вода».*)

— Чому друзі дали мені прізвисько «мокрель»? (*Можлива відповідь: ця техніка малювання вважається мокрою і вимагає охайності і терпіння.*)

— Які кольори ви б змішали, щоб передати найтонші відтінки весняного неба і води? (*Можливі варіанти: синій, сірий, блакитний; синій, голубий, голубий, зелений тощо.*)

3. Вернісаж «Портрет весняної води» (виставка дитячих малюнків).

Завдання: відібрати найкращі «портрети» води, обгрунтувати вибір, присудити призи.

В е с н а

Лише як в кімнаті сидіти —
Водиці нам не зрозуміти.
Розваг наближається час —
Чекають струмочки на нас!

(Звертається до дітей і Струмочків.)

Наші чоботи із гуми
Не бояться води.
За лопати, друзі, нумо!
Хай під ними крига хрума:
— Гей, потічки, ви куди?

С т р у м о ч к и (прямуючи до дверей, скоромовкою)

Нам до лук напрямки,
Якщо є у вас готові
Кораблики паперові —
Понесемо залюбки.

(Всі учасники свята одягаються і виходять на вулицю, де відбуваються рухливі ігри, розваги та змагання паперових корабликів «Чий струмочок найшвидший».)

Вітер, дощ, сніг

Матеріал для бесіди

Йди, йди, дощику...

Гулкий вітер, щедра злива, рясний снігопад — все це споконвічно дивувало людей, бентежило уяву, народжувало безліч легенд і казок про певні явища природи. Люди широко захоплювались могутністю різних стихій і, водночас, боялись їхнього гніву. Вітер, дощ, сніг завжди були надійними помічниками людини — народ розумів і цінував їхнє значення в господарстві. Крім цього, люди з давніх-давен глибоко шанували своєрідну рідну красу цих явищ.

Благоговійне, поважливе ставлення до вітру знайшло відбиток у стародавніх віруваннях українського народу. Люди часто подумки звертались до вітру як до живої істоти, вважали його невтомним трудівником, що ревно крутить вітряки, надуває вітрила, «розчісує» жито, переносить сім'я. Колись існувала думка, що вітри — це чотири істоти, які дмуть із чотирьох боків світу, викликаючи рух повітря. Мабуть, звідси і пішло прислів'я: «Йди собі на чотири вітри!»

У нашій мові з'явилися цікаві назви, що влучно відбивали нелегку вдачу вітрів. Гарячий посушливий подув дістав назву *суховій*. Круговерть вітру і снігу зовуть *сніговієм*, *хуговієм*. Шалений, безжалісний вітер — то *буран*, *ураган*, *буревій*, *бурелом*, *вітровал*. Побутують у нашій мові і такі поетичні назви, як *листобій* — вітер, що обтрушує осінні дерева. А ось весною народжується добрий вітер, який дмухає з півдня на північ і несе на своїх крилах птахів у рідні краї, допомагаючи їм зберегти сили. Це вітер *качиний*. М'якенькі поштовхи повітря об землю чи воду ласкаво назвали *котячою лапою*.

Така шаноблива увага до розмаїття вітрів призводила до їхнього обожнювання. Колись навіть існувало свято вітру (15 липня, на день Святого Кирила). У цей день не дозволялось працювати біля сіна, бо вітер, за народними віруваннями, розсердиться і рознесе його на всі чотири боки.

У народних піснях до вітру звертались і як до надійного помічника — в одній із жнивних пісень співають:

Повій, вітройку, повій,
То нам буде здоровій.
Ти будеш повівати,
Ми будемо хутчій жати.
Повій, повій, вітройку,
На рожеву квітолку,
Щоб вона не зов'яла,
Червона стояла.

Народна фантазія дотепно і кмітливо поетизує вітер з притаманними йому властивостями і у загадках:

- Гуляє по полі, та не кінь,
Літа на волі, та не птиця.
- Рукавом махнув, дерева нагнув та ін.

Не менш почесне місце у стародавніх віруваннях та художній творчості нашого народу посідають дощ і сніг. Зокрема, люди споконвіку поклонялись живодайному дощу, що дарує дорогоцінну вологу спраглий землі. Звертаючись до сил природи, люди у замовляннях, піснях-закличках просили у дощу прихильності і допомоги:

Иди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
В полив'янім горщику.
Иди, іди, дощику,
Цебром, відром, дійницею
Над нашою пашницею!

Люди завжди тонко помічали характер дощу залежно від його сили та тривалості. У нашій мові є такі слова, як *злива* і *хлющ* — це рясний, щедрий, заливний дощ. Він миттєво вкриває землю потоками води, старанно обмиває дерева і кущі, досхочу напуває річки й озера. Інколи дощ обмінюється з вітром і задикувато розкидає навкруг мокрі бризки — це хвища. Але бувають і інші дощі — вони довго і мляво сіють водичкою, повільно накрапують, сповнюючи повітря густою вологою. Їх називають *мрякою* або *мжичкою*. Поетизуючи дощ, його нерідко уявляли як єднання землі і неба. Струмливий дощик народжував красиві порівняння, що відображені у народних загадках.

- Ой за лісом, за пралісом золоті батоги висять.
- Летіло золото, а стало болото та ін.

Навіть хмари викликали у стародавньої людини благоговійне ставлення. Вони справедливо вважались джерелами плодючої сили, хранительками небесних вод. Колись люди думали, що воду з річок висмоктують барвіста веселка і подає її хмарам. А вже потім вода знову повертається на землю дощем. Привертала людську увагу і грім із блискавкою, які часто супроводжують зливу. Такий грізний дощ стали звати *громовицею*. У стародавніх віруваннях грім вважався стукотом колісничі, якою їде по небу пророк Ілля. У блискавці ж вбачали іскри з-під копит його коней. Ось такі наївні, але напрочуд поетичні образи викликали дощ і все, що його супроводжує, в народній уяві.

Закохано милувались люди і снігом. Його чистота, білина, тендітність викликали шире захоплення — і це почуття відбивалось у народній творчості. Багато українських пісень традиційно звертаються до образу сні-

гу («Та забіліли сніги», «Сніжок іде, метіль мете» та ін.), безліч народних загадок влучно підкреслюють його своєрідну красу.

- Без крил, без ніг білі мухи літають.
- Білий, як пир'їна, холодний, як крижина та ін.

Українська мова розмірена численними назвами снігопаду — *завірюха, заметіль, метелиця, сніговій, сніговиця, сніговійниця, віхола, хуртовина, хуга, хуговій, завія, хурделиця, хуртеча...* Про це красиве явище природи складено багато легенд і казок. Зокрема, серед стародавніх людей існувала думка, що десь у невідомій далекій країні є дуже високі сніжні і крижані гори. Хмари, проходячи повз них, захоплюють із собою частинки криги і снігу, а згодом розтрушують їх по землі, щоб закрити від лютих морозів. Отже, люди завжди любили і поетизували сніг як одну з найкоштовніших прикрас у короні матері-природи, низько вклонялися за рятівне тепло, що дарував він землі серед зимової холоднечі.

Минають роки і сторіччя. Як і раніше, гуде у полях вітер, дзвінко калатає об віконницю дощ, плавно лягає на землю красень-сніг. Як і раніше, люди заворожено спостерігають чудовий парад явищ природи і, мабуть, ніколи не визначать, яке з них найкраще. Адже нічого у природі не відбувається даремно — у всьому є свій глибокий зміст і призначення. І порушити цей одвічний порядок може лише грубе і жорстоке втручання людини в гармонію Всесвіту. Тоді природа мстить небезпечними несподіванками, ніби нагадуючи людям про свій нестерпний біль.

Запитання, завдання дітям, можливі для використання під час бесід

1. Яке значення має вітер у господарській діяльності людини?
2. Чи доводилось вам бачити листобій? Які почуття викликав у вас цей вітер?
3. Назвіть українські народні пісні, де б згадувався вітер. (*Наприклад: «Повій, Вітре, на Україну», «Віють вітри, віють буйні», «Ой, у полі вітер віє», «Вітер, вітер коло хати» та ін.*)
4. Пригадаймо українську народну казку «Сонце, мороз і вітер». Чому чоловік побажав доброго здоров'я саме вітру?
5. Чи любите ви дощ? Які за характером бувають дощі?
6. Як пов'язані добробут людини і дощ?
7. Чи спостерігали ви громовицю? Яку небезпеку несе вона у собі?
8. У чому, на ваш погляд, краса снігу?
9. Чому взимку земля чекає на сніг?
10. Чи чули ви звуки хурделиці? Який настрій вони навівають?
11. Які дії людини, на ваш погляд, можуть викликати «гнів» природних стихій?

Чудовий колорит стихій

Матеріал для бесід

ПЛАЧ ВІТРУ (О. ОЛЕСЬ. ВІТЕР ХВОРИЙ ВІЄ СТИХА)

Чи доводилось вам чути голос вітру? Авжеж, люди частенько прислухаються до його звуків, дивуючись їхній силі та виразності. Навіть у мові нашій існує багато влучних характеристик, які яскраво відтворюють своєрідну «симфонію» вітру. Іноді він здається нам могутнім велетнем, що владною рукою пригинає ліс, гонить морські хвилі, крутить вітряки. Його голос звучить у кронах дерев, у безмежних степах, у димарях будинків — і тоді кажуть, що вітер шумить, свистить, гуде, реве, навіть сопе. Але буває, що пісня вітру нагадує тужливий голос пораненого звіра — і люди, почувши той жалібний звук, добирають зовсім інші слова для його характеристики. Спробуйте згадати ці слова. Мабуть, ви не раз чули такі вирази: *вітер плаче, ридає, стогне, скиглить, виє, голосить*... Скільки жалю і співчуття у цих словах! Люди ніби переймаються тим болем і сумом, що виливає природа у часи неспокою і негоди. У видатного українського поета Олександра Олеся в поемі «Щороку» є такі рядочки:

Вітер хворий віє стиха.
Ледве ходе, ледве диха,
Та щось думає неначе
І без голосу заплаче.
То в гаю зламає гілку,
Стане, виструже сопілку
І на дудці тихо грає,
І проходим серце крає...

Як тонко і проникливо описано вітер у цій поезії! Поет прислухається до кожного його подуву, до найменшого звуку, народженого ним. Вітер уявляється нам живою істотою — він ходе, дихає, думає, струже дерево... Спробуйте намалювати словами «портрет» цього вітру, описати його характер, настрій. Певно, у вашій уяві постав образ кволого, немічного дідуса. Але то не спокій і тиша, вітер — то, насамперед, рух і звук. Автор створює чудовий образ вітру, який грає на сопілці. Чому поет обирає саме цей інструмент для передачі характеру звуків вітру? Можливо, тоненький спів сопілочки нагадує негучний свист вітру в кронах дерев. Чому ж той мелодійний звук «проходим серце крає»? Мабуть, тому, що яскраво втілює настрій природи. Спробуйте його визначити кількома словами. Справді, віршик ніби випромінює глибокий сум, журбу, тугу. А чи зрозуміла людям та печаль? Які думки навіює вам такий стан природи? Звичайно, люди не байдужі до голосу вітру. Тужливий його стогін стискає серце жалем. Вітер плаче — і душа людини озивається на той журливий звук.

Вслухайтесь уважно в поезію — чи відчуваєтесь у словах подих вітру? Так, віршик ніби переповнений повітрям — кожне слово густо перенизане голосними звуками, кожний рядочок закінчується співучим протягом відкритого складу, ніби утворюючи простір для нового подиху. А які саме звуки вітру уявляються вам? Можливо, тихенький шум трави та листочків, поодинокий звук тріснутої гілочки. І оце легеньке колихання повітря добре чути у перших рядках поезії — автор навмисне використовує негучні, начебто приглушені слова: *хворий, стиха, ходе, лиха*. Який приголосний звук весь час зустрічається тут? Авжеж, звук [x]. Спробуйте наповнити повітрям і трошки протягти той звук — справжнісінький подув вітру! Ось так за допомогою певної звукової інструментовки поет передає тихеньке колихання, хитання, дихання у природі. Вітер сумно зітхає — і те зітхання виразно чути у кожному рядочку поезії.

Прислухайтесь: цей віршик звучить, наче жалібна пісня. Якби ви були композиторами, то яку б музику створили до цих слів? Мелодія була б сумною і ніжною, ритм — плавним, темп — повільним, у супроводі обов'язково звучав би тоненький спів дудочки. Ту пісню можна було б назвати «Плач вітру», і нагадувала б вона людям про природу, допомагаючи зрозуміти «голос», відчуті найтонші грані її життя.

ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ (М. ПИМОНЕНКО. ПЕРЕД ГРОЗОЮ)

Вітри, як і люди, мають свій характер. Чи зустрічали ви ласкавий вітер? Такий вітер, легко торкаючись нашого обличчя, несе приємну прохолоду. Він пестливо гладить травичку, голубить листочки дерев — і все в природі ніби тягнеться назустріч ніжному дотику. А чи всі вітри мають таку лагідну вдачу? Звичайно, ні. Вітри бувають грізними, войовничими і надзвичайно сильними. Трапляється, серед ясного дня вітер розпочинає бешкетувати — гонить хмари, наштовхуючи їх одна на одну, і наче видавлює з них зливу...

Погляньте на картину Миколи Пимоненка «Перед грозою» — ось що робив бешкетник-вітер! Небо насупилось, наче розгнівалось. Здається, що воно враз розступиться, перетяє навіп блискавицею. Ще і вперіщить дощ. Куриться дорога. Поспішаючи додому, підганяє отару пастишка. Дівчинка йде швидко, майже біжить. А гроза наступає на п'яти... Який настрій навіює ця картина? Добре відчутно тривогу, хвилювання, навіть страх — передчуття справжньої бурі.

Придивіться до того, як за допомогою кольорів художник передає той спокій у природі. Який колір, на вашу думку, уособлює погрозливе напруження повітря? Авжеж, темно-синій. Він владно царює на картині, загостріюючи наш погляд своєю гнітючою глибиною. Захмарене небо на обрії злилося зі степом, утворивши суцільну темну безодню. Але на картині є ще

один колір, який відчайдушно бореться із темрявою — спробуйте його визначити. Так, це зеленкувата смужечка степу, яскраво освітлена сонцем. Вона наче відштовхує синьо-сизе небо, опираючись на наступу важкої грозової хмари. Сонечко неохоче поступається своїми правами, і його промені поки що сміливо пробивають хмару. Але гроза не відступить. Важке тло хмар, набряклих зливою, ось-ось закриє сонце — і все скінчиться рясним дощем. Так за допомогою контрастного зіставлення кольорів художник майстерно відтворює нескінченну боротьбу велетенських сил — сонця, води, вітру, уславлюючи вічний рух у природі.

Але де ж вітер у цій картині? Може, художник забув його намалювати? Ні, він тут — носиться над степом, ширяє у передгрозовому небі, гне дерева далеко на обрії. Ми ніби чуємо його гнівне дихання. Ось він наздоганяє дівчинку, штовхає її в спину, рве на ній одяг. Вітер танцює по дорозі, підіймає за вівцями куряву і несе її вдалечинь. Та найбільша його турбота — то хмари. Він гонить їх по небу, збиває до купи, ніби хоче посварити. А хмари й справді сердяться — гримають на нього. Але нічого не вдієш — такий у цього вітру характер. А чи змогли б ви його визначити? Так, у цього вітру рішуча вдача. Сильний, владний, неблаганний — він розбурхує природу, готуючи її до грози. Опісля буде тиша, спокій, стома, відпочинок, упокорення... А поки що вітер робить свою справу, викликаючи гнів, сварку, кипіння, збудження — найбільше напруження сил у природі. І ця мить потрібна, адже за нею — злива, яка несе землі свіжість і оновлення. Гроза лякає і водночас захоплює своєю красою енергії і сили. Дивлячись на картину, мимоволі згадуєш яскраву поезію Івана Франка:

Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішне тремтіння проймає,
Жде спрагла земля плідотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий,
Із заходу темная хмара летить —
Гримить!

МУЗИКА ДОЩУ (В. КОСЕНКО. ДОЩИК)

Хто з вас спробує відтворити звук дощу? А чи помічали ви, що характер цих звуків буває різним? Від чого це залежить? Насамперед, від сили дощу. Як у людей, так і у дощів настрій буває веселим і сумним. Один дощик завзято стукає у вікно, радісно співає і пританцює. Інший — мляво сіє водичкою, наче через решето. А от дощі-зливи спадають згори суцільним потоком, гул якого перебиває всі інші звуки і вражає своєю могутньою силою. Отже, у кожного дощу — своя музика, яку потрібно вміти розуміти.

Ось послухайте, як почув музику дощу український композитор Віктор Косенко. Його п'єса «Дощик» є своєю рідною посвятою у таємниці

звукового оркестру природи. Бездоганний композиторський слух вловив безліч відтінків настрою у звичайному шумі дощу. А чи зможемо і ми зрозуміти вдачу дощику, якого зобразив автор? Як би ви визначили характер такого дощу? Безумовно, його не можна назвати сумним чи нудним — швидше він бадьорий, завзятий, моторний, життєрадісний. Такий дощик навіює не скуку чи журбу, а, навпаки, народжує почуття радісного збудження і хвилювання. Легкий, грайливий характер музики утворює в нашій уяві образ граціозного танку дощових крапель, що весело дрібять по поверхні землі.

За допомогою чого, на вашу думку, композитор домігся такого блискучого звуковираження? Ми начебто чуємо справжній дощик — аж хочеться підставити долоньки під його струминки! Ви, мабуть, помітили, що музика звучить напрощуд легко, дзвінко, прозоро. Таку польотність звуком надає високий регістр, який майстерно застосовує автор. Музика дзюрчить, хлюпотить, дзеленькає — здається, хтось срібним молоточком б'є по даху, по листочках, по калюжах. У музиці весь час щось переливається, ляпається, булькотить, ніби потічки каламутної дощової води стрімко линуць по мокрій землі, посилаючи на всі боки веселі бризки.

Прислухайтеся: крап-крап-крап... Крапає дощик — і музика чудово відтворює ці ритмічні звуки. А за допомогою якого штриха (*способу виконання*) можна видобути такі звуки? Це — *стаккато*, яке передбачає уривчасте, відокремлене виконання музичних звуків. Мелодія постійно легонько скаче, ніби наслідую дощові крапельки, що радісно стрибають по дорозі. На якому ж музичному інструменті виконується п'єса? Так, це фортепіано. Чи здогадалися ви, чому композитор обрав саме цей інструмент, а не скрипку або трубу? Певно, фортепіано найточніше передає дріботіння дощових крапель.

Зауважте: чи завжди музика п'єси звучить однаково? Де і як вона змінюється? Авжеж, у середині твору мелодія набуває більш м'якого і задумливого характеру, темп значно уповільнюється. Здається, що дощик стомився скакати і притих. Але ось він ожив і з новою силою пустився в танок. Шумить дощова вода, рясно окроплюючи спраглу землю — і ці звуки сповнюють природу радісним тремтінням... Спробуйте створити маленьку казочку про цей жвавий дощик і розкажіть її під музику п'єси. А поштовхом для вашої фантазії нехай стане віршик Миколи Сингаївського.

ДОЩОВА ПРИГОДА

Через поле,
через ліс
дощик воду в торбі ніс.
Розірвалася торбинка —
фіолетова хмаринка.
Розлилася вмить вода,
отака дощу біда.

СНІГОВА КАЗКА

(Т. ЯБЛОНСЬКА. ЗИМОВИЙ ДЕНЬ У СЕДНЕВІ)

Чи любите ви сніг? Мабуть, немає людини, байдужої до його краси. На сніг чекають жадібно і нетерпляче, адже він приносить природі тепло і затишок. Наче м'якенькою ковдрою вкриває сніг землю — ховає її від лютих морозів. Дереву радісно простягають руки-віти назустріч пухнастим сніжинкам, запрошуючи їх відпочити на своїх плечах. А скільки радості приносить сніг дітям! Вони задалегідь лаштують санчата, лижі, ковзани, очікуючи великого снігу як найдорожчого гостя. Уро-чиста краса снігового покриву захоплює і хвилює. Одягнувшись у снігову мантію, природа ніби демонструє людям власну пишність, величність, розкіш...

А хто з вас пробував намалювати сніг? Чи важко це зробити? Так, це нелегка справа. Білий, на перший погляд, сніг насправді має безліч відтінків, які залежать від освітлення. Отже, лише білилами тут не обійтись. Давайте подивимось, як малює сніг відома українська художниця Тетяна Яблонська. Картина, про яку йдеться, має назву «Зимовий день у Седневі». Її можна було б назвати і просто «Сніг» — скільки уваги приділено йому в картині! Три чверті полотна наче засипано цим пухнастим дивом. Навіть чепурненький будиночок художниця відсуває вглиб картини, вивільняючи простір для снігу, — і наші очі вбирають бездоганну чистоту і свіжість зимової палітри. Сніг поглинув усе і тепер владно царює у цьому куточку землі. У порівнянні з його розкішною красою все набуло другорядної значущості, наче відступило у сутінки зимового дня. А художниця, до того ж, запрошує поглянути на цей пейзаж згори — ми дивимось на нього ніби з горбочка. Навіщо автор застосовує цей прийом? Щоб найвигідніше представити красу величного снігового покривала, що м'якими хвилями стелиться по землі.

Якого ж кольору сніг на картині? Так і хочеться визначити — білого! Але тут не суцільна білина. Придивіться до пухких кучугур — у затінку вони сірувато-голубі. А ось на даху сніг наче пожовтів від диму, що попихує з димаря. Та найбільш вражає ніжнобузковий відтінок, якого набуває сніг у скупих променях зимового сонця — він наче зашарівся від усвідомлення своєї краси. І нічого яскравого в картині немає — скромно тьмяніють дерева, лава, стіни будиночку, але сніг утворює справжню кольорову симфонію, що милує наше око.

Спробуйте «прислухатись» до картини, уявити звуки, що ніби линуць з неї. Мабуть, треба погодитися, що цей пейзаж напрочуд «тихий» — повна відсутність руху і шуму. Заціпеніло стоять дерева, розчепірівши голі віти. Одинокі порожні лава у дворі. Хата наче присіла в глибокий сніг

і дивиться звідти сонними вікнами. Здається, що глибокий сніг придушив усі звуки і приспав їх до весни.

А чи зовсім завмерло життя на цьому подвір'ї? Яка деталь у картині це заперечує? Вірогідно, вашу увагу привернули знаки на снігу. Придивіться: картину наче перерізає низочка слідів: мабуть, щойно пробігла дитина, тягнучи за собою санчата. Зараз її не видно — може, сховалась у хаті. Але санки, притулившись до лави, вірно чекають на свого господаря. І може статися, що цілковитий спокій невдовзі порушиться сміхом, гамором, веселою метушнею. А поки все здається поснулилим, нерухомим. Світом править його величність Сніг! Застигла краса вабить своєю чистотою, водночас дивує незайманістю. Так не хочеться руйнувати цю снігову казку, це крихке чудо зимової природи! Один із героїв книжок польського письменника Януша Корчака, побачивши перший сніг, схвильовано розмірковує: «Я йду повільно, обережно. Мені шкода топтати цю радість. Усе довкола іскриться, виблискує, сяє, міниться, виграє, живе! І в мені тисяча іскорок. Немов хтось розсипав по землі і в душі моїй алмазний порошок. Посіяв — і виростуть алмазні дерева. Народиться осяйна казка».

Які красиві почуття народжує сніг! У цьому найвище призначення краси природи — поглиблювати наші думки, пом'якшувати наші серця, примножувати Людину в людині.

ХВИЛИНКИ-ПЕРЛИНКИ.

НЕМА ПОГАНОЇ ПОГОДИ У ПРИРОДИ

Орієнтовні завдання на вибір

1. Пригадайте народні загадки про вітер і спробуйте за аналогією утворити власні.

Варіанти для зразка

- Летить, а не горобець; виє, а не звір.
 - Хто плаче без голосу?
 - Без рота, без носа, а голос має.
2. Придумайте казку «Вітер і Хвилька».
 3. Намалуйте малюнок «Вітряний день».
 4. Придумайте загадки про сніг, як-от:
 - Біле покривало весь світ обійняло.
 - Біле, а не цукор, м'яке, а не вата, без ніг, а йде.
 5. Придумайте пластичний етюд на тему «Хуртовина».
 6. Створіть казку за початком.

Вночі вдарив мороз. Ліс зішулився від того колючого дотику. Земля аж посивіла від холоду. Звірі затремтіли у норах. Всі з надією

дивились угору, чекали порятунку. І ось небо вкрилося білими парасольками, що плавно спускались униз. Це поспішав на допомогу Сніг. І вже через хвилинку він розпочав рятувальні роботи...

7. Придумайте чотиривірш із такими римами: *хмари — чвари; гримить — дриботить*.

8. Покладіть на музику слова Олександра Олеся.

Роси, роси, дощику, ярину,
Рости, рости, житечко, на лану,
На крилечках, вітрику, полети,
Колосочки золотом обмети.
Як достигне житечко на лану,
Прийдуть люди жатоньки ярину,
Блискавками косоньки заблищать,
Золотими кобзами забряжчать
Хай лише посунеться в поле цап,
Хай лише наважиться він на хап.
Руду йому бороду одсічем,
Облупимо півбока сікачем.
Роси, роси, дощику, ярину,
Рости, рости, житечко, на лану,
На крилечках, вітрику, полети,
Колосочки золотом обмети.

Виконайте пісеньку, супроводжуючи спів танцювальними та ігровими рухами.

9. Намалюйте малюнки «Небо плаче».

10. Придумайте танок весняного дощу.

11. Візьміть участь у «Словесному марафоні».

Завдання 1. Знайдіть порівняння

НА ЩО СХОЖІ ХМАРИ?

По синьому небу пливли хмарки. Їх було багато, та вони не були схожі одна на одну. Ось пливе хмарка — пухка-пухка, м'якенька-м'якенька, як... Інша хмара — прозора, легенька, біляста, наче... Ондечки якась задрала хвоста і помчала по небу, немов... Але більшість хмаринок нагадують..., що плавно рухаються по голубому океану. (*Можливі порівняння: лоша, кораблик, купка снігу, жмут вати, крижина, подушка, перина, пір'ячко тощо.*)

Завдання 2. Визначте характер

ЯКА У ХМАРИ ВДАЧА?

Пливуть хмари — то швидко, то повільно. Інколи штовхаються. І не дивно — у кожній свій характер. Оця хмарка, мабуть,...— у неї круглі пухкі щічки. Біля неї інша чогось потемніла, надулась — видно,... А це

що за чудисько? Чорна, пласка, суне, як дракон — хоче сонце проковтнути. Ох і ..! Та добре, що не всі їй подібні. Ось та маленька хмарка схожа на кумедного ведмедика, здається...

(*Варіанти: сердита, весела, кмітлива, добра, зла, люта тощо.*)

12. Виконайте скоромовку, чітко вимовляючи приголосні звуки та супроводжуючи слова відповідними до тексту рухами.

Грізно
грима
грім
горою —
гонить
гомін
градобою.
Гнеться
груш
гнучке
гілля.
Гонить
гуси
Гнат — Гиля!

Володимир Лучук

13. Намалюйте вірш.

ІДУТЬ ДОЩІ

Йдуть, і йдуть, і йдуть дощі.
Стали чорними куші,
І дерева чорні стали,
Бо листочки всі опали.
Тільки дуб стоїть у листі,
І калинонька в намисті.

Марія Познанська

14. Напишіть твір на тему: «Моя улюблена погода».

Театр природи

НЕБЕСНІ ВИТІВКИ*

(Казка-феєрія)

Дійові особи: Маруся-Мандруся, Батько Сонце, Мати Хмара, Вітер-Пустун, Вітер-Лютун, Сніг-Білоніг, Сніжинки-Холодинки, Баба Віхола, Дядько Грім, Тітка Блискавка, Дощ-Мокрош, Веселка.

* У тексті казки використано вірші П. Мовчана, М. Вороного, М. Познанської, Л. Костенко, П. Мостового та загадки С. Жупанина.

ХІД ВИСТАВИ

М а р у с я - М а н д р у с я (*перед завісою*). Як довго мандрую я лісом! Геть змерзла. А те, що шукаю, ніяк не знайду... (*Звертається до зали*.) А ви не зустрічали тут Сонечка? Ні? Куди ж воно запропастилося? Вже кілька місяців його ніхто не бачив. Може, заблудилось десь. А може образилось.

С н і г - Б і л о н і г (*виходить і співає*)
 Ой я Сніг-Білоніг,
 Борода патлата!
 Не пускають на поріг,
 Не пускають в хату.
 От я йду, і йду, і йду —
 Вже стоптав дороги.
 Сил нема. Ще й на біду
 Змерзли босі ноги.
 Плачу гірко на весь ліс,
 Бо замучив голод.
 Білі брови, білий ніс,
 А в кишнях — холод...

М а р у с я - М а н д р у с я. Ти бач! Навіть Сніг-Білоніг змерз без Сонця. А що, Сніжку, може підемо разом Сонце шукати?

С н і г - Б і л о н і г. Та навіщо воно мені треба? Я його боюсь. А ось мати Хмара обіцяла прислати моїх сестричок — Сніжинок-Холодинок. Ото було б діло! Я б одразу і зігрівся, і потовстішав. А то вже ледь кульгаю. Та сестри десь забарились...

М а р у с я - М а н д р у с я. Що ж це робиться у вашому господарстві? Сонце заблукало, Хмара — запізnilась, Сніжинки — забарились... Непорядок на небі!

С н і г - Б і л о н і г. Не знаю, що й казати. Слід було б перевідати рідню, але нема мені вороття на небо. Може ти збігаєш? Я зараз намету кучугури аж до самісінького неба. Бачиш сходинок? Біжи швидше нагору і розвідай — що там і як?

(Маруся біжить за сцену.)

(Піднімається завіса.)

Світлиця Сонця — напівтемрява, на троні сидить мати Хмара, поруч лежить Сонце із зав'язаними очима. Перед ними граціозно кружляють у танку Сніжинки-Холодинки і співають.

С н і ж и н к и - Х о л о д и н к и
 Білесенькі сніжиночки,
 Вродились ми з води;
 Легенькі, як пушиночки,
 Спустилися сюди.

Ми з хмарою носилися
 Від подиху зими,
 І весело крутилися
 Метелицею ми...

М а т и Х м а р а. І чого ж це вам весело? Хіба Сніжинки-Холодинки веселять людей? Від вас має віяти страхом і холодом! (*Звертається до Сонця*.) Чи не так, батьку?

Б а т ь к о С о н ц е (*крізь сон*). Страхом і холодом...

М а т и Х м а р а (*до Сніжинок*). Отож і пісня ваша якась квола, і танок невиразний. Дивіться, як треба! (*Енергійно кружляє і пронизливо співає*.)

В полі хуга. День — не день,
 Я згори снігами сиплю
 І проходим очі сліплю,
 Мов пелюстками вишень...

(Входить Маруся-Мандруся.)

М а р у с я - М а н д р у с я. Чого це ви, тітко Хмаро, так галасуєте? Подивіться — ваші дітки Сніжинки-Холодинки геть перелякалися і аж злиплися у грудочки!

Х м а р а (*захекано*). А ти хто така, щоб мені зауваження робити? І чого ти сюди прийшла?

М а р у с я - М а н д р у с я. Я — Маруся-Мандруся, і прислав мене сюди ваш синок — Сніг-Білоніг. Поки ви тут танцюєте, він там сумує і худне. Коли ви пошлете на землю його сестричок — Сніжинок-Холодинок?

Х м а р а (*із досадою*). Та не могу я туди послати таких ледачих і немічних Сніжинок. Вони ще нічого не знають і нічого не вміють. Оце ми-гають перед очима, як білі мухи — і все! Зараз у нас якраз урок страху і холоду. Прошу не заважати!

М а р у с я - М а н д р у с я. Та не потрібні Сніжинкам такі уроки! На землі від них чекають не страху і холоду, а краси і добра. Поки ви тут їх затримуєте, там внизу Сніг зовсім схудне, земля оголиться і жито вимерзне. (*Звертається до Сніжинок-Холодинок*.) Хіба вам не жаль тих, хто змерз?

С н і ж и н к и - Х о л о д и н к и (*на різні голоси*). Жаль! Жаль! Жаль!

М а р у с я - М а н д р у с я. То ж летіть до свого брата Сніга-Білоніга і допоможіть йому щільно вкрити землю.

С н і ж и н к и - Х о л о д и н к и (*із сумом*). Ми не можемо... Ми не вміємо... Ми не маємо сил...

Х м а р а. Авжеж, пурхати перед дзеркалом легше! Але я вам і тут допоможу. Однак вас нічого не навчити (*Лукає*.) Гей, брати Вітри —

суворий Лютун і добрий Пустун! Допоможіть моїм донькам Сніжинкам знайти дорогу на землю!

(Вибігають брати Вітри, танцюють і співають.)

В і т е р - Л ю т у н

Ношусь я, і літаю,
Топчу луки і поля.
Жовті трави пригинаю,
Лист зриваю із гілля.
То скирти, стоги розношу,
То у сурми загуду,
То в безсиллі заголошу
І до лану припаду...

М а р у с я - М а н д р у с я. Оцей так навчить! Хіба ж можна такому злому вітрюгану довірити молоденьких Сніжинок?

В і т е р - П у с т у н (*заграє з Марусею*)

А я, вітер пустотливий,
Залітаю у ваш сад,
Оббиваю груші, сливи,
Трушу яблуні підряд.
І хустиночку в Марусі
На голівці розв'язу,
Свисну дівчинці у вусі —
І нічого не скажу!..

М а р у с я - М а н д р у с я. Відчепися, гульвісо! Тобі лише б пустувати. А Сніжинок потрібно скерувати на добрі-справи.

В і т е р - Л ю т у н (*злісно*). Ти бач! Не підходимо ми їй!

В і т е р - П у с т у н (*грайливо*). То шукай собі ще когось! А ми з братом полетимо додому.

Х м а р а (*до Марусі-Мандрусі*). Так ти всіх розженеш, а Сніжинки залишаться тут. Клич тепер-сама Бабу Віхолу.

М а р у с я - М а н д р у с я. Віхоло! Допоможіть нам!

(Баба Віхоло виїжджає на білій мітлі, крутиться і співає.)

Б а б а В і х о л а

Баба Віхоло, сива Віхоло
На метільній мітлі приїхала.
В двері стукала, селом вешталась:
— Люди добрії, дайте решето!
Ой, просію ж я біле борошно,
Бо в полях ще дуже порожньо.
Сині пальчики — мерзне житечко.
Нема решета — дайте ситечко.
Полям їхала, в землю дихала
Баба Віхоло, сива Віхоло...

М а р у с я - М у д р у с я. Молодець, бабусенько Віхоло! Низький уклін вам від людей за турботи ваші про врожай. А чи не віднесете на землю заразом і цих маленьких сніжиночок? Час і їм до роботи ставати.

Б а б а В і х о л а. Сідайте, малята, на мою мітлу — полетимо землю рятувати від лютого холоду.

(Баба Віхоло забирає Сніжинок-Холодинок і відлітає.)

Х м а р а. Сподіваюсь, ти нарешті заспокоїлась? То мандруй собі своєю дорогою і не турбуй нас більше.

М а р у с я - М у д р у с я. Не піду звідси нікуди, доки не побачу Сонця. Куди ти його заховала? Чому не пускаєш до людей?

Х м а р а. А навіщо вам Сонце? Воно солодко спить і нікого не хоче бачити.

М а р у с я - М у д р у с я. Неправда! Це ти приспала Сонце, зав'язала йому очі, затулила своєю темною завісою від нього землю. Тому Сонце й не бачить, що на порозі стоїть Весна і нетерпляче чекає, коли теплий промінчик відімкне їй двері. Ану, розбуди Сонечко!

Х м а р а. Дурниці! Ніхто на порозі не стоїть. І Сонце будити не дозволю, бо я тут господар.

М а р у с я - М у д р у с я. Ось зараз побачимо, хто на небі господар (*звертається до зали*). Давайте всі разом розбудимо Сонечко — спробуймо голосно покликати його: «Вставай і сядь!»

(Діти в залі за командою Марусі-Мандрусі двічі—тричі кличуть: «Вставай і сядь!»)

Б а т ь к о С о н ц е (*позіхаючи*). Що за шум? Хто це не дає мені спати?

М а р у с я - М у д р у с я. Годі спати! Сонечку-батьчку, прокидайся швидше і відімкни Весні двері.

С о н ц е. А хіба вона вже тут? Нічого не бачу...

Х м а р а (*накриває Сонце темним покривалом*). Не слухай нікого, Батьку! Спи!

С о н ц е (*зриває покривало і пов'язку з очей; сцена раптово освітлюється світлом*). Відступися, Мати Хмаро! Дай глянути на землю! (*Здивовано вигукує*.) Ця дівчина говорить правду — час вставати! Ледей не проспав на роботу!

(Танцює і співає.)

Гей, сніги глибокі, розступіться!
У струмки швидкі перетворіться.
Випустить з полону квітку ясну,
Зустрічайте дзвоном весну красну!

С н і г - Б і л о н і г (*кричить із-за сцени*)

Мати Хмаро! Врятуй нас!
Тануть,

в'януть сніги, —
як крізь хмари летючі
гляне сонце блискуче,
усміхнеться в привіті,
розіллється в блакиті.
Тане сніг,
в'яне сніг,
гине...

Х м а р а (*до Сонця у розпачі*). Не вбивай моїх дітей! Хіба ж сніг ко-
мусь заважає? На цього ж так чекала земля!

С о н ц е. Не гнівайся, Мати Хмаро! Сніг виконав свій обов'язок
і настав час поступитися місцем Весні. Так завжди було й буде. І я нічо-
го не могу змінити.

М а р у с я - М у д р у с я. Невже Сніг-Білоніг і Сніжинки-Холодин-
ки загинуть назавжди? Ой як жаль!

С о н ц е. Не турбуйся, дівчинко. Я не залишу їх без допомоги. За-
раз вони перетворилися на сльози зими і рясно окропили весняну зем-
лю. Незабаром я вип'ю ті сльози своїми промінчиками і поверну матері
Хмарі її дітей.

Х м а р а (*сердито*). Але відтепер не дочекаєтесь моїх дітей на землі!
Яка чорна невдячність! То дай снігу, то не треба снігу... Хіба так можна?

С о н ц е. Споконвіку такий порядок у природі: всьому свій час. І не
треба ображатися на це, Матінко. Краще послала б ти на землю свого
другого сина — Весна чекає на його допомогу.

Х м а р а. Яке нахабство! І як тільки язик повернувся про це проси-
ти! Чи ви думаєте, що за мене та дітей нема кому заступитися? Не забу-
вайте, що в нас могутня рідня.

М а р у с я - М у д р у с я (*до Сонця*). Про яку рідню говорить Мати
Хмара? І про якого сина ти нагадав їй?

С о н ц е. О, то грізна сім'я, з якою я не хочу сваритися. Якщо ти сюди
прийшла, домовляйся з ними сама.

М а р у с я - М у д р у с я (*до Хмари*). Матінко Хмаро! Кого ти не хо-
чеш пустити до нас на землю?

Х м а р а. І не допитуйся — не скажу! Але як відгадаєш мої загадки —
то моя сім'я враз з'явиться перед тобою. Ану скажи:

Хто найдовші нитки має,
Небо й землю вмить єднає?

М а р у с я - М у д р у с я (*до дітей*). Хто б це був? Допоможіть мені,
діти, знайти відповідь.

(Відповіді із зали: «Дош».)

(З'являється Дош-Мокрош — танцює і співає.)

Д о ш - М о к р о ш

Як я люблю танцювати,
Дріботіти і скакати,
Молоточком наче б'ю,
Із цеберця наче ллю.

Х м а р а. Ось мій син — Дош-Мокрош. Але він рідко ходить один
у гості — з ним завжди його рідня — дядько й тітка. Вгадаєш їхні імена?

Щось вгорі, як кінь, біжить —
На все небо гуркотить.
Як летіла —
То гриміла,
Як упала —
Жар-птицею стала.

М а р у с я - М у д р у с я. Нумо, діти! Підкажіть відгадки.

(Відповіді із зали: «Грім», «Блискавка».)

(З'являються Дядько Грім і Тітка Блискавка — танцюють у парі і співають.)

Г р і м

Ой, як вдарю в барабан —
Загримить на всенький лан.

Б л и с к а в к а

Ой, як блисну я в півтямах —
Враз сховаєтесь під дах.

Р а з о м

Ми не любим жартувати
Й дош примусим поважати!

Х м а р а. Ну що? Злякались?

М а р у с я - М у д р у с я. Так, різна у вас рідня. Але на землі її по-
важають і шанують. Може пустите-таки синочка до Весни в гості? Як би
вам дякували люди за весняний дощик!

Х м а р а. Знаємо вашу вдячність. Але нехай рідня вирішує — ходи-
ти в гості до людей чи ні.

Д о ш - М о к р о ш. Ну що ж! Я, звичайно, могу завітати на землю,
але з тіткою і дядьком разом.

С о н ц е. От і молодець! Іди, сину, попрацюй, а ми допоможемо.

(Всі разом танцюють і співають, імітуючи рухами текст.)

Дош, як хлопчик, по стежині:
Туп-туп-туп.
Дзюркотить вода із ринви:
Хлоп-хлоп-хлоп.

Г р і м

І гуркоче грім у небі:
Го-го-го!

Б л и с к а в к а

Блискивиця б'є по хмарі
Батогом.

Х м а р а

І хоч гнівна хмара сонце
Затуля —

С о н ц е

Рада дощику дрібному
Вся земля.

М а р у с я - М у д р у с я. Ой, який славний дощик пустився. Оце мені вже й додому захотілося.

С о н ц е. А щоб не заблудилася — я свою донечку покличу. Вона зараз після дощику на землю спускатиметься і тебе візьме з собою. *(Лукає.)* Веселочко, моя ошатна донечко, в гості завітай — небо прикрашай!

(Входить Веселка з різнокольоровими стрічками і бере Марусю за руку.)

М а р у с я - М у д р у с я *(всім вклоняється)*

Дякую щиро небесній родині:
Ясному Сонцю і щедрій Хмарині,
Блискавці з Громом,
Снігу з Дошем,
Лютому Вітру
З легеньким вітерцем.
Ви й ваші рідні
Всім дуже потрібні.
В гості приходьте:
Кожний — в свій час.
Ми нетерпляче
Чекаєм на вас!

Завіса.

Дерева**Матеріал для бесід**

Німого в лісі нема нічого.

Ці слова сказала колись видатна українська поетеса Леся Українка. Вони якнайкраще відбивають уявлення наших предків про світ рослин. Українці споконвіку глибоко шанували дерева, навіть обожнювали їх. Здавна відомо деревопоклонство. Давні слов'яни молилися божеству рослинності, випрошуючи у нього прихильності і щедрості. Численні народні легенди і вірування містять зворушливі звертання людини до дерева, яке в її уяві набуває значення символу, навіть оберегу. Серед традиційних святкових ритуалів, що прийшли з давнини й існують в Україні дотепер, є вшанування різних дерев.

Так, особливою повагою і любов'ю серед нашого народу користується верба. Не уявити, либонь, українського села без річки чи ставка, в чистій воді яких милуються своєю вродою кучеряві верби. Недарма кажуть: «Без верби і калини нема України». Від найдавніших часів наші предки вірили, що верба має чарівну силу і боронить людей, житло та худобу від злих сил, які прокидаються навесні разом із пробудженням природи. За тиждень до Великодня християни відзначають Вербну неділю. Освячена цього дня лоза мала дарувати здоров'я, силу. «Будь великий, як верба...», — приказували, вдаряючи свяченою гілкою. Вірили, що та гілочка збереже хату від грому, віджене нечисть від худоби, додасть сили немічній, хворій людині.

Прикрашена квітами та стрічками розлога верба ставала «купайлом» — обрядовим деревом на Іванів день. Заквітчана волошкам, сокирками, рожею, рутою, чорнобривцями, маками, увінчана вінками з калини та барвінку, верба була центром купальських свят. В цю мить вона символізувала світостворення. А навколо хороводили дівчата, звертаючись у піснях до верби, сонця, місяця. Опісля купальські вінки разом із рештками купальського дерева несли на городи, щоб гарним був урожай.

Не меншою популярністю серед давніх слов'ян користувався дуб. За уявленнями наших предків, він був першодеревом світу, що зріс на піску, піднятому з дна первісного океану. Людей вражала міць і велич цього дерева. У народних віруваннях є багато посилянь на магічну силу дуба. «Нехай ваш синочок росте, як дубочок», — бажали на хрестинах хлопчиків і вірили, що виросте він міцним, як дерево. Шанобливе ставлення до дуба народ переносив і на речі, виготовлені з його деревини. Вважалося, що вони додають сили і здоров'я господареві.

Шанують на Україні і тополю — високу, струнку, тендітну. В народних легендах це дерево часто порівнюють із дівчиною. Може, тому щороку на Зелені свята водять дівчата «тополю». Обирають найкращу, зв'язують їй руки над головою, прикрашають стрічками і з піснями ведуть по селу.

А ось сосну, за народними переказами, благословив сам Бог. Адже напередодні розп'яття Ісуса виявилось, що це дерево нездатне ані на хреста, ані на цвяхи для нього. Відтоді сосна вічно зелена й радісно шумить, а її шишки вважаються символом плодючості.

Українська народна творчість шанобливо оспівує красу дерева — одвічного союзника і помічника людини. В піснях, казках, приказках народ наділяє дерева людськими переживаннями та почуттями. Вербу, липку народна уява перетворює на дівчат. Парубків часто порівнюють із дубками, яворами, як-от:

Ой стоїть козак, як явір, над водою,
Зазеленівся, як барвінок весною.

Народна творчість натхненно оспівує красу рослинного світу, тонко вирізняючи характерні особливості того чи іншого дерева. Ось як говориться про дерева у народних загадках:

- Біла, а не сніг; зелена, а не лист; кучерява, а без волосся. (*Береза*)
- Всі пани скинули жупани, а одна пані залишилася в жупані. (*Ялина*)

У казках поширені випадки, коли дерева говорять людською мовою саме тоді, коли їх хочуть зрубати. Народна фантазія одухотворяє рослини, вважаючи їх не менш живими, ніж людей. У Бориса Грінченка є гарні слова: «Усяка травинка на світі жива... От ходиш так, думаєш, — воно так собі, як камінь... Аж воно — живе, і чує, і розбирає... І земля чує, і трава чує, і дерево чує... А ми не чуємо їх... Може, й вони мене не чують, тільки себе... І я серед них, як травинка, манюсінька травинка». Такі думки співзвучні народним уявленням про світ рослин. Стародавні люди не відокремлювали себе від природи, вважаючи своє життя часткою великого і вельми розмаїтого світу. Тому й до дерев ставилися з особливою, братньою ніжністю. Важким гріхом вважалося зірвати з дерева кору, що уподібнювалась людській шкірі. Не можна було без потреби ламати гілки чи різати стовбур ножом — сік дерева уподібнювався людським сльозам. Люди завжди допомагали деревам: підпирали обважнілі гілки, зламані — підв'язували, збирали з листочків гусінь, а на зиму тепло обгортали стовбури. З покоління в покоління передавалась ця нехитра наука любові до дерева, яке, за влучним народним висловом, «весною веселить, літом холодить, восени годує».

Запитання і завдання, можливі для використання під час бесід

1. Яке дерево подобається вам найбільше? Чому?
2. Що ви знаєте про дерева-обереги? (*Наприклад: ясен (кора, гілки, попіл), за народними віруваннями, оберігав від гадюк; осика, верба — від нечистої сили тощо*).
3. Яке дерево зацвітає першим, даруючи світу пухнасті жовті котики?
4. Чому вербу вважають символом України?
5. Хто бачив купальське дерево? Розкажіть докладніше про обряд, який ви спостерігали.
6. Чому в народі часто кажуть: «Міцний, як дуб»?
7. Чи є у вас речі, виготовлені з дубової деревини? Що ви можете сказати про них?
8. Чому у народних легендах тополлю порівнюють з дівчиною?
9. Які легенди чи казки про дерева ви знаєте?
10. Згадайте українську народну казку «Про липку і зажерливу бабу»: як дерево допомагало діду й бабі? Чому наприкінці липка відмовила у бабиному проханні?

11. Назвіть українські народні пісні, де згадуються дерева. (*Наприклад: «Ой у полі верба»; «Ой ти дубе, дубе»; «Ой на горі два дубки»; «Стоїть явір над водою»; «У полі береза»; «В кінці греблі шумлять верби» тощо*.) Спробуйте заспівати будь-яку з пісень.
12. Чи доводилося вам посадити дерево? Де і коли це було?
13. Коли ви востаннє допомагали деревам? Що саме ви зробили?

Шумлять дерева мого краю

Матеріали для бесід

ОЙ, ТИ ДУБЕ, ДУБЕ (О. ШОВКУНЕНКО. ДУБИ)

Росте в наших лісах дерево, сила і міць якого споконвічно дивує людей. Твердо і непохитно стоїть воно на рідній землі, гордо і незалежно розкидає над нею свою крону. Чи здогадалися, про яке дерево йдеться? Звичайно, про дуб. Зелений красень, патріарх лісу, він нагадує кремезного козака часів Запорізької Січі. Недарма так і називають це дерево у народі: *дуб-велепень, дуб-богатири*. Здається, він вбирає в себе силу матері-землі, щоб потім століттями приваблювати людей своєю могутністю і красою. За народними переказами, під дубом завжди спинявся спочивати стомлений козак Мамай, і після короткого перепочинку сила його чудодійно прибувала.

Погляньте на картину українського художника Олексія Шовкуненка «Дуби» — чи не це місце, часом, облюбував козак Мамай? Оце дуб так дуб! Дужий товстий стовбур піднімається з трави, як скеля. Це дерево не обхопити знизу і трьом чоловікам. Але простежте очима за тим, як здіймаючись угору, стовбур раптом роздвоюється. Виходить, два дуби обнялися, побраталися, подвоїли свою силу і ростуть тепер, з'єднавшись, усім на заздрість. Їхні корені міцно переплелися, а стовбури зрослись до купи. Певно, ніщо і ніколи не розлучить цю вірну дружбу.

Пильний погляд художника помічає найменші дрібнички у звичайній палітрі теплого сонячного дня. Автор ретельно відтворює кору дерева — цупку, жорстку, зморшкуватую, на якій весело виграють сонячні промені. Спробуйте визначити кольори, яких набуває дубова кора в ясному потоці світла: теплий коричневий колір сприймається безліччю відтінків — від рудувато-жовтих до рожево-фіолетових, зелень трави також ніби розчинилася у сонці. Замість звичних соковито-смагдових тонів ми бачимо місиво золотавих, білястих, оливкових, бузкових тіней — ніби суцільний хаос барв і сонячних полисків. То все це надає картині надзвичайної чарівності. Здається, що ворущатся віти і трави, тремтить нагріте повітря, віє прохолодою з дубового гаю. Сонце ласкаво огорнуло стовбури

дерев потоком світла — і дуби вдячно тягнуться назустріч теплу. Прислухайтесь: про що шепочуться дубові листочки? Начебто чути: як добре жити і зеленіти! Картина сповнена радістю буття, і це добре підкреслює сонячний живопис Олексія Шовкуненка.

А чому, на ваш погляд, автор зображує лише стовбури дубів, а не їхні розкішні крони? Та й неба на картині не видно. Очі художника зосередились на підніжжі дуба. Він відверто милується незламною міццю братів-дубів, що твердо стоять на своїй землі, ніби впевнюючи людей: сила — у єдності!

У ПОЛІ БЕРЕЗА (А. ФІЛІПЕНКО, Т. ВОЛГІНА. БЕРІЗОНЬКА)

Хто з вас був у березовому гаю? Чи відчули ви прозору чистоту, що ніби гойдається між струнками деревами? Навіть увечері тут ясно і затишно. Здається, білокорі берези випромінюють світло і ласку. Так хочеться дотягнутися рукою до гладенької теплої кори, погладити її і відчути легке тремтіння стовбура! А в думках б'ється настирливе: невже є люди, які можуть образити це тендітне дерево, знівечити його красу? На жаль, трапляється й таке: жорстока рука бездумно обламає віти, надрубуює стовбур, здирає кору... А береза тільки тихо стогне і плаче прозорим соком.

Вслухайтесь у невеселі звуки пісні «Берізонька». Сум і журба в її мелодії. Це страждає скривджене дерево. Композитор і поетеса навмисне оживляють березу у цій пісні, допомагають їй у звуках і словах вилити свою печаль і образу. Вслухайтесь: чому плаче берізка? Авжеж, від болю, якого їй завдали недобрі люди. Якими словами змальовує поетеса це деревце? У пісні яскраво відтворено образ тонесенької, білесенької, чепурнесенької берізоньки. Беззахисне білокоре дерево, що самотою росте у лузі, низько схилилося до землі — гірко тужить. Хтось безжально обламав усі віти — зруйнував тендітну красу, назнушався з неї.

Музика пісні допомагає нам відчути горе берізки. Спробуйте якнайточніше визначити характер музики та її темп. Ніжна, задушевна, печальна мелодія плине нешвидко, помірно, як щира розмова, як тихий жаль. Музика часом посилює гучність, ніби розхвилювавшись; потім знову спадає до тихого, майже кволого звуку. Що нагадують такі коливання гучності? Здається, музика стогне і зітхає разом з берізкою. У пісні добре відчутно співчуття хворому дереву, яке потребує людської допомоги.

Послухайте уважно останній куплет пісні — як змінюється її характер? Так, він світлішає. На зміну журбі приходить надія. Стає радісно від того, що знайшлися щедри і добрі руки, які вилікували берізоньку, врятували її ніжну красу.

Лікували берізку
Білесеньку,
Поливали шодня
Молодесеньку.
Стала берізонька
Веселесенька,
Стала берізонька
Зеленесенька.

Ось так закінчують свою пісню композитор А. Філіпенко і поетеса Т. Волгіна. Яскраво відтворили вони в ній сумну історію берізки. Але ж хіба то історія лише одного дерева? Не раз ми знаходимо на своєму шляху понівечену природу — і серце стискається від жалю. Древа і куші простягають до нас свої віти, ніби просячи допомоги і захисту. Добра людина обов'язково зупиниться. А ви б зупинились?

ЧИ БУВАЮТЬ ДЕРЕВА САМОТНІ? (І. ТРУШ. САМОТНЯ СОСНА)

Чи зустрічали ви коли-небудь дерево, що самотою стоїть серед шляху? Десь вдалині шумить густий ліс, перегукуються дуби-брати, перешіптуються сестрички берізки. А самотнє дерево гордо височіє серед рівнини, ніби задивившись у небо...

Таке самотнє дерево зобразив на своїй картині відомий український художник Іван Труш, який неодноразово звертався у своїй творчості до цієї теми.* Придивіться до сосни-одиначки, що стоїть самотою просторої рівнини. Як гарно видно її величну красу на прозоро-блакитному тлі неба! Спробуйте дати словесний «портрет» цього чудового дерева. Впадає в око стрункість сосни. Ні вітри, ні громовиці не покривили її. Міцна, нескорена, вона пишається своєю буйною кроною. Верхівка сосни, здається, впирається в небо. Розкішне гілля торкається землі. Звідки тут ця лісова красуня? Може, вітром занесло сім'ячко, яке і зросло серед порослої зіллям і будяками рівнини? Чи хто посадив це дерево серед голого степу, прирікши на самоту?

Ось і стоїть тепер сосна у долині, як вартовий. Кругом пусто. Лише вітер гойдає поживклу від сонця траву. Десь на обрії маячать верхівки інших дерев. Але вони дуже далеко.

А хто, на вашу думку, завжди поруч із сосною? Кому вона довірливо нашіптує свої секрети? Мабуть, сонцю, що ласкаво гладить її верхівку, або ж вітру, що розчісує її зелені віти. А може, хмарам, які наче оповили її крону? Недарма ж сосна так стрімко злітає вгору. Вона ніби відштовхнулася від землі і простяглася у небо. Часом здається, що сосна летить разом з хмарами — вільна, горда, незалежна...

* Тут аналізується картина І. Труша «Самотня сосна», створена 1919 року.

Про що вона мріє? Може, їй хочеться стояти на високій кручі, дивлячись у бистру воду? Чи вона мріє про ліс, сповнений густим хвойним ароматом? Дереву, як і людині, буває сумно і самотньо. Воно так само хоче жити, радіти, цвісти поблизу рідного місця. Як людина приростає серцем до свого краю, так і дерево хотіло б пустити корені лише в ту землю, яку споконвічно облюбувало і покохало. Наче тиха пересторога, спадають на думку проникливі рядки Олександра Олеся:

Не беріть із зеленого луку верби
 Ні на жовті піски, ні на скелі,
 Бо зів'яне вона від жаги і журби
 По зеленому лузі в пустелі...
 І сосни не несіть на зелені луки,
 Бо вона засумує в долині
 І засохне в воді від палкої жаги
 І нудьги по далекій вершині...

НЕ ОБРАЖАЙ ДЕРЕВО (Д. ПАВЛИЧКО. ЯБЛУКО)

Шумлять дерева нашого краю, даруючи людям прохолоду, свіжість, красу і затишок. Щедро віддають вони нам свої плоди, не вимагаючи нічого взамін, хіба що любові. Та не завжди люди платять за ту щедрість вдячною повагою. Хижа рука зневажливо хапає гілку, намагаючись обшморгати якнайбільше. І ось хрустять гілочки, розлітається, наче пір'ячко, листя, стогне дерево від болю й образи. У кривдника одна мета — побільше урвати, не опікуючись наслідками. І стоять опісля, як обдерті, замордовані вишеньки. Сумно схилиють обламани віти щедрі яблуні. Чи бачили ви такі знівечені дерева? Що ви відчували в ту мить?

Завдати болю природі — нехитра справа. Цей «чорний вчинок» інколи роблять і навмисне, але, трапляється, й випадково. І тоді той прикрий випадок надовго лишається у пам'яті важкою згадкою. У Дмитра Павличка є вірш, у якому відтворено переживання хлопчини, який звинувинив перед деревом.

ЯБЛУКО

На галузці яблуко висіло;
 Каменем я кинув — перебив
 Гілочку, аж серце заболіло.
 І навіщо я таке зробив?
 Не подумав. Лютий недотепа.
 За добро я розплатився злом.
 І стоїть коло дороги щепи,
 Наче птах з підстреленим крилом.
 Яблунько моя зеленюкрила,
 Може, ти й заплакала тихцем.

Ти для мене яблуко вродила,
 Я ж у тебе кинув камінцем!
 Засихає перебита галузь
 І в душі горить, немов батіг
 Совісті, а яблуко зосталось —
 Мій важкий, хоч недостиглий гріх.

Чи можна назвати цього хлопця злим, жорстоким, байдужим? Ні. Він гостро переживає чужий біль. Відчуття власної вини мучить його серце, але не повернеш назад каменя, що перебив родючу гілку. Чому, на вашу думку, сталося це жорстоке безглуздя? Авжеж, від бездумності. Хлопчик забув про все і про всіх — він думав лише про власну потребу. І ось — яблуко в руці. Але чому ж нема радості від того? Бо не може бути солодким яблуко, здобуте ціною життя і здоров'я дерева. Всихає перебита гілка. Хлопчина картає себе за такий вчинок — знайдіть ці слова у вірші. Він не може простити свою чорну невдячність щодо дерева, яке вродило для нього яблуко. Хлопчик, хоч і пізно, але зрозумів, що за добро не можна платити злом. Вслухайтесь у вірш — він звучить, як сповідь. Які почуття закарбовані у тих словах? Разом із героєм вірша ми переживаємо щирий жаль, сором, каяття.

Зауважте, з якою майстерністю автор відтворює відчай хлопчини, ведучи розповідь від першої особи. Дитина з гіркотою усвідомлює гріх. Квапливі уривчасті думки у збудженому ритмі набігають одна на одну. Поет вкладає в уста дитини влучні порівняння, які свідчать про глибину її покути. Спробуйте знайти ці порівняння. Як гарно сказано: *в душі горить, немов батіг совісті!* І дійсно — мабуть, нема пекельніших мук, ніж муки совісті. Відчуття власної провини не дає спокою. Яблуко «обпікає» руки хлопчика, як важкий гріх. Горить совість — це значить, що людина ще жива для добра. Як німий докір, буде стояти у її пам'яті понівечена яблуня. І спокутою за це стане лише обережний дотик лагідної руки, яка бажає не лише взяти, але й готова віддячити природі дбайливою турботою.

ХВИЛИНКИ-ПЕРЛИНКИ. МОЇ ЗЕЛЕНІ БРАТТЯ

Орієнтовні завдання на вибір

- Намалюйте по пам'яті крони різних дерев — дуба, тополі, верби, ялини та ін. Що вони нагадують вам? Спробуйте придумати загадку про будь-яку з них, наприклад:
 Над водою красуня тужила —
 Сумно коси зелені схилила. (*Верба*)
- Створіть казочку на обрану тему. Теми на вибір: «Найсильніше дерево у лісі»; «Як побіліла береза?»; «Звідки на деревах сережки?»; «Про що співають дерева взимку?» та ін.

3. Заспівайте веснянку «Хвалилася береза», утворивши хоровод і супроводжуючи спів відповідними рухами:

Хвалилася береза,
Хвалилася,
Хвалилася береза:
«Що я вгору висока,
Що я вгору,
Що я вгору висока;
Що я в корінь глибока,
Що я в корінь,
Що я в корінь глибока;
Що я гіллям кудрява,
Що я гіллям,
Що я гіллям кудрява;
Що на мені біла кора,
Що на мені,
Що на мені біла кора!»...

4. Намалюйте малюнки «Знову цвітуть каштани».
5. Складіть чотиривірш про дерева, використавши такі рими: *височіє — зеленіє; шумить — холодить*.
6. Придумайте кінцівку до казочки Василя Сухомлинського «Щоб метелик не поколовся».

Маленька дівчинка Зоя гуляла в саду. Вона підійшла до акації. На акації дуже гострі колючки.

Над акацією літав барвистий метелик. Ой, як же йому не страшно літати! Налетить на колючку — що ж тоді буде?

Підійшла Зоя до акації. Зломила одну колючку, другу, третю...

7. Відгадайте загадку.

Може, дерево хворіє?
Чи злякалося на мить?
Чи замерзло серед літа
І листочками тремтить? (Осика)

Складіть казочку «Чому тремтить осика?»

8. Візьміть участь у пластичних імпровізаціях на зразок: «Плачуча верба», «Тендітна берізка», «Дуб-богатир», «Злякана осика», «Струнка тополя».
9. Намалюйте вірш.

СМЕРІЧКА

Стоїть смерічка на горі
У сонці, наче в янтарі.
І ми до неї в гості йдем —
Вона росте, і ми ростем.
Стоїть смерічка на горі
В снігу, неначе в киптарі.
І ми до неї в гості йдем —
І Вона росте, і ми ростем.

Дмитро Павличко

10. Напишіть твір «За що я люблю ліс?»

Передноворічна гра-подорож «У гості до ялинки»

Маршрут: Клуб «Деревознай» — святкова майстерня «Витинаночка» — Царство лісової красуні.

Станція 1. Клуб «Деревознай»

Попереднє домашнє завдання дітям: знайти будь-який матері (науковий, художній) про ялинку.

1. Засідання відкриває почесний член клубу — Лісовик. Він пропонує дітям турнір допитливих «Що ми знаємо про ялинку?»

Лісовик ставить запитання — діти намагаються відповісти (за кожен правильну відповідь гравець отримує фішку).

Запитання. Якого кольору ялинка? (*Можлива відповідь.* Зеленого, голубого.)

Запитання. Чи трапляються ялинки інших кольорів і відтінків? (*Можлива відповідь.* Рідкісні види ялини бувають сизого, сріблястого кольору.)

Запитання. Скільки років живе ялинка? (*Можлива відповідь.* 200–300 років, інколи і до 500 років.)

Запитання. Якою ж може бути ялина заввишки, якщо її не зрубати маленькою? (*Можлива відповідь.* За сприятливих умов ялина виростає до 25–30 метрів.)

Запитання. А чи швидко зростає ялина? (*Можлива відповідь.* Ні, дуже повільно — по кілька сантиметрів на рік.)

Запитання. Скільки ж років слід чекати, щоб маленька тендітна ялиночка перетворилась на дорослу струнку ялину? (*Можлива відповідь.* Майже 25–30 років. Саме у цей час ялина зацвітає і вперше дарує свої шишки.)

(Запитання. А чи важко виростити ялину? (*Можлива відповідь.* Так, адже багато ялинок гинуть у перші роки життя — вони дуже слабенькі і ніжні, чуйні до заморозків і до сонячних опіків.)

Запитання. А хто знає ялинчину рідню? Назвіть родичів ялини. (*Можлива відповідь.* Ялина належить до родини хвойних дерев. Її родичі — сосна, ялиця, яловець, туя, тис, модрина тощо.)

Запитання. На гілках звичайних дерев росте листя, яке восени опадає. Що росте на гілках ялини та її родичів? (*Можлива відповідь.* Вічно-зелені голки.)

Запитання. Як ще можна назвати ці голки? (*Можлива відповідь.* Хвоя, глиця, шпильки тощо.)

Запитання. Чи потребує ялина охорони? (*Можлива відповідь.* Так, деякі її види (наприклад, ялина Глена) — під загрозою зникнення.)

Запитання. Коли щодо ялинок люди поведуться особливо жорстоко і безжалісно? (*Можлива відповідь.* Перед Новим роком, коли зрубують величезну кількість молодих дерев заради кількох днів веселощів.)

Запитання. Чим можна замінити новорічну ялинку в наших помешканнях, врятувавши тим життя чудовому дереву? (*Можлива відповідь.* Можна створити новорічну композицію, використавши для цього лише кілька гілочок ялини, які принесуть із собою аромат лісу і створять святковий настрій.)

(Далі діти можуть ставити запитання одне одному, використовуючи задалегідь підготовлений матеріал про ялину. Після закінчення турніру його учасники підраховують фішки і визначають переможців, які отримують призи.)

2. Засідання клубу продовжує лісовий Фотограф-Біограф, який пропонує дітям створити «сімейний альбом» ялинок. З цією метою учні повинні скласти ланцюжок із попередньо виготовлених малюнків чи фотографій, серед яких мають бути:

- зображення дерев хвойних порід;
- збільшені зображення гілочок окремих дерев хвойних порід.

Конкретне завдання дітям — утворити правильні ряди фотографій (за принцом лото), відшукуючи відповідь на запитання: «З якого дерева глиця?»

3. Засідання клубу завершує Диво-книжка, яка пропонує дітям літературну зустріч з ялинкою на книжкових сторінках.

Увазі дітей пропонуються два літературних уривки, в яких яскраво зображено сумний і трагічний момент — смерть ялинки.

1) «Василько з батьком підійшли до ялинки. Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гілочками, наче раділо гостям... Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурові. Ялинка затремтіла від низу до верхечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і, підтяте, впало на сніг... Василько мало не плакав з жалю». (М. Коцюбинський «Ялинка»)

2) «Ялинка лежала в кутку подвір'я між бур'яном та кропивою. Зірка із золотого паперу ще висіла на її верхечку і сяяла на сонці.

На дворі весело гралися ті самі діти, що танцювали навколо ялинки на святі і так раділи на неї. Найменший побачив і зірвав золоту зірку.

— Подивіться, що залишилося на цій гидкій, старій ялині! — сказав він і наступив на її гілки так, що вони аж затріщали під його чобітками». (Г.-Х. Андерсен «Ялинка»)

Завдання дітям

а) В обох уривках хлопчики спостерігають смерть дерева, але ця картина викликає у них різні почуття. Спробуйте визначити ставлення першого і другого хлопчика до ялинки — доберіть потрібні слова із запропонованого ряду: грубість, співчуття, байдужість, співпереживання, жорстокість, жалість, зневага, каяття.

б) Порівняйте почуття хлопчиків. Чиї почуття ви поділяєте?

в) Чи обов'язково, на вашу думку, зрубувати під Новий рік ялинку? Як можна відсвяткувати новорічні дні, не завдавши ялинці болю? Запропонуйте варіанти святкування Нового року біля живої, незрубаної ялинки.

(Засідання клубу закінчується рішенням дітей виготовити для ялинок прикраси і незабаром вирушити до неї в гості.)

Станція 2. Святкова майстерня «Витинаночка»

1. Вступна бесіда.

Чи можна зробити прикраси з паперу? Звісно, наш народ традиційно прикрашав своє житло ажурними витинанками. Красиві вирізки з кольорового паперу слугували замість скатертини, серветки чи фіранки. Їх наклеювали на піч, стіни, вікна. Витинанки мали глибокий символічний смисл. Подекуди їм надавали навіть магічного значення. Стародавні люди охоче художньо вирізали квіти, колоски, птахів.

Але найдавнішим священним знаком вважається дерево з піднятими гілками. Ще у часи Київської Русі така витинанка мала особливе значення. Її називали «деревом життя». Що ж означав малюнок-символ такої витинанки? Могутній стовбур від землі до неба уславлював життєстверджуючу силу природи і плодючість окремого сімейного роду. Декілька ярусів дерева означали стільки ж поколінь, скільки живуть в одній хаті: *дід і баба* — коріння роду, *батько й мати* — його міцна основа, *диму* — густорослий верхечок роду, його прикраса і надія. Решту елементів розташовували симетрично обабіч стовбура поярусно на гілках.

Нерідко на священному дереві можна було побачити зображення півня — емблему сонця. Верхівка його традиційно увітчувалась окремою розеткою — «сонечком». У такий спосіб стародавній народ уславлював нерозривний зв'язок буття людського роду з розвитком природи, оспівував непинний ріст, цвітіння, плодоношення як заporуку безкінечності життя. І не дарма яскравим символом того обрано саме дерево.

2. Конкурс на кращий ескіз витинанки «Дерево життя».

Переможці нагороджуються призами.

Домашнє завдання: всією сім'єю виготовити витинанку «Дерево життя мого роду».

3. Фабрика Діда Мороза.

Завдання — виготовити ялинкові прикраси у техніці витинанки:

- сніжинки різної конфігурації;
- гірлянди з ритмічним повторенням квіткових розеток;
- гірлянди, які утворюють рядок дерев, що зрослися гіллям;
- гірлянди «ялинки», «зірочки», «зайчики» тощо.

Домашня робота — підготуватися до Свята ялинки: повторити вірші, пісні новорічної тематики; заготовити корм для звірів та птахів; виготовити прикраси для ялинки тощо.

Станція 3. Царство лісової красуні (свято на лісовій галявині)

Ведучі свята: Дід Мороз, Снігуронька, Зима.

Необхідний реквізит: ялинкові прикраси (гірлянди, іграшки, витинанки, годиннички, корм для звірів та птахів).

ХІД СВЯТА

Дід Мороз і Снігуронька підводять дітей до ялинки, назустріч виходить Зима.

З и м а

Хто це по лісі блукає?
Хто і чого тут шукає?

Д і д М о р о з

Доброго ранку, Зима!
Ти не тривожся дарма:
Діти зайшли на хвилинку
В гості до доні ялинки.

С н і г у р о н ь к а

Ми привели їх до вас
В передсвятковий цей час.
Дозвольте їм вас привітати
І щастя вам всім побажати!
Хай пісня і сміх тут лунають
І царство зими звеселяють!

З и м а

Спасибі за гарнєє слово,
Та, поки триває розмова,
Я все ж таки хочу спитати:
Прийшли ви ялинку рубати?

Д і д М о р о з

Не хочем ялинчиних сліз!
— Хай свідками буде нам ліс —
Деревам, кушам, звірині
Ми голосно скажемо...

Д і т и (разом). Ні!

С н і г у р о н ь к а

Прийшли ми сюди дивуватись,
Співать, танцювать і сміятись.
Ялинка нам радість дарує
І око красою милує.
Не будем її ображати!
Хіба ж її можна рубати?!

З и м а

Чому ж тоді день за деньочком
Густішають в лісі пеньочки?
Пиляють, ламають, рубають —
На сльози ялин не зважають!
Це щоб неодмінно на свято
Ялинку у хату запахати.
Коли ж закінчиться той «шик» —
Жбурнути її на смітник!

Д і д М о р о з

Не гнівайся, Зимонько-мати!
Не будем ялинок чіпати!
Прийшли ми лише подивитись,
Красуні-ялинці вклонитись.
Ми хочем пісні їй співати,
Голубити і прикрашати.

З и м а

Ми вірим вам, любі малята!
Ялинку ідіть забавляти!
Доня моя ще маленька
І поки що зовсім слабенька.
Щоб не замерзла дитинка,
Я їй зробила перинку,
Низ кучугуром прикрила,
Віти сніжком припушила.

С н і г у р о н ь к а

А ми їй принесли дарунки —
Мережив тонкі візерунки.
Ялинку прикрасимо враз
У цей урочистий час!
Ошатну їй сукню зіш'є
Святкове люкс-ательє.
А допоможуть в цій справі
Кравчики спритні і жваві.

Діти-кравчики демонструють всім прикраси.

К р а в ч и к и (по черзі)

— Принесли ми тут для ялинки
Ажурні, легкі пелеринки.
— Оце — витинаночки ніжні,
Що схожі на зірочки сніжні.
— Намистечко ось з горобини.

— Тут є і сережки з шипшини.
 — А ось і пахучі шишки
 Для модної чудо-манишки.
 — Як справжні яскраві гірлянди
 Розквітнуть на вітах троянди.
 — І зірка засяє у кроні,
 Як перл в королівській короні.

З и м а

Ну що ж, попрацюйте хвилинку —
 Прикрасьте маленьку ялинку.

Діти вбирають ялинку у різні прикраси власного виробництва.

Д і д М о р о з

Яке ж деревце чепурненьке —
 Зелене, пухнасте, гарненьке!
 Як гарно звисають сережки,
 Намисто, гірлянди, мережки!
 Бач! Віти до нас простягає —
 Краси і любові прохає.

С н і г у р о н ь к а

Нумо співати і віршувати,
 Нумо у танку веселім кружляти!
 З нами танцює ялинка мала.
 Ми їй бажаєм, щоб швидко зросла.

Діти утворюють хоровод, співають і танцюють.

НОВОРІЧНА ЯЛИНКА

Ой, весела в нас зима,
 Веселішої нема, —
 Грає срібними зірками,
 В'ється синіми димками,
 Снігом землю обійма.
 Ой, струнка ялинка в нас!
 Скільки сяє тут прикрас!
 Ми зібралися юрбою,
 Разом з піснею новою
 Рік Новий зустріти час.
 Максим Рильський

З и м а

Гарно співаєте, любі малята!
 Ви влаштували справжнісіньке свято.
 Навіть зібралась я в танок сама...
 А, часом, тут юних поетів нема?

Д і д М о р о з

Авжеж, серед нас співаки і артисти,
 Поети, художники і танцюристи.
 Ялинове диво ми щиро уславим —
 Таланти дитячі щедро представим.

(Діти танцюють, декламують вірші, співають пісні, присвячені ялинці. Можна запропонувати конкурс снігової скульптури або дитячого малюнка на снігу.)

С н і г у р о н ь к а

Тепер пропонуємо іншу забаву —
 Покажем ялинці маленьку виставу.

Діти демонструють інсценівку вірша О. Олесея «Ялинка».

Х л о п ч и к

Раз я взувся в чобітки,
 Одягнувся в козушину,
 Сам запрягся в саночки
 І поїхав по ялинку.
 Ледве я зрубати встиг,
 Ледве став ялинку брати,
 А на мене зайчик — плиг!
 Став ялинку віднімати.
 Я сюди, а він туди...

З а й ч и к

Не віддам, — кричить, — нізащо!
 Ти ялинку посади,
 А тоді рубай, ледащо.
 Не пушу, і не проси!
 І цяцьками можна гратись.
 Порубаєте ліси —
 Ніде буде і сховатись.
 А у лісі скрізь вовки,
 І ведмеді, і лисиці,
 І ворони, і граки!
 І розбійниці-синиці!

Х л о п ч и к

Страшно стало...
 Ой, пусти,
 Не держи мене за поли!
 Бідний зайчику, прости, —
 Я не буду більш ніколи!
 Низько, низько я зігнувся
 І ще нижче скинув шапку...

З а й ч и к

Зайчик весело всміхнувся
 І подав сіреньку лапку.

З и м а

Щирі серця у вас, милії діти,
 Вашим талантам як не радіти?
 Шану належну ялинці віддали —
 Настрій святковий подарували.
 Дякуєм гарно за гарні слова
 Будуть хай гарними й ваші діла.

Д і д М о р о з

Вірте, що можем не тільки співати —
Ми намагаємся вам помагати.
Сьогодні у лісі кожний зустрічний
Зможе зайти у «кафе новорічне».
Дайте святкове меню, поварята!
Що пропонуєте нашим звірятам?

П о в а р я т а (діти по черзі)

— Є в кишені хліба трішки.
— А для білочки — горішки.
— Сало — для синички.
— Для зайчика — морквичка.
— Насіння снігурам
Я з радістю віддам...
— Всіх звіряток пригощаєм —
З Новим роком їх вітаєм.

(Діти влаштовують годівнички, розкладають корм для птахів і звірів.)

З и м а

Вдячні вам широко, добрії люди,
Гарні діла ваші ліс не забуде.
Буде тепер він чекати від вас
Щедрої ласки, але не образ.
Свята веселого ліс вам бажає,
Радо й гостинно вас зустрічає,
Настрою гарного людям він зичить,
Тільки ялинку не треба калічить.
Вчіться, малята, так святкувати,
Аби природу не ображати!

Квіти

Матеріал для бесід

Стелися, барвінку...

Споконвічно шанують в Україні квіти. Либонь, нема жодної української хати, біля якої дбайливі руки господині не влаштували б яскравих квіткових острівців. Вони милують око, ніжно хвилюють душу, міцно прив'язують наші серця до рідної домівки.

Наші предки обожнювали квіти, вважаючи, що цей досконалий витвір природи даровано людям від Бога. Із сивої давнини прийшов до нас красивий звичай плести вінки і прикрашатись ними під час різних народних свят. Найпочесніше місце в українській хаті завжди відводилось освяченим рослинам. На Трійцю селяни розвішували на стінах житла клечання, вбирали хату снопиками лепехи, прикрашали образи пучечками пахучих васильків, м'яти, материнки. Під час весняних обрядових дійств молодь

виконувала хороводні та ігрові пісні, шанобливо звертаючись до квітів і уславлюючи їх красу. Рослини, зокрема квіти, були предметом особливого поклоніння і на Іванів день.

А тепер вслухаймося в назви квітів: *медунка, зірочник, жовтяниця, кровоголовка...* Які гарні і влучні імена давав народ рослинам! В основі цих назв — захоплення кольором, формою квітки, її запахом. І дійсно, придивіться уважно до ромашки — наче королева у пишній короні, стоїть вона серед трави. Отож недарма звать її в народі королицею. А на воді хитаються блискучі жовті глечики — народна спостережливість не обминула виразну форму їх пелюстків. Триколірну фіалку, що дивує нас водночас синіми і жовтими квіточками, люди ласкаво звать *братками*.

Обережний дотик до рослини також підказував її назву: пухнастий листочок нагадував ведмеже вушко, настобурчений колючий наче відлякував — звідси *чортополох*. А назва жовтогарячих *нагідків* походить не від кольору цієї гарної квітки. Принагідно уважно придивіться до її насінни — вони мають форму пташиного кігтя. Наче маленькі хлоп'ята, розбіглися по полях *грицики, миколайчики, васильки* — так ласкаво називають на Україні прості придорожні квіточки. Скільки ніжної уваги і сердечності у цих назвах! Народна фантазія могла опоетизувати найскромнішу квіточку. Це добре відбилосся у народних загадках, як-от:

- Стоять у лузі сестрички, золотенькі очі, білі вії. (*Ромашки*)
- Росте біла, а подує вітер — відлітає. (*Кульбаба*)

Деяким рослинам наші предки приписували навіть магічне значення. Могутнім оберегом вважалась квітка тирличу, яка, за народними віруваннями, відганяла нечисту силу. Часник боронив людину від чарів і всякого лиха, його вплітали дівчатам у коси, а хлопчикам зав'язували у сорочечки.

Із давніх-давен шанують на Україні синьоокий барвінок. Завжди свіжий і зелений навіть під снігом, він став символом вічного життя, кохання, щасливого шлюбу. Тому ця квіточка часто царює у весільних обрядах. З хрещатого барвінку плетуть весільні вінки. На Бойківщині збирання барвінку для таких вінків стало окремим обрядом. Цю рослину охоче садять біля хати на знак вічного родинного щастя.

Увагу людей завжди привертала яскрава краса маків. У народі співають:

Нема цвіту крашого від маківочки,
Нема роду милішого від матіночки.

Ця гарна квітка стала символом дівочої вроди — мак часто вплітали у вінки. Парубки чіпляли маки у петличку. Червоний колір квітки символізував щирі і чисті почуття.

А про васильки є в народі оповідь, що був собі колись молодий і гарний хлопець. На Зелені свята заманила його русалка в поле, залоскотала

і перетворила на синю квітку. Відтоді й ростуть у полі ті гарні, трохи сумні квіточки. А звать їх ім'ям хлопця — *васильками*.

Буваючи на полі, зверніть увагу на світло-сині зорі квітів *цикорію*. Це *Петрів батіг*. Його довге стебло майже безлисте. Якщо ним змахувати, то воно свистить, як справжній батіг. У народі назву цієї квітки пов'язували з ім'ям апостола Петра — учня Ісуса Христа. Цього святого вважали покровителем полів. Народ вірив, що апостол Петро, йдучи межею, хльоскає прутиком *цикорію*, як батіжком. А жучки і мушки, які сидять на колоссі, злітають від того звуку догори і не сміють переводити хліба. Стародавні люди вірили, що шкідливі комахи обминають ту ниву, де росте *Петрів батіг*, і вважали цю рослину рятівницею хліба.

Ось так широко, чуйно і вдячно оспівана краса квітів у народній творчості. Без тієї краси люди не уявляли життя, і це спонукало їх берегти цей безцінний дар природи.

Запитання і завдання, можливі для використання під час бесід

1. Які квіти найчастіше можна побачити біля української кати? (*Можливі відповіді: чорнобривці, розга, барвінок, жоржини, півники тощо.*)
2. Чи вмієте ви плести вінки? Під час яких народних свят плетуть вінки?
3. Згадайте веснянки, де б оспівувались квіти. (*Можливі відповіді: «При долині мак»; «А ми рутоньку посієм»; «Плету, плету ліс» тощо.*)
4. Які народні назви квітів ви пам'ятаєте? Спробуйте пояснити їхнє походження.
5. Чому народ назвав одну з квіток «мати-й-мачуха»? (*Можлива відповідь: листочки цієї рослини зверху гладкі, ніби холодні, — «мачуха», а знизу — пухнасті, ніби теплі, — «мати».*)
6. Пригадайте народні загадки про квіти.
7. Які казки про квіти ви знаєте?
8. Назвіть українські народні пісні, де б згадувались квіти. (*Наприклад: «Цвіте терен», «Стелися, барвінку», «Ой зацвіла розга край вікна», «Ой зацвіла синя квітка» тощо.*)
9. Відгадайте загадку.
Все мороз поглинув, а мого цвіту й не зайняв. (*Барвінок*)
Чому цю квітку вважають символом невмирущого життя?
10. Які ви знаєте легенди про квіти?
11. Назвіть улюблені квіти своїх мам і бабусь.
12. Чи можуть квіти лікувати? Яка квітка лікувала вас чи вашу сім'ю?
13. Яку квітку виростили ви особисто?

Очі землі

Матеріал для бесід

ТАЄМНИЦЯ КАТЕРИНИ БІЛОКУР

Ми дивимося на рідну землю і дивуємося її велетенській енергії — скільки буяння і краси! А чи дивиться земля на вас? Хочеться вірити, що так. Чи не для того матір-земля народжує на світ Божий силу-силенну квітів? Вони відкривають свої оченята і ніби пильно вдивляються у наше з вами життя. Той тихий, проникливий погляд змушує хвилюватися, тремтіти від ніжності, плакати від щастя. Звідки та сила у квітів? Наче зіткані з води, землі і світла, тендітні створіння природи гордо приховують ту таємницю від людей. Лише найуважнішим і найсердечнішим довіряють вони свої дивовижні секрети...

Обраницею квітів стала Катерина Білокур — проста українська селянка. Як до матері, горнулися до неї квіти. Саме їй розкрили вони таємницю свого земного буття, яку й донесла до нас народна художниця. Все своє життя Катерина Білокур малювала квіти. Дивовижний світ рослин змалечку владно притягував її до себе, наче приворожив ще дитиною. Найяскравішим дитячим спомином став такий: теплі материні руки протягують їй, маленькій зарюмсаній дівчинці, синю квіточку — відразу вихлюпили сльози, очі вп'ялися у незбагнено прекрасний витвір природи. Відтоді як прикипіла очима до квітів маленька Катруся. Батьки не змогли дати дівчинці освіти. Та найкращим вчителем для неї стала рідна природа. Серед розкішних полів та лугов Полтавщини добрішало серце, мужніла душа, народжувались думки майбутньої художниці. Катруся уважно вивчала рослини, невдовзі знала кожну квіточку і травинку; обробляла разом із селянами землю, співала мелодійні українські пісні, пізніше самотійно навчилася читати, писати, малювати... І ось, наче диво-квітка, зріс непересічний талант Катерини Білокур — з-під пензлика з'явилися справжні «очі землі». Вони раділи і сумували, посміхались і підбадьорювали — квіти «говорили» з картин до людей своєю незвичайною квітковою мовою. Нумо і ми спробуємо її почути.

Погляньте на картину Катерини Білокур «Польові квіти». Ви перехопите погляд художниці — здивований, захоплений, бентежний. Вона пильно вдивляється у розмаїття рослинного світу, милуючись чудодійністю природи. Художниця закохано «купається» у квітках. Пориньмо і ми у це квіткове море. Яких тільки квітів тут нема! Спробуйте назвати деякі з них. Ось ромашки з волошками, що ніжно визирають із квіткової піни у центрі картини. Нижче майорять кульки конюшини. Не проминути й синіх зірочок Петрових батогів. Наш погляд перебігає від квітки до квітки: чарівні сокирки, розкішний жовтий коров'як, двогубі квіточки шавлії, примхливий зозулинець, привітні братки, веселі грицики,

тендітні смолянки, золотавий льонок, в'юнки, козельці, курячі очка... Можна годинами роздивлятися полотно — і всього не побачиш. Стільки квіточок — ласкавих і скромних — дивляться на нас з картини. Квіти разом і кожна окремо начебто дихають і сміються. Тут ніби вся пишнота землі, виплекана сонцем.

Як ви думаєте: чи довго малювала художниця свою картину? Авжеж, немало часу пішло на створення такої краси. Кожну квіточку Катерина Білокур малювала лише з натури. Днями, тижнями, а то й місяцями блукала художниця рідними полями, відшукуючи серед дивовижного палахкотіння квітів саме той промінчик краси, що відразу запалював її творчу фантазію. Катерина Білокур уміла побачити мальовничість і незвичайність у звичайній, на перший погляд, травинці. Ця поважлива увага до рослин відбивалась, як у дзеркалі, в її картинах.

Що ви можете сказати про точність малюнка Катерини Білокур? Так, він загострено чіткий. Художниця ретельно вимальовувала кожну билинку, кожну прожилку на квітковій пелюстці, гранично наближаючи зображення до природи. Придивіться до польових квітів на її картині — яка майстерність відтворення форм і барв рослинного світу! У картині нема повторів — кожна квітка вирає особливою, лише їй притаманною красою.

Зверніть увагу на розташування квітів на полотні — вони розкидані по всій картині, ніби утворюючи хоровод навколо її центру. Наші очі неминуче зупиняться у цьому місці. Квіти наче розступилися, утворивши невеличке «віконечко», через яке з квіткової гушавини виринають золотаві колоски. Чому у самісінькому центрі полотна, ніби на почесному місці, художниця розміщує колоски? Мабуть, вона хоче підкреслити вагомість і значущість хлібного колосу як основи людського життя. Ця деталь у картині не є випадковою. Хлібний колос — володар полів — царює у живому колі квітів, немов об'єднуючи всі рослини у могутньому потязі до сонця. Так з маленьких подробиць на картині виростає велика поезія природи.

Зауважте, яке глибоке і тонке відчуття кольору випромінює це полотно. Перелічіть барви. Важко? Так, неможливо відтворити словами багатство палітри Катерини Білокур. Ось поломеніють усі відтінки червоного — від блідо-рожевого до густо-вишневого та бузково-фіолетового. Милують око сполохи жовтого та жовтогарячого кольорів. Виблискує соковита зелень листочків. Але то все підпорядковано одному-єдиному кольору, який владно царює на картині. Визначте його самостійно. Квіти ніби гойдаються в синьо-голубому серпанку. М'якими хвилями — від ніжно-блакитного до густого синього — котиться той колір по полотну. Чому художниця заливає картину загадковим синім світлом? Що нагадує вам це таємниче марево? Як найсолодша мрія — примарна і тремтлива,

як чудовий сон — дивний і фантастичний, занурюється у нашу свідомість ця картина. Часом здається, що ми потрапили у казку — прекрасне царство флори. З картини ніби летиться тиха чарівна музика, у такт якої легенько похитуються квіти...

Які почуття народжує у вас споглядання цієї картини? Якщо душа світлішає й радіє, то є вірною ознакою, що художниця змогла розкрити вам свою таємницю. Катерина Білокур осягнула силу квітів. А чи зрозуміли її ви? Та сила — у красі. Не розумом, швидше серцем відчула художниця виразний знак уваги, що посилає земля людям. Природа дарує нам квіти як свідоцтво краси, як найбільший доказ її існування у цьому світі. Не можна любити свою землю, дивлячись на неї байдужими очима. Цю істину стверджує творчість славної українки, все життя якої було освячено дивовижною жагою краси та полум'яною любов'ю до рідного краю.

ЯКБИ КВІТИ ТАНЦЮВАЛИ

(П. ЧАЙКОВСЬКИЙ. ВАЛЬС КВІТІВ ІЗ БАЛЕТУ «ЛУСКУНЧИК»)

Пам'ятаєте чарівну казку Андерсена «Квіти маленької Іди»?

«Та квіти ж не танцюють!»— здивувалась маленька Іда.

— Танцюють!— заперечив студент.— Ночами, коли темно і всі ми спимо, вони весело танцюють одна з одною. Майже кожну ніч у них буває бал... Як тільки король і придворні переїдуть у місто, квіти одразу тікають із саду прямо в палац, і там для них настають веселі часи. От би тобі подивитись! Дві найкрасивіші троянди сідають на трон — це король із королевою. А червоні півники стають біля них, стоять і вклоняються,— це камер-юнкери. Потім приходять інші прекрасні квіти, і починається бал. Гіацинти і крокуси удають із себе маленьких морських кадетів і танцюють з панночками — голубими фіалками; а тюльпани і великі жовті лілії — це літні дами, і вони стежать за тим, щоб усі танцювали поважно і взагалі поводитися пристойно».

Як любив Андерсен квіти! Відомий датський казкар закохано розповідає дітям усього світу про найчарівніші створіння природи. І не дивно, що в багатьох казках він звертається до образу квітки — хіба може творчий талант залишитися байдужим до такої краси?

А чи пам'ятаєте ви інших казкарів, які оживили квіти у своїх творах? Пригадайте ім'я Петра Чайковського. Видатний російський композитор також був чудовим казкарем. Його музика напрочуд яскраво відтворює чарівний світ природи, в якому владно царює краса. Вслухайтесь у звуки цього вальсу — це танцюють квіти! Заклично звучать фанфари, ніби запрошуючи всіх у танок. Увіллємося подумки у це рухливе квіткове море. Зможете уявити рухи квітів, що кружляють навколо вас? Авжеж,

вони легко пурхають над землею, граціозно похитуючи голівками. Крок великий — два мілких... Плавно кружляють у вальсі ніжні квіти. Здається, танцює вся природа, увесь світ. Мелодія — така гарна! — підхоплює, підносить, неквапливо розгойдує в обіймах чарівних звуків. Звідки вони лунають і де народжуються? Чи впізнаєте інструменти, які виконують вальс? Їх дуже багато — цілий симфонічний оркестр. Серед духових добре чути гобой. Ніжно співають скрипки. А в середині вальсу оксамитовими голосами відігравалися віолончелі. Сріблястими хвилями котиться звук арфи. Мелодійно дзеленькає трикутник... Справжня різдвяна музика — чарівна і таємнича. А чому різдвяна? Хто пам'ятає: де і коли танцюють квіти? Так, дія відбувається у різдвяну ніч біля святково прибраної ялинки. В цей час оживає все — ляльки, іграшкові солдатики, цукерки, шоколад, кава... і квіти. Кумедна зламана лялька захищає від мишей дівчинку. Згадали? Це «Лускунчик» — відомий балет, написаний за казкою німецького письменника Е. Т. А. Гофмана.

Принадливо ллються звуки вальсу. Зачаровує граціозний танок прекрасних квітів. У цю мить вони живуть, рухаються, посміхаються, як люди. Мабуть, їм дуже весело... А які почуття викликає танок квітів у вас? Звичайно, найсвітліші. Музика немов випромінює щастя і захоплення. Ніби іскрометним вогнем, вона обсіпає нас ніжністю, добротою, любов'ю. Вальс звучить, як урочистий гімн красі земного буття. Серед розмаїття лугів, схиляючись до квітів, «погладьте» очима їхні пелюстки і обов'язково згадайте чарівну музику П. І. Чайковського — цей ніжний дотик композиторського серця до тендітної краси землі.

КВІТИ ПЕТРИКІВКИ

Чи бачили ви розмальовану українську піч? Мабуть, лише картинках. Сучасна селянська хата мало чим відрізняється від міської квартири. Але колись... Перенесімося подумки в стародавнє українське село. Уявіть, що біля крислатих зелених дерев притулились чепурненькі глиняні хатки. Вони наче притягують око своєю чистотою, адже ретельно побілені. Навколо хат — розмаїття квітів. Їх так багато, що, здається, повилазили й на стіни.

Квіти дійсно живуть і на стінах — несправжні, а намальовані. Господарі запросили їх ніби в гості. Зайшовши до хати, зупиняєшся у подиві. Квіти скрізь — на печі, на комині, на причілку. Наче віночком, обвинили вони вікна і двері, застигли замість килима біля ліжка. Хто ж створив цю красу? Звичайно, господиня. Її дбайливі руки вмійють не тільки вишивати рушники, вирізати витинанки, але й можуть розписати стіни та піч. Попід стелю господарка пустила «бігунчик» — стебло, хитромудро заплетене квітами та листочками. Серед стіни намальовала «вазон», «букет»,

або ж «гілочку» — так називали колись ті малюнки. І стало в хаті гарно, як на свято! І душа ніжно озивається на ту красу, адже звідусіль дивляться на нас квіти — прекрасні і до болю знайомі.

Погляньте на зразок такого розпису — його називають петриківським. Він народився від мистецтва мальованої хати. Петриківку, що на Дніпропетровщині, знають і на нашій землі, і за її межами. Це мальовниче село, засноване колись волелюбними запорізькими козаками, подарувало Україні чудових народних майстрів. Завдяки їхньому таланту хатній розпис не зник у швидкоплинному потоці століть, а відродився в нових, цікавих формах. Петриківські квіти сьогодні «квітнуть» і на предметах домашнього вжитку, і на окремих картинах — панно. Мистецький хист петриківчан увічнив красу українського розпису, перенісши його з крихких хатніх стін на дерево, полотно, картон. Життєдайне джерело народної творчості щедро напуває сучасних майстрів, які любовно зберігають традиції Петриківки в своїх роботах. У золотий фонд таланту і майстерності увійшли імена Тетяни Пати, Марфи Тимченко, Федора Панка, сестер Павленко, Пелагеї Глущенко та ін.

Подобається вам петриківський розпис? Авжеж, він напрочуд ніжний, ошатний, осяйний. Які почуття випромінюють роботи петриківських майстрів? Ви відчуваєте безпосередньо, щире захоплення красою навколишнього світу, що ніби струменить із того розпису. Невгамовна, нічим не затьмарена радість сповнює роботи народних майстрів, які силою власного таланту карбують ті почуття у малюнку. Якими барвами передають петриківчани той життєрадісний, святковий настрій? Майстри не випадково обирають звучні, чисті, соковиті кольори. Придивіться уважно до барвистої петриківської палітри: яке враження вона справляє — холоду чи тепла? Так, кольорова гама петриківського розпису, як правило, зігріває око. Тут переважають червоні, жовті, жовтогарячі, жовто-зелені, вохристі тони. Урочисто виграють петриківські фарби — бентежні, теплі, як промінь. Зустрічається і синій колір — стриманий, лагідний, замріяний, але він рідко підкоряє решту кольорів. На чорному, білому, зеленому тлі буйно розквітають фантастичні, небувалі квіти, полум'яніють ягоди калини, пишються яскравим пір'ям загадкові, небачені птахи.

Чи впізнаєте ви квіти, зображені на малюнку? І так, і ні. Їхні форми та кольори дещо спрощені. Майстер навмисне хоче підкреслити щось найвиразніше, найсуттєвіше у кожній квітці. У петриківському розписі часто зустрічаються повновиді рожі та півонії, статечні жоржини, гордовиті гвоздики, кошлаті айстри, граціозний горошок, навіть подорожній будяк, квітка якого нагадує цибульку. Якщо ж уважно придивитись до петриківських птахів, що вместились серед квітів і калини, то можна впізнати величну паву чи легковажну зозулю. Всьому є місце у цьому віртуозному розписі — і квітці, і ягідці, і пташці. Кожна квітка

царює серед інших. Одна біля одної, вони укладені на малюнку в певному ритмі. Жодний листочок не затуляє сусідній. І скільки б не дивитись на цей розпис — нічого зайвого не побачиш. У всьому проступає делікатність, почуття міри, поважлива увага петриківчан до природи.

А тепер пильно роздивіться лінії і форми, за допомогою яких народні майстри відтворюють рослинний світ. Охарактеризуйте петриківський малюнок. Так, він вражає своєю вишуканістю. Безліч вигадливих ліній, ажурне плетиво пушинок, завитків, гребінчиків, крапок — і все це тонко, надмірно чітко виписано. М'яко звиваються пружні, тужаві стебла. Примхливо надувалися об'ємні пелюстки і листочки — цяточки і гачечки немов тремтять на їх поверхні. Ніби чути проріст трави і квітів — «живе дихання» природи.

Чим ще можна так тонко і точно вималювати квіти, ягідки, листочки? Авжеж, пензликом. Колись народні майстри самі виготовляли їх з ніжної котячої шерсті або курячого пір'ячка. Інколи малювали трісочкою. Разючої природності у зображенні ягід домагались навіть пучками пальців. Сьогодні петриківчани працюють здебільшого звичайними акварельними пензликами, але їхня майстерність від того не втрачає. Невгамовний пошук ними краси і виразності у рідній природі є запорукою виникнення нових і нових шедеврів українського розпису.

Так і живе славне українське село Петриківка. Вправними руками своїх дочок і синів стверджує воно просту і радісну красу світу. Петриківський розпис могутньо уславлює життєдайну силу природи, її невичерпну фантазію і щедрість. Вдивіться в малюнок: майже завжди поруч із розкритою квіткою мерехтить нижній пуп'янок — що хоче сказати цим майстер? Мабуть, це символізує безперервність розвитку життя і водночас нагадує про його тендітність і вразливість. Квіти Петриківки звертаються до нас мовою наших предків, які вміли любити і цінувати красу материнської землі.

Скільки того цвіту
при долині.
Кожна квітка —
пісня Україні.
Скільки того цвіту
край городу.
Кожна квітка —
материна врода.
Буду квіти
щедро висівати.
Буду пісню матері
співати.

Микола Сингаївський

ДЛЯ КОГО КВІТУЮТЬ КВІТИ (М. ПОЗНАНСЬКА. РОМАШКА)

Щедрою рукою постелила природа під наші ноги пістрявий килим — безліч квітів! Для кого вони квітнуть? Важко знайти єдину правильну відповідь. Але так хочеться думати, що квітка квітне для тебе і лише для тебе! Так уявив собі і маленький хлопчик, про якого розповіла у своєму віршику Марія Познанська.

На стрункій високій ніжці
Біля річки, на лужку,
У косинці-білосніжці
Стрів я квітонець таку.
Ясним оком жовтуватим
Посміхалася мені.
Я хотів її зірвати,
А бджола сказала: «Ні!»

Чому хлопчик хотів зірвати квітку? Авжеж, вона йому дуже сподобалась. Відтворимо словами віршика її «портрет»: на стрункій високій ніжці з ясним жовтуватим оком, у косинці-білосніжці росте лугова квіточка — ромашка. Як гарно змалювала поетеса квіточку! Все є у цьому влучному «портреті» — і колір квітки, й особливості її форм та пропорцій. З чим порівнює автор білі пелюстки ромашки? Тут вдало дібрано образ косинки-білосніжки. Дійсно, стоїть скромна лугова квіточка, ніби перев'язана хустинкою. А чому поетеса згадує про ясне жовтувате око? Тож, ромашки вельми нагадують очі, як, зрештою, і всі квіти.

Вслухайтесь у віршик і визначте: яка вдача у ромашки? Так, вона дуже лагідна і привітна — посміхається хлопчикові. Але дитина по-своєму реагує на ту привітність — заносить руку над квіткою, щоб її зірвати. Чи не хочеться вам спинити хлопчика в цей момент? Авжеж, квітка потребує допомоги, і на її захист стає навіть комаха. Невтомна трудівниця бджілка здружилася з ромашкою, щодня прилітаючи до неї за пилком. Рішучим «ні!» бджола зупиняє руку хлопчика. Так закінчується віршик, але нам безумовно хочеться дослухати розмову комахи з дитиною. Що, на місці бджілки, ви сказали б хлопчикові? Можна багато говорити і про красу, і про користь ромашки. Але найголовніший урок для хлопчика бджола могла б умістити в словах: «Квітка квітне не лише для тебе».

Таку коротеньку історію повідала нам поетеса. Мало хто байдуже промине гарну квіточку. Одна людина зупиниться, замилується, може пригадає щось... і обережно обійде квітку. А інша — висмикне її із землі, трохи побавиться... і викине зів'ялу геть. Чи доводилось вам бачити таке? Що відчували ви у ту мить? Мабуть, гострий жаль до бездумно знищеної краси. Але що ж є причиною такої жорстокості? Може, невміння думати і співчувати, але швидше — огидне почуття «господаря» природи, яке дозволяє «привласнити» її красу. Ось і владарює така рука, самовільно

вирішуючи — жити квітці чи ні. А квітці конче потрібно жити і радувати красою навколишній світ. І варто пам'ятати, що зустріч із квітами — це розмаїття вражень, а не обережок понівечених рослин.

Отже, квіти чекають на нас. Вони дарують нам красу, а ми подаруємо їм наше захоплення. Подивіться в ясні оченята квітів і покажіть їм свої — добрі, чесні, великодушні.

ХВИЛИНКИ-ПЕРЛИНКИ. ВІНОЧОК

Орієнтовні завдання на вибір

1. Намалюйте свою улюблену квітку і складіть до малюнка чотиривірш.
2. Заспівайте веснянку «А ми рутоньку посієм, посієм», супроводжуючи спів відповідними рухами.

— А ми рутоньку посієм, посієм,
Зеленую руту, жовтий цвіт, посієм. *(Двічі)*
А ми рутоньку поподем, поподем,
Зеленую руту, жовтий цвіт, поподем. *(Двічі)*
А ми рутоньку нарвемо, нарвемо,
Зеленую руту, жовтий цвіт, нарвемо. *(Двічі)*
А ми віночки сплетемо, сплетемо,
Зелена рута, жовтий цвіт, сплетемо. *(Двічі)*
А ми дівочок вберемо, вберемо,
Зелена рута, жовтий цвіт, вберемо. *(Двічі)*

3. Намалюйте малюнки до віршика.

ПОЛЬОВІ ДЗВІНОЧКИ

Піднімає джміль фіранку.
Каже:— Доброго вам ранку!
Як вам, бджілко, ночувалось?
Чи дощу не почувалось?
Виглядає бджілка з хатки:
— У дзвіночку добре спатки.
Цей дзвіночок — як намет.
Тільки дощ — як кулемет.

Ліна Костенко

4. Візьміть участь у пластичних імпровізаціях на зразок: «Троянда-недоторка»; «Самозакоханий нарцис»; «Пролісок-розвідник»; «Причепливий барвінок» тощо.
5. Придумайте казку.
Теми на вибір: «Хто розсипав у житі волошки»; «Як обирали королеву квітів»; «Коли дзвонять лісові дзвіночки»; «Як кульбаба згубила перуку» тощо.
6. Складіть загадку про будь-яку квітку, наприклад:

Сонечко жовтеньке,
Промінчики — біленькі. *(Ромашка)*

7. Виконайте колективну аплікацію «Лугова казка».

Вірш на допомогу

ЛУГОВА КАЗКА

Рожеву, білу кашку на лузі я зриваю
і слухаю тут казку, якої ще не знаю.
Її шепочуть трави, співають різні птиці,
її тополі чують і клен біля криниці.
А казка, як ромашка,— ласкава, сонцелика,
до неї йдуть фіалки і лугова гвоздика.
Спинився подорожник:— А де ж моя стежина?—
і одягнула шляпку червона конюшина.
Співуча, ніжна мова у лугової казки,
летять до неї птахи, мов до земної ласки.
З'явилась лелечиха, а з нею — лелі-діти,
вони гуляють в лузі і в казці хочуть жити.

Микола Сингаївський

8. Складіть чотиривірш про квіти, використавши такі рими: *тремтлива — полохлива; піднімає — розправляє.*
9. Покладіть на музику вірш.

ЛАТАТТЯ

На блакитних заплавах широких
жовті глечики рясно цвітуть...
Молоко із тих глечиків жовтих
вранці окуні нахильці п'ють.

Володимир Лучук

10. Придумайте кінець до казочки Г. -Х. Андерсена «Ромашка».

Коло самісінького паркану, біля рівчака, у м'якій зеленій траві росла маленька ромашка. Сонце голубило її так само тепло й ніжно, як і великі розкішні квіти в саду, і через те вона росла просто не день у день, а щохвилини.

Одного ранку...

Порівняйте свою казку і сумну історію про ромашку, що розповів відомий казкар.

11. Напишіть твір «Не може земля без квітів».

Майстерня букету

Матеріал для бесіди

Квіти ваблять наші очі дивовижною красою, зігрівають наші серця своєю надзвичайною ніжністю і тендітністю. Недарма споконвічно найкращим дарунком вважались квіти. Будь-яке свято чи урочиста подія не обходяться без них. Але як прикро вражають недбалі жмути квітів, які дарує нібито щедра рука. Дехто гадає, що красу і пишність букету визначає його величина. Насправді ж у розпатланому обережку рослин краса

окремої квітці ніби розчиняється. Коли дивишся на так званий букет — серце стискається від жалю до безглуздо понівечених квітів. Відразу спадають на думку чудові слова Маленького принца: «... люди вирощують в одному саду п'ять тисяч троянд... і не знаходять того, що шукають... Але ж те, що вони шукають, можна знайти в одній-єдиній троянді...».

Для свята нашого серця вистачить навіть однієї чи кілька квіток. Але для того, щоб створити гарний букет, не досить скласти їх до купи. Краса букету — в його виразності. Вдалий букет завжди щось висловлює — думку, почуття, побажання, настрої. З квітів та іншого рослинного матеріалу можна створювати справжні «картини» — чудові композиції, які дещо нагадують пейзажі чи натюрморти. Та для потрібно відчувати душу квітів, розуміти їх мову.

Якщо уважно придивитися до квіточки, заглибитися у той таємничий образ, який вона нам посилає у вигляді певних знаків — кольору, форми, пропорцій, то можна досягнути її неповторності, відчути її характер і вдачу. Такий момент японці називають «розмовою з квітами». І дійсно: коли довго милуєшся квіткою, вона начебто «розгортає» свою красу, ніби промовляє до нас своєю тихою квітковою мовою: «Хіба ж я не гарна?» І хочеться відразу ж запевнити її: «Звичайно, гарна!» Це буде правдою, тому що негарних квітів немає. Серед них є пишні і скромні.

У деяких квітів яскрава краса буквально б'є в очі. Але ж скільки прихованої, тихої краси навкруги! Граціозно схилив голівку пролісок, простягнувши стебло-ручечку до весняного сонечка — тендітна, наче прозора квітка з рішучим, мужнім характером. Рясно стелеться голубоокий пущун-барвінок, ясні квіточки якого милують око невибагливою красою. Оксамитові чорнобривці ласкаво майорять біля хаги, наче вогники, — так хочеться погладити їхню шовковисті пелюстки! Гордий мак полум'яніє серед поля — у нього, мабуть, гаряча вдача. А ось розвісив фіолетові губи-квіти лагідний луговий шалфей... Скільки квіток — стільки характерів. І справжній букет не придушить характеру квітки, а, навпаки, шанобливо підкреслить його.

Як же допомогти квітці виявити себе? Для цього існують *певні закони створення квіткових композицій*. Ось деякі з них:

1. Найкращі характеристики букету — це простота, природність, невимушеність. Не слід домагатись чіткого порядку у розташуванні рослин (однієї площини чи однакової висоти), адже квіти — не солдати на параді.
2. Букет «говорить» до людей кількома мовами, серед яких найважливішими є мова кольору і мова ліній. Важливо якнайкраще використати колір квітці, її розмір і форму стебла для втілення власного творчого задуму, наприклад:

- згідно з мовою кольору, яка складалась століттями, радість, піднесений настрій, урочистість події добре підкреслять червоні квіти. Жовтий колір чудово уособлює сонячне світло, золото хлібного поля, стиглість осіннього саду. Спокій, надію навіть зелені гілок та стебел. Сині, голубі квіти надихають на роздуми і сум. Ніжні почуття викликають рожеві, бузкові, білі рослини та ін.;
 - лінії букету мають «співати», адже букет — це не тільки барвіста картина, але й милозвучна мелодія. Якщо в композиції переважають прямі лінії, це створює враження строгості, суворого порядку, урочистості. Пряме стебло завжди рішуче, завзяте, навіть трошки зухвале. Скісна лінія надає букету стрімкості, руху, енергії. Так, стебло, що здійснюється у висхідному напрямку, добре втілює надію, чекання. Квітка, що спадає донизу, здається стомленою, зажуреною, зневіреною.
3. Для будь-якої квітці важливо дібрати гідну «компанію», яка б не затінювала, а вигідно підкреслювала її чари. Не варто складати до купи польові і садові квіти — ромашка з трояндою не уживуться в одному букеті. Для скромної польової квітці найкращим оточенням стануть теплі житні колоски. А ось троянда — велична і пишна — добре спарується з гілочкою гордої сосни.
 4. Для того щоб створити красу в букеті, не можна бездумно знищувати її в природі. Рослинний матеріал для композицій потрібно використовувати дуже економно. Іноді для вдалої композиції вистачить лише однієї квітці, адже у великій кількості квіти «заважають» одна одній. Забороняється чіпати квіти і рослини, які зникають і потребують охорони. Серед них — ніжні підсніжники, тендітні лісові конвалії, сон білий, жовті квіточки тирличу, горицвіту і шафрану. Потрібно обережно нарцис вузьколистий і зозулинець, адже їх залишилося так мало. На водоймищах наші очі шукають латаття, жовті глечики — дарма. Їх стає менше й менше. Отже, й зривати таку квітку заради примхи не можна. Пошук краси має бути лише добрим, а не злим.
 5. Композицію з квітів варто доповнювати певним рослинним матеріалом, серед якого можуть бути колосся, шишки, калина, горобина, комиші, опале листя, засохлі гілочки, колючки татарника, парасольки борщагівника, яглиці, дикої моркви, ліхтарики фізалісу, плетиво гіпсофілі, мереживо кермеку тощо. Але й тут є певні обмеження: не можна бездумно нищити ковилу, яловець, меч-траву, журавлину, вовчі ягоди. Рослини чекають на наш захист. Отже, створити букет досить непросто. Потрібно знати багато законів гармонії і краси. Але найголовніше серед них — відчуття міри, яке не дозволить нашій руці у пошуках краси потворити природу.

ТВОРЧА ГОДИНА «РОЗМОВА З КВІТКОЮ»

Завдання

1. Придивись уважно до квітки, послухай її «голос», знайди найвиразніше у кольорі і формі.
2. Поміркуй над тим, які почуття, настрої навіює квітка. Уяви себе цією квіткою — спробуй визначити її характер.
3. Подумай: кому, коли і з якими побажаннями ти подарував би цю квітку. Уяви квітку в композиції з іншими рослинами. Дійди остаточної думки: що має виражати цей букет?
4. Реалізуй свій творчий задум: знайди гарне співвідношення барв, відшукай «співучу» лінію букета відповідно до його характеру і призначення, добери гідне оточення для квітки серед допоміжного рослинного матеріалу.
5. Розбуди художника в собі — не копіюй, не наслідуй чужу позицію. Твій букет — це твоє власне почуття, твій подив, твоє світобачення. Відповідно до попереднього задуму добери назву (девіз) для своєї композиції.
6. Дай оцінку власній роботі: чи відбувалася ваша «розмова» з квіткою? Чи допоміг ти квітці виявити її чарівну неповторність? Чи допомогла квітка тобі передати власні думки і побажання? Хто кому з вас, на твою думку, допоміг більше?

(Орієнтовні девізи на допомогу дітям: «Квіти для мами»; «Подарунок моєї бабусі»; «Здоровенькі були!»; «Не забувай мене»; «Прощання»; «Святковий настрій»; «Задумливий настрій»; «Сумна пісня»; «Світла мрія»; «Ясні оченята»; «До зірок!»; «Сонячний струм»; «Королева квітів» тощо.)

Тварини і птахи

Матеріал для бесід

Зайчику, мій братчику

Вже так повелося, що поруч із людиною завжди живуть тварини. І ми не уявляємо нашого життя без них. А чому то так? Хтось із вас скаже, що тварини приносять людям величезну користь, стають нашими помічниками, захисниками, щедрими годувальниками. Та чи тільки за це ми їх любимо? Згадайте-но своїх «некорисних» друзів — кумедних хом'ячків, веселих папужок, слабеньких кошенят: навіщо людині той «зайвий клопіт», який не приносить конкретної вигоди? У тому й річ, що клопіт цей напрочуд приємний і додає нашому життю великої радості і високого смислу.

Наші предки ніколи не поділяли тварин на «потрібних» і «непотрібних». Будь-яка жива істота мала рівне з ними право на життя. Більш того,

з глибокої давнини розпочалося шанування звірів. Стародавні люди вклонялись тваринам, вважаючи їх божествами, символами мудрості, плодючості, відродження. Наші пращури свято вірили в спільне походження й кровну спорідненість між людиною і певним видом тварин. Тому деяких із них почали вважати навіть покровителями людини, захисниками роду чи племені. Таку тварину не можна було вбивати — навпаки, потрібно було всіляко годити її, годувати, доглядати. І досі під час свят в українських селах можна побачити перерядження людини на тварину. У святкових забавах нашого народу особливого значення мають козел чи коза, іноді ведмідь.

Не тільки у веселошах, але й у повсякденному житті народ не відділяв себе остаточно від світу тварин. Люди уважно прислухались до звуків, які видавали птахи і звірі, ніби намагаючись зрозуміти їхню «мову». В народі вірили, що під Новий рік (або під Йордан) вся домова худоба говорить людською мовою, і господар може її почути. Авжеж, людям споконвічно хотілося зрозуміти таємничий світ тварин. Народ спостерігав за життям тварин і бачив: вони існують за власними законами, але, як і людина, відчувають біль, голод, холод. Це наближувало людей до тварин, спонукало їх співчувати і допомагати.

Як до менших, братів ставився народ до звірів, карбуючи те ставлення у народній творчості. В одній із веснянок люди ласкаво звертаються до зайчика, називаючи його братчиком. Ця пісня — тривожне попередження про небезпеку, щире людське співчуття горю тварини.

Зайчику, зайчику, мій братчику,
Чом ти не скачеш по гродчику?
Зайчик не скаче, бідненький плаче,
Сірий кульгає — ніжки немає.

У народних піснях нерідко маємо порівняння людини з твариною — так люди шукали спільне в долі птаха чи звіра і своїй. Дівчина в таких піснях ставала перепілочкою, зозуленькою, галочкою, павою, качечкою; парубок — соколом, голубом, селезнем, горобейком. Наш народ склав безліч гарних, задушевних пісень, в яких своє щастя й горе, сум і радість переживає в єдності з природою та її мешканцями («Ой сивая зозуленька»; «Прилетіла перепілонька»; «Не співайте, півні»; «Летить галка через балку»; «Закувала зозуленька»; «Два голубчики літали»; «Ой чий то кінь стоїть» тощо).

Отже, люди любили і поважали тварин не тільки за ту користь, яку вони їм приносили. Птахи і звірі споконвічно були втіленням рідкісної краси, що панувала в природі. Ошатне пір'ячко, пухнаста шубка, граціозний стрибок — все це не минало уваги людини. Народ захоплювався сміливістю і спритністю, працьовитістю і кмітливістю, силою і тендітністю мешканців природи, що відбилося у народній творчості. Образна

уява людей підмічала і підкреслювала найяскравіше в обрисі тварини, найхарактерніше в її поведінці, наприклад, у загадках:

- Спереду шильце, а ззаду вильце; ззаду суконце, а спереду біле полотенець. (*Ластівка*)
- Часто умивається, але рушником не втирається. (*Кім*)
- Їхала пані в срібнім жупані, а на тім жупані латка на латці. (*Риба*)

Народ присвятив тваринам безліч цікавих, дотепних казок, в яких персонажі (тварини) манерою поведінки дуже нагадували людей (*Коза-дереза, пан Коцький, Лисичка-кума, Вовк-панібрат, Сірко, Котик та Півник, Горобець-молодець та ін.*). У казках звірі розмовляють з людьми, допомагають їм у біді, захищають від напасті. В закарпатській народній казці «Іванко — цар звірів» тварини декілька разів оживляють людину після її смерті за те, що вона ставилася до них лише з добром і ласкою.

В українських легендах і віруваннях створено низку своєрідних законів і правил поведінки людини серед тварин. Народні прикмети застерігали від безглуздої жорстокості щодо птахів і звірів, які могли, на думку людей, помститися за це. Так, однією з найшановніших в Україні пташок є ластівка, її називають Божою пташкою, або символом весни. Народні вірування завжди оберігали цю істоту та її потомство. Великим гріхом вважалося руйнувати гніздечко ластівки — все обличчя у винних всіється веснянками, подібно до цятки на ластів'ячих яєчках. Але якщо ластівка в'є під чиеюсь оселею гніздо, то це, за народними віруваннями, передвіщає щастя тій родині.

Майже як до священного птаха ставляться в Україні до лелеки. Двір, де є його гніздо, — щасливий. За розорення свого гнізда лелека, на думку людей, жорстоко мститься (*приносить у дзьобі вогонь і підпалює хату*). Отож із покоління в покоління заборонялось не тільки чіпати лелечине гніздо, але й навіть полохати цих птахів.

Люблять українці і журавлів. Сумно прислухаються люди восени до їх журавлиного курликання. Але навесні народ висипає на вулицю зустрічати своїх улюбленців і, якщо побачить журавлів уперше, коли вони летять із вірію, то слід називати їх веселиками. Навіть існує така приказка:

Не зву тебе «журавель»,
Щоб я не журився,
Назву тебе «веселиком»,
Щоб я веселився!
Будь здоров, веселику!

Народні вірування брали під захист не тільки птахів, але й найменні комашку чи гада. Так, вважалося тяжким гріхом нищити мурашок. Наші предки мурашники ретельно оберігали та застерігали від їх руйнування, бо за віруваннями, це нібито спричиняло сильний вітер. Шанували та оберігали також вужів, бо там, де вони плодяться, буде щасливе

життя і багатство. Народ ганьбив убивцю вужа і передрікав, що йому записеться сорок гріхів.

Добре ставились люди і до свійських тварин. Існує низка прикмет, які ніби охороняють право тварини довіку жити поруч із господарем і сподіватися на його ласку. Люди завжди прихильно ставились до перебування в їх господі собак та котів. Вважалося, що коли до дому прибув собака, то це віщує несподіваний прибуток. А якщо кіт залишав свій дім і йшов геть, то чекали нещастя. Завжди шанували на Україні півня. Окраса двору, він милував людське вухо дзвінким співом. У народі казали: без півня хата глуха. Вважалося, що спів півня відганяє усяку нечисту силу. Як символ сонця і вогню, образ цього птаха прикрашав рушники, писанки, витинанки.

Тяжким гріхом вважалося мучити тварин голодом, холодом або жорстокими знущаннями. Народне прислів'я говорить: хто не жалує скотини, не пожалує й людини. І то дійсно так — жорстокість породжує лише жорстокість. «Блаженний, хто й скот милує», — вчить християнська віра. Це завжди пам'ятається серед українського народу і бережно передається нащадкам.

Запитання і завдання, можливі для використання під час бесід

1. Чи є у вашому домі тварини? Які?
2. Хто бачив, як під час Різдва «водять козу»? Розкажіть про це докладніше.
3. Згадайте українські народні пісні, присвячені тваринам, заспівайте якусь із них. (*Наприклад: «Веселі гуси»; «Біг козелець»; «Налетіли журавлі»; «Коровко, коровко» та ін.*)
4. Наведіть приклади народних загадок про тварин.
5. Згадайте назви українських казок, присвячених тваринам.
6. У казці можливе все — навіть жаба стає царівною. Які ще незвичайні тварини живуть у чарівних українських казках? (*Можливі варіанти: залізний вовк, рак-неборак, жар-птиця, брати-гайворони, кривенька качечка, солом'яний бичок та ін.*)
7. Спостерігаючи за поведінкою тварин, народ запам'ятовував деякі прикмети. Які з них відомі вам?
8. Яких птахів найчастіше зображують в українському народному розписі? (*Можливі відповіді: зозуля, пава.*)
9. Якого призначення набуває рушник, якщо на ньому вишиті голуби? (*Можлива відповідь: рушник весільний.*)
10. Що означає «любити тварину»? Чому народ завжди оберігав мешканців природи?
11. Що конкретно зробили ви для тварин за останній тиждень, місяць?

Коли звірі говорять

Матеріал для бесід

Любіть травинку і тваринку...

Вірогідно, що найперше людина почала малювати тварин — про це свідчать хоча б наскальні зображення. І мільйони років по тому люди не втратили інтересу до звірів — їх фотографують, малюють, ліплять, вирізьблюють... А вам подобається малювати тварин? Це дуже цікаве, водночас нелегке заняття. Що б не малював — птаха, звіра, рибу чи комашку, — маєш знати і любити ці створіння природи. Лише тоді «портрет» вийде гарним.

У чому ж ще секрет успіху? Вдалих малюнок обов'язково підкреслить характерні особливості тварини: її вдачу, звички, спосіб життя, пластику рухів, ставлення до світу і до людини. Автор гарного малюнку завжди втілить і власне ставлення до тварини. Та це під силу лише справжньому художнику.

Тому ми й любимо, гортаючи книжку, годинами роздивлятися яскраві малюнки. Талант художника ніби оживлює книжкові сторінки, якими мандрують всілякі казкові птахи і звірі.

Справжнім чарівником дитячої книжки був український художник Валентин Литвиненко. Пристрасний знавець і шанувальник світу тварин, він змалку приручав, вигодовував, рятував їх від усякого лиха. Годинами спостерігаючи за своїми маленькими друзями, художник вчився розуміти їхні радощі і болі. Відчуття доцільності у живій природі, трепет перед чужим життям, безкорисливе захоплення і здатність до глибокого співпереживання допомагали майстрові в створенні чудової галереї «портретів» звірів. На його малюнках тварини говорять, співають, танцюють. Вони бувають веселими і сумними, серйозними і кумедними. Звірі тут лишаться природними і, в той же час, мимоволі ми порівнюємо їх з людьми, впізнаємо в них себе і сміємося з того.

Пам'ятаєте дотепну українську казку «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат»? У Валентина Литвиненка є чудові ілюстрації до неї. Уважно роздивимось деякі. Ось серед зимового шляху конячка поволі тягне воза з рибою. За спиною у візника примостилась лисичка і вовтузиться... Доберіть до цього малюнка рядки з казки. Згодяться, певно, такі: «Ідуть попереду, а Лисичка-сестричка бачить, що вони не дивляться, і давай кидає рибу з воза. Кидає та й кидає по рибиці на шлях, усе кидає...»

А тепер, дивлячись на малюнок, опишіть зовнішність і вдачу маленької крадійки. Мабуть, вам подобаються пухнаста руда шубка і великий хвіст лисички. Зверніть увагу також на рухи, позу цього спритного звірка.

Лисичка злодійкувато озирається на візника і мерщій робить свою справу — рвучко скидає лапами рибу. Хитра кума обдурила чумами, прикинувшись мертвою, та й здобула собі їжу на обід.

На другому малюнку лисичка трохи злякалася, але не розгубилась. Опишіть її зустріч із вовком-панібратом — про що вони розмовляють?

— Здорова була, лисичко-сестричко!

— Здоров!

— А що це ти робиш, лисичко-сестричко?

— Рибку їм.

— Дай же й мені!

— Отак! Я скільки морочилась, ловила та й віддай! Піди сам собі налови!

Придивіться до лисички — у цю мить її настрої різко змінився. Спробуйте його прочитати за очима та виразними рухами. Авжеж, маленька злодійка налаштована рішуче — вона нізащо не відступиться від свого. Одією лапою вона міцно притиснула до себе велику рибицу, а іншою показує вбік, на річку. Блискавично зрозумівши, що силою їй вовк не перемоги, лисичка підступно заманує його в пастку.

А що ж вовк? Дивлячись на його зображення, прочитаємо думки, настрої, вдачу звіра. Сірий вовчуган, голодний і похмурий, незграбно стоїть над купою риби. Шерсть на ньому злісно настовбурчилась, порожній живіт запав, із рота котиться слина. Хижак-невдаха понуро слухає побрехеньки лисички. Прителепкуватий погляд голодних очей свідчить про те, що нерозумний вовк довірливо потрапив на лисиччин гачок і шойно ловитиме хвостом рибу.

Нарешті третій малюнок — фінал цієї історії — вовк везе на спині лисичку додому. Давайте підслухаємо їхню розмову:

«От вона їде та все приказує:

— Битий небиту везе! Битий небиту везе!

— Що ти там, лисичко-сестричко, кажеш?

— Та то я кажу: битий биту везе.

А сама знов нищечком:

— Битий небиту везе!»

Придивіться до вовка — які почуття викликає його вигляд? Бідолашна тварина ледве тягне ноги. Битий, обдертий, з обірваним хвостом, вовк везе лісом свою зрадливу подружку. З усього видно, що йому тяжко — звір аж очі вирячив і вивалив язика. Мабуть, вам смішно і водночас жаль цю нехитру, простакувату тварину. Зате лисичка вражає нас своєю хитрістю і мстивою кмітливістю. Визначте за зображенням її настрої. Вона сидить на вовкові — зовсім не хвора! На голові розмазане тісто, очиці удавано заковані догори. Але придивіться до пози — так іде переможець! У лапах лисичка хвацько тримає дрючок, щоб поганяти вов-

ка. Хвостик кума франтувато задерла. А на мордочці — зловтішний осміх. Авжеж, взяла гору над дурником! Водночас художник малює тут і свідків цієї історії: на дереві сидять жаркогруді снігурі і ніби сміються з нісенітниць — битий небиту везе! Ось так, по-своєму, художник розповідає нам відому казочку — і в тих малюнках ніби чути добрий, співчутливий сміх автора, що безмежно любить своїх героїв саме такими, якими їх створила природа.

Отже, читаючи книжку про тварин, не поспішайте гортати сторінки. Спиніть погляд на малюнках і поміркуюте над тим, що хотів сказати художник. Можливо, створений ним образ допоможе зрозуміти щось найсуттєвіше у тварині і полюбити те на все життя. Простодушні ведмеді, боязкі зайці, дотепні їжачки, тугодумці-вовки, улесливі лисиці — всі вони приходять до нас із дитячих книжок і такими лишаються в нашій пам'яті назавжди.

ДИВОВИЖНІ ЗВІРІ МАРІЇ ПРИЙМАЧЕНКО

Хотілося б вам приручити звіра? То справа дуже нелегка. Адже тварина існує серед природи за своїми власними законами і не терпить грубого втручання в своє життя. Але є у світі закон, за яким будь-яку істоту можна привернути до себе. Чи знаєте ви його? Так, то є зацікавлене, турботливе ставлення, чуйна увага, нарешті любов. Згадайте мудрі слова лиса, звернені до Маленького принца: «Ти для мене поки що тільки маленький хлопчик, такий же, як сто тисяч інших хлопчиків. І ти мені не потрібен. І я тобі не потрібен. Я для тебе тільки лис, такий же, як сто тисяч інших лисів. Але якщо ти мене приручиш, ми станемо потрібні один одному. Ти будеш для мене єдиний у цілому світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі».

Будь-кому здається, що він гаряче любить тварин. Але справжня любов — то не хвилинна розвага. Це довготривалий труд душі. Любити живу істоту — це означає поважати її право на життя, «бачити серцем» її неповторну своєрідність серед чудового розмаїття природи. Саме таким серцем — чуйним, добрим, проникливим, зірким — наділена народна українська художниця Марія Приймаченко. Змалечку придивлялась вона до рідної поліської природи — і світ відкривався їй, як фантастична казка. А героями тієї казки були дивовижні птахи і звірі. Очі дівчинки жадібно вбирали найменші дрібнички — колір пташиного пір'ячка, виразний обрис тіла тварини, граціозність польоту комашки. Все це вражало своєю яскравістю, довершеністю, доцільністю і надовго западало у пам'ять. Птахи і звірі назавжди полонили її серце і вже ніколи не відпускали від себе. Відтоді Маруся намагалася наблизитися до дивовижного світу тварин, пройтися його красою, краще зрозуміти закони його існування. Вона по-своєму намагалася «приручити» той дивосвіт. Коли дівчинка виши-

вала, — а робила вона це напрочуд майстерно, — то з-під її голочки наче злітали барвисті птахи. Коли ж вона випікала медяники, то з печі наче вискакували фантастичні звірі зі смачного тіста — на все село славились ті дивовижні ласощі. Справжнім святом для дівчинки став батьків подарунок — альбом і фарби. Маруся вчилася малювати...

Сьогодні весь світ милується малюнками народної майстрині. Художниця не зрадила своїй дитячій любові — з картин дивляться на нас дивовижні тварини. Чи впізнали ви, наприклад, цього звіра? І так, і ні. Якийсь знайомий незнайомиць. Щось в його обрисі нагадує звичайну тварину. І все ж таки це новий, небачений, фантастичний звір... Зелений слон, чорна мавпа, синій лев — які яскраві кольори! На малюнках Марії Приймаченко живуть оранжеві, рожеві, фіолетові тварини. Художниця прикрашає їх дивними візерунками — цяточками, крапочками, кружечками, квіточками. І гуляють по її картинах барвисті, ошатні звірі, наче з ситцю. Тварини ніби ворухнуться, дихають, ростуть на очах — вони живуть. Ми зустрічаємось з їх поглядом і дивуємося його виразності. Очі тварин то весело блищать, то лукаво мружаться, то світяться сумом, а то вдарять холодом і жорстокістю. Придивіться до того, як вдало художниця добирає фарби, щоб підкреслити вдачу тварини: колір переливається у настрій, настрої — у характер.

Які почуття викликають у вас ці дивовижні тварини? Вони подобаються вам чи відлякують? Ні, звірі Марії Приймаченко не страшні, а гарні. Вони такі, як люди — не гірші і не зліші. Художниця ніби стає на захист дивовижного світу істот, з яким зрослася і зріднилася. Вона відкриває людям очі на святкову красу всього живого на землі. Дивлячись на картини Марії Приймаченко, ми наче чуємо її голос. І це не дивно, адже вона творить так просто і ясно, як співає пісню чи розповідає казку. Прислухайтеся до її тихих, задумливих слів: «Я малюю лева і знаю — йому добре буде у нас, у колосі нашої пшениці. Він стане добрим: йому подобатиметься, коли у нього на спині ліниво розтягнеться жаба». І дійсно, художниця створює не просто копію лева — такого, як сто тисяч інших левів, — вона малює свого лева — «прирученого» її добрим серцем. Розлітаються по світі малюнки талановитої українки, як іскорки від багаття її любові до життя. Розлітаючись, запалюють наші серця захоплюючою увагою до світу тварин.

М. ПРИЙМАЧЕНКО. УКРАЇНСЬКИЙ КІТ У ЧОБОТЯХ

Щойно до нас у гості прийде справжнісінський приймаченківський звір. «Український кіт у чоботях» — так назвала його художниця. Він наче завітав до нас з якоїсь казки. Чи не здогадається, з якої? Можна довго міркувати над тим, адже є сила-силенна казок про котів. Але цей

опецькуватий кіт в українському одязі прийшов-таки, мабуть, з нашої народної казки. Можливо, це сам пан Коцький спочиває після лісового банкету, який для нього влаштували звірі? Як би то не було, але котик наїв собі добрячий животик і розлігся на картині Марії Приймаченко — ледве вмістився. Він мирно склав передні лапки перед собою, зігнув кільцем хвостика і уважно дивиться на нас великими жовто-зеленими очима. Як ви гадаєте: який у нього настрій? Авжеж, гарний. Кіт, здається, посміхається з-під розкішних вусів.

Який же характер цього приймаченківського звіра? З усього видно, ця тварина — добродушна, привітна, лагідна. Схоже, це дуже зніжений кіт. Придивіться, який він утішний. Що надає кумедності у його вигляді? Авжеж, надмірна повнота. Художниця наче глузує з котика: з-під великого, круглого, як м'яч, тіла кумедно стирчать маленькі лапки і тоненький хвостик! І все ж таки вона любить цього сумирного, гладкого, мабуть, ледачкуватого kota. З чого це видно? Зверніть увагу хоча б на його вбрання. Художниця вдягає kota у гарний святковий одяг — спробуйте його описати. Найперше, що вражає,— то яскравість вбрання. На котів червоні шаровари, біла сорочка — і все це пересипане фіолетовими квіточками. Наші очі обов'язково спиняться на ошатному жовтому паску, яким підперезаний товстий котячий живіт. Але то ще все — задні лапки тварини взуті у франтуваті червоні чобітки. Ось як причепурила художниця kota! Він наче з ярмарку щойно повернувся — гарний, ситий, задоволений.

Але що у цій картині найсильніше привертає наш погляд? Звичайно, котячі очі — розумні, таємничі, великі, як окуляри. Наче ліхтарики, горять ті очі серед темно-синього тла картини. Кіт заморожено дивиться на нас, наче хоче щось сказати. Він ніби муркотить собі під ніс якусь казочку. Спробуйте її почути і переповісти. Можливо, він розповідає нам про своє життя. А як живеться цій лагідній тваринці? Добре, і нам приємно, що котів тепло і затишно у цьому світі. Радіє і художниця за котика-мазунчика, якому пощастило пізнати в житті лише чуйну доброту. Наче поглянувши на цю картину, Олена Пчілка написала віршик.

Котик-мурчик
Мій голубчик!
Він удвох зі мною,
Як риба з водою!
Кашку смаченьку
В мисочку новеньку
Матуся поклала,
На сніданок дали.
Я ту кашку виїдав,
Котик — мисочку лизав.
Коли б мама тее знали,

Були б котика нагнали!
А тим часом він наївся,
Коло мене уместився,
Стиха казочку муркоче,
А я слухаю охоче!

Ось так спокійно і радісно живеться звірам, яких «приручив» талант української народної майстрині Марії Приймаченко. А як живеться звірам біля вас? Чи любите ви їх за те, що вони слабкі й беззахисні, кумедні й лагідні, лукаві й безпорадні? Їх варто любити хоча б за те, що вони живуть поруч із нами — вірні, віддані, вдячні і безмежно терплячі. Пам'ятайте, що сказав на прощання лис Маленькому принцові? «Ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив».

МИ ЗА НИХ У ВІДПОВІДІ

(У. КРАВЧЕНКО. ПОСПІШИ, ДИТИНО МИЛА)

Чи приємно вам піклуватися про тварин? Так, ваше серце теплішає від того, що звір горнеться до вас, чекаючи ласки і турботи. І ваші добрі руки теж тягнуться до живої істоти, щоб нагодувати, обігріти, приголубити. Це нормально, коли живий дбає про живого. Ненормальною є байдужість — рідна сестра жорстокості. Серце, не здатне співчувати, поступово «дерев'яніє» і «засинає» для добра, а розбудити його буває дуже нелегко.

Відгукнутись дитячі серця закликає своїм полум'яним словом українська поетеса Уляна Кравченко. Її поезія, ніби дзвін, б'є на сполох проти байдужості.

Поспіши, дитино мила,
Глянь на світ вокруг:
Все зима снігом покрила —
І поля, і луг.
Ні загітись у промінню,
Ні знайти зерна,
Ось лежить там на камінню
Пташка нежива.
А тут друга прилетіла,
Жалібно квилить:
Поможи, дитино мила,
Сю зиму прожить.
Обережно, о дитятко,
Стіл шодня змети —
І кришини перед хатку
Пташці принеси.

Які почуття викликає у вас щире, небайдуже слово поетеси? Авжеж, стає болісно і сумно за долю живих істот, приречених на тяжке існування. Що саме, на вашу думку, сповнює вірш відвертим жалем? Вражає страшна смерть пташки. Знайдіть слова, якими автор змальовує її тяжку боротьбу за виживання і, зрештою, загибель. Холодно, голодно, самотньо

пташці взимку. Скупими, але пронизливо влучними словами поетеса відтворює печальну картину смерті пташки — і нам стає невимовно сумно, тому, що ще є гостре відчуття власної провини. Чому? Адже ми не скривдили пташки? Але ж і не допомогли їй. Жива істота гине від холоду і голоду тоді, коли нам тепло і затишно у своїх хатах, коли ми — ситі і веселі — не думаємо ні про кого, крім себе.

Вслухайтесь у вірш — він звернений до дітей. Поетеса нікого не звинувачує і нікому не докоряє. Наче від імені пташки поезія «жалібно квилить» — просить допомоги і порятунку зголоднілим і змерзлим істотам. Вірш ніби нагадує: природа не вимагає від людей визначних подвигів — їй достатньо нашої щирої уваги і чуйності. Буває, досить крихти хліба, щоб врятувати тваринку і не дати обірватися нитці життя у животрепетному килимі, що старанно тче мати-природа.

Ось так поезія розбуркує наші поснули серця і нагадує про наш людський обов'язок перед навколишнім. На цій планеті — великій і могутній, а водночас такій крихтній і тендітній — ми всі залежимо одне від одного, всі зобов'язані одне перед одним, всі винні одне одному. Живий відповідає за живого — і ця відповідальність має стати законом нашої совісті. Якщо ваша совість не спить, запитайте в неї: а що б я зміг зробити ще для своїх менших братів?

ХВИЛИНКИ-ПЕРЛИНКИ. МОЇ МАЛЕНЬКІ ДРУЗИ

Орієнтовні завдання на вибір

1. Заспівайте українську народну пісню «Веселі гуси», супроводжуючи спів відповідними рухами та мімікою.

В нашої бабусі
Ой веселі гуси:
Один сірий,
Другий білий —
Ой веселі гуси.
Витягнули шиї
І шиплять, як змії:
Один сірий,
Другий білий, —
І шиплять, як змії.
Ми гуси лапки
Десь біля канавки:
Один сірий,
Другий білий, —
Десь біля канавки.
Ось кричить бабуся:
— Ой, пропали гуси!

Один сірий,
Другий білий, —
Гуси мої, гуси.
Вийшли, вийшли гуси —
Кланялись бабусі:
Один сірий,
Другий білий, —
Кланялись бабусі!

2. Намалюйте веселого (*сумного, страшного, кумедного*) лева. Спробуйте за допомогою кольорів передати настрій тварини.
3. Складіть загадку про будь-яку живу істоту, як-от:
Під землею він моторний,
Шуба в нього — гарна, чорна,
Але сонця він не бачить!
Ну то й що усе те значить? (*Крим*)
4. Намалюйте малюнки до оповідання Олени Пчілки «Рябко».
Літом, як тепло та гарно, Рябко вивернеться, витягнеться та й примовляє:
— На ката хата! Мені й так добре!
А як прийде зима, холод та лиха година, то Рябко тоді зігнеться, скулиться та й каже:
— Коли б мені хатонька — хоч манісінька, хоч отакісінька!..
Отже, якщо є у вашому дворі Рябко, Сірко чи який інший собака, то ви вже йому напніть яку-небудь хатку — «хоч манісіньку, хоч отакісіньку»!
5. Придумайте чотиривірш про комара, використавши такі рими: *маленький — легенький; крильце — шильце*.
6. Продовжте казочку.

БДЖОЛА ЖУЖА

Бджола Жужа була не менш розумною від бджоли Майї. Кожного дня вона вирушала у нову подорож і поверталась у вулик завжди своєчасно. Але сьогодні їй не щастило від самого ранку. Тільки-но Жужа сіла на чудову пахучу квіточку, хтось сильно хитнув стебло. Бджілка впала з квітки і потрапила прямисінько в калюжу. Бовтається Жужа у воді, безсило рухає крильцями і лапками — і раптом бачить: згори на неї дивляться великі дитячі очі...

7. Покладіть вірш на музику.

ЖАЙВІР

Жайвір у небо
Високо злігає,
Жайвір найперший
Весну стрічає.
В нього високий
Дзвінкий голосочок,
Ніби то срібний
Б'є молоточок.

Ніби він тягне
Нитку сріблясту
З неба до лану
Людям на щастя.

Любов Забашта

8. Створіть колективну аплікацію «Веселий ярмарок тварин».
9. Складіть казочку за обраною темою: «Як сонечко в гості до сонця літало»; «Ведмідь-пасічник»; «Де соловейко навчився співати»; «Що їдять на сніданок метелики»; «Як миші у кажанів перетворилися»; «Коли у слона виріс хобот» тощо.
10. Спробуйте передати у пластиці рух будь-якого плазуна: створіть, наприклад, танок вужа.
11. Проілюструйте вірш.

ДІТИ Й ЛАСТІВКА

Ластівочка чорно-біла
Під стріхою гніздо вила,
Над подвір'ям кружеляла
І на діток споглядала.
І питалася сердечно:
— Чи гніздитись тут безпечно?
— Люба, мила ластівочко,
Ти не бійся за гніздечко:
Ми і киці закажемо,
І псика прив'яжемо.

Марійка Підгірянка

12. Напишіть твір «Тварина, яку я приручив».

ГРА-ПОДОРОЖ У СВІТ ТВАРИН

Маршрут:

Станція 1. Острів допитливих.

Станція 2. Галерея музичних портретів.

Станція 3. Карнавальна.

Станція 1. Острів допитливих (гра-вікторина: Хто? Де? Як?)

Умова: теми всіх турів попередньо даються дітям для поглибленої самопідготовки.

Тур 1. Тварини-метеорологи

Запитання	Відповіді
Якої погоди чекати, якщо:	
• кіт шкребе кігтями підлогу	вітер
• кіт згортається клубочком, ховаючи мордочку	мороз
• собака рие	дощ
• собака качається по землі	дощ, сніг

Запитання	Відповіді
• кінь хропе	до негоди
• кінь фиркає	до тепла
• кінь трясє головою, закидаючи її догори	дощ
• кінь лягає на землю	сніговій (взимку) сира погода (влітку)
• корова, піднявши голову, нюхає повітря й облизує губи	дощ
• корова ввечері жадібно їсть траву	дощ
• корова лягає на землю	до тепла
• свині розкидають соломку	бура
• мурашки покидають мурашники і йдуть геть	повінь
• павук сидить у середині павутини	дощ
• павук виходить із гнізда і плете нову павутину	гарна погода
• чайки вранці відлітають далеко у море	ясний день
• чайки тримаються поблизу берега	різка зміна погоди
• медуза ховається у безпечне місце	шторм

Тур 2. Пам'ятники тваринам

Запитання	Відповіді
1. За що встановлено пам'ятники тваринам:	
• гусям у Римі	за те, що колись врятував місто від ворога, зчинивши галас і попередивши мешканців
• голубу в Парижі	за те, що приніс звістку про аварію англійського підводного човна під час другої світової війни
• дельфіну в США	за відмінне виконання обов'язків зв'язківця між глибоководною і наземною станціями
• слону в Кенії	на знак поваги до доброго, надійного, працелюбного помічника людини
2. В яких містах і країнах можна побачити всесвітньо відомі скульптурні зображення тварин?	Бремен (Німеччина) стадо бронзових свиней; Женева (Швейцарія) — кінь (без вершника); Джуно (Аляска, США) ведмідь із бронзи (символ краю) тощо
3. Чи є скульптурні зображення тварин у вашому місті (області)? Де?	(У відповідях потрібно використовувати краєзнавчий матеріал.)

Тур 3. Згадаймо їхні імена

Завдання	Відповіді
1. Згадайте за фотографіями імена тварин, які назавжди зникли з нашої Землі	Мамонт, печерний ведмідь, тур, кулан, безкрила гагарка, дронт, моа, морська або стеллерова корова, тарпан та ін.

Завдання	Відповіді
2. Подивіться на фотографії тварин, які знаходяться під загрозою зникнення і потребують охорони, назвіть їх	Білий журавель, чорний лелека, хохла, дикий кіт, стрепет, перегузня, комишова жаба, кажан, степовий орел та ін.

Супер-гра «Кіт у мішку» (для переможців усіх турів)

Запитання	Відповіді
1. Де і чому ката вважають священною твариною?	В Єгипті, тому що коти колись зупинили нашествя шурів. Крім того, у Давній Греції та Римі кішка вважалась символом волелюбності
2. У кого кращий зір — у людини чи ката? Наведіть приклади	Кіт бачить у шість разів краще, ніж людина (впізнає знайомий об'єкт на відстані 100 метрів, може спокійно дивитись на сонце, добре бачить в темряві. Котяче око — високо досконалий витвір природи)
3. Навіщо котів вуса?	Це допоміжний орган відчуття. Навіть якщо нічого не скажуть вуса, вуха і ніс, котячі вуса можуть «обстежити» розміри та характер поверхні предметів
4. Назвіть грізних родичів ката	Лев, тигр, пантера, леопард, гепард, сніговий барс, пума, рись та ін.
5. Чи живуть коти у морі?	Є риба — морський кіт
6. Чому японці тримають у своїх акваріумах морських котів?	Вони точно передбачають землетрус і демонструють перед його наближенням неспокійну поведінку

Станція 2. Галерея музичних портретів

(Вернісаж музичних загадок за творами К. Сен-Санса)

Обладнання: сюїта К. Сен-Санса «Карнавал тварин» у грамзаписі, програвач, комплект картин із зображенням тварин, рами для картин, картки із назвами тварин.

Умови гри. На стіні прикріплено декілька пустих рам із відповідними номерами — це уявна галерея музичних портретів. Під час гри діти повинні правильно відгадати музичні загадки, відповідно заповнити рами картинками із зображенням тварин і доповнити назвами. Цією роботою керує «екскурсовод», роль якого може виконувати вчитель, добре підготовлений учень старших класів або хтось із батьків з музичною освітою.

ХІД ГРИ

Е к с к у р с о в о д. Сьогодні нас запросили до незвичайного музею — галереї музичних портретів. Її створив французький композитор Каміль Сен-Санс, який дуже любив тварин і присвятив їм багато музичних творів.

Уявіть, що ми з вами ходимо залами музею — кругом висять портрети, але на них нічого не видно. Зате з кожної картини ллється своєрідна музика. Це і є портрет тварини — тільки не намальований, а звуковий. Спробуйте «побачити» музику і впізнати істоту, зображену в музиці.

Музичний портрет № 1 (звучить «Королівський марш левів»).

Запитання екскурсовода

— Який характер у тварини, зображеної в музиці — грізний чи сумирний? Як це передається у звуках?

(Звернути увагу дітей на низький регістр, важку ходу мелодії, гучну динаміку тощо).

— Чи чуєте ви в музиці голос цього звіра? Що він нагадує — спів, плач, рик, виск? Який інструмент відтворює ці звуки?

(Звернути увагу дітей на рокіт фортепіанних рулад.)

— Визначте характер рухів цієї тварини — це стрибки, біг, хода? Як підкреслює це композитор?

(Звернути увагу дітей на помірний, маршоподібний темп.)

— Який настрій ви чуєте в музиці — радісний, сумний, урочистий, задумливий? Отже, тварина, яку зображує ця музика, поважна чи кумедна?

(Звернути увагу дітей на урочистий, величний, гордовитий, тріумфальний характер маршу.)

— Назвіть тварину і заповніть раму її портретом з відповідним підписом.

Загадка про всяк випадок

Ой, який кошлатий звір,
Поважний, як король!
Скоро з Африки йому
Вишлють бандероль. (Лев)

Музичний портрет № 2 (звучить п'єса «Кури та півні»).

Запитання екскурсовода

— Чи можете ви уявити рухи істот, зображених у музиці? Що вони роблять?

(Звернути увагу дітей на підкреслено метушливий темп, що поступово наростає.)

— Голоси яких птахів чути в музиці? Які інструменти відтворюють спів півня?

(Звернути увагу дітей на прекрасне використання композитором тембру скрипок, фортепіано і дерев'яних духових інструментів.)

— Який настрій переважає в музиці — спокійний, веселий, безтурботний чи заклопотаний? Визначте характер птахів, портрет яких відтворено в музиці.

(Звернути увагу дітей на неспокійний, галасливий характер, настирливий ритм музики.)

— Назвіть цих птахів, заповніть раму їхнім портретом із відповідним підписом.

Загадка про всяк випадок

Птахам цим нема коли й сісти —
Весь день щось шукають поїсти.
Тут гамір страшний, метушня
З ранку до ночі щодня. (*Кури у пташнику*)

Музичний портрет № 3 (звучить п'єса «Слон»).

Запитання екскурсовода

— Ця тварина важка чи легенька? Чому ви дійшли такого висновку?

(Звернути увагу дітей на низький тембр контрабасів, що виконують мелодію, та на неквапливий темп музики.)

— Чи можна назвати цю тварину неповороткою, незграбною? Простежте за характером музики і згадайте, що робить цей звір.

(Звернути увагу дітей на тридольний розмір музики, що надає їй танцювального характеру.)

— Яка вдача у тварин? Як це передано в музиці?

(Звернути увагу дітей на світле, радісне забарвлення музики, на нескладну, ніби тупцюючу мелодію, що загалом утворюють враження кумедності, добродушності.)

— Назвіть тварину, заповніть раму її портретом з відповідним підписом.

Загадка про всяк випадок

Хто сказав, що він незграбний?
Це плітки і заздрість!
А у цирку він танцює
Дітвори на радість. (*Слон*)

Музичний портрет № 4 (звучить п'єса «Кенгуру»).

Запитання екскурсовода

— Про що говорять вам енергійні стрибки в музиці? А чому відразу зрозуміло, що це стрибає не мініатюрний коник і не легенький зайчик?

(Звернути увагу дітей на досить важкі акорди в низькому регістрі, якими завершується каскад стрибків мелодії.)

— Який інструмент обирає композитор для відтворення стрибкоподібного руху тварини і чому?

(Звернути увагу дітей на спосіб виконання музики — *стаккато*, для якого фортепіано є одним із найзручніших інструментів.)

— Що можна сказати про характер цієї тварини? Як підкреслено це в музиці?

(Звернути увагу дітей на рухливість мелодії та постійні зміни темпу музики, що надає їй енергійного, непосидючого, допитливого характеру.)

— Назвіть тварину, заповніть раму її портретом із відповідним підписом.

Загадка про всяк випадок

Цю спортсменку кожний знає
Видатна стрибунка!
Їй ніщо не заважає,
Навіть повна сумка. (*Кенгуру*)

Музичний портрет № 5 (звучить п'єса «Акваріум»).

Запитання екскурсовода

— Які звуки ясно чути в музиці — тріск, скрип, плюскіт, гамір? Які інструменти так добре відтворюють хлюпотіння води?

(Звернути увагу дітей на легке, ясне, прозоре звучання музики завдяки використанню тембрів арфи, фортепіано, трикутника тощо.)

— Якого характеру надає музика мешканцям підводного світу?

(Звернути увагу дітей на таємниче, казкове забарвлення музики.)

— Чи відчувається в музиці ставлення автора до цього прекрасного, але беззвучного світу?

(Звернути увагу дітей на ніжність почуттів і щирість захоплення, які втілює композитор у музиці.)

— Де б могли ми часто милуватися життям підводного царства? Спробуйте згадатись, який портрет цього разу створив композитор.

Загадка про всяк випадок

У кімнаті таємничо сяє —
Світ чудовий перед нами розгортає.
Кожний може в казку ту влюбитись
І годинами на те дивитись. (*Акваріум*)

Музичний портрет № 6 (звучить п'єса «Лебідь»).

Запитання екскурсовода

— Як охарактеризувати рух істоти, яка відтворена у цій музиці? Що ця істота робить — біжить, пливе, летить?

(Звернути увагу дітей на плавність, граціозність, неквапливість руху мелодії.)

— Чи хочеться танцювати під таку музику? Зробіть кілька рухів. Що надає мелодії такої плавності?

(Звернути увагу дітей на зливе виконання звуків мелодії — *legato*, на рівномірне погойдкування акомпанементу, співучий тембр струнних інструментів тощо.)

— Якої вдачі істота зображена у цій музиці?

(Звернути увагу дітей на характер музики, яка створює відчуття ніжності, чистоти, благородства, вишуканості, величності.)

— Чий це портрет? Чи бачили ви таке в житті?

Загадка про всяк випадок

Шия довга, перо — білосніжне.
Він пливе так тихо і ніжно,
Щоб води навіть не сколихнути.
Хто це бачив — не зможе забути. (*Лебідь*)

Наприкінці гри всі рами заповнені картинами і підписами. Найактивніші учасники вернісажу музичних загадок нагороджуються призами. Можна запропонувати дітям створити власну галерею портретів-малюнків тварин за тими музичними враженнями, які отримали під час гри.

Примітка. Кількість музичних загадок регулюється вчителем відповідно до вікових можливостей художнього сприймання школярів.

Станція 3. Карнавальна (костюмований карнавал тварин)

Карнавал відкривають його господарі — пани Угадайко, Повторяйко, Неображайко і Поважайко.

П а н У г а д а й к о

Запрошуєм усіх на наш карнавал!
Сьогодні тут буде радості шквал.
Загадки, танці, пісні, гуморина —
І все це присвячуєм любим тваринам.

П а н П о в т о р я й к о

Спробуєм в чомусь їх повторити,
Згадаєм, як можуть вони «говорити».
Вам тут згодяться уважність і хист —
Ось і подивимся, хто з вас артист.

П а н Н е о б р а ж а й к о

Я ж намагаюсь вам нагадати,
Як гидко тварину слабку ображати!
Сильна, розумна, добра людина
Ніколи даремно не скривдить тварину.

П а н П о в а ж а й к о

А ще дуже хочеться вам нагадати,
Як люблять у світі тварин поважати.
Звірів життя — не весела розвага —
Й право дістало на нашу повагу.

(Звучить урочиста музика, запрошуючи всіх до танцю.)

П а н У г а д а й к о

Просимо любих гостей танцювати,
Всім карнавальний костюм показати.

(Гості в костюмах утворюють хоровод.)

П а н П о в а ж а й к о

Ти бачиш! До нас завітало охоче
Безліч тварин — розбігаються очі!

П а н Н е о б р а ж а й к о

Але ж потрібно всіх упізнати —
Давайте як-небудь їх шикувати.

П а н П о в т о р я й к о (до гостей)

Один перед одним і перед усім світом
Просим представитись за алфавітом.

Учасники карнавалу утворюють «Живу абетку»: по черзі виходять у коло, представляються гостям веселими віршиками, супроводжуючи текст відповідною пантомімою.

ЖИВА АБЕТКА

Акула всміхнулася криво,
Хвостом помахала грайливо,
Запитливо скинула очі:
— Погратись зі мною хто хоче?

Білка скаче —
Гілка плаче:
— Я тендітна і тонка,
Ну а ти така важка!

Вовк очима
Блима, блима:
— Взимку з їжею не густо —
В животі три дні вже пусто!

Гуси вийшли із ріки —
Взули жовті чобітки.
По стежинці дріботіли —
Чобітками лупотіли.

Дятел — стук!
Дятел — грюк!
Налякав комашок-злюк.

Єнот миє рот,
Єнот миє лапи —
Нічого брудного
Не хоче ковтати.
Жаба зажмурилась:
Чи гарна я — не знаю...
Жаба похвалилась:
Великі очі маю!

Зозуля яйця підкидає
 В чуже гніздечко й позіхає:
 Нема ніякого знаку,
 Що це зробила я. Ку-ку!

Іволгу перш за все
 Мода хвилює —
 Сукню ошатну
 Всім демонструє.
 Їжак — смішний дивак!
 Вдягнув колючий фрак.
 А до спини прилип
 Кумедний жовтий гриб.

Кіт муркоче без упину,
 Мружить хитро очі,
 Вигинає пружно спину —
 Він сметанки хоче.

Лисиця вовчиці
 Казала в крамниці:
 — Шуба шикарна —
 Це вам не дрібниці!

Метелик над квіткою
 Пурхає, в'ється:
 — Ця квітка — найкраща,
 Чи тільки здається?

Носоріг хворів на нежить —
 За здоров'ям він не стежить!
 Хоч на носі й виріс ріг,
 Нежить він не переміг.

Ослик вперто стоїть,
 Ослик вперто мовчить.
 Він трясє головою:
 — Не піду за тобою!

Папуга мав чудовий смак,
 Однак перестарався:
 Витяг все, що було в шафі,—
 І рішуче вбрався.

Рак — такий лайдак!
 Все йому не так!
 Швидко бігать він не хоче,
 Танцювати — не мастак.

Собака біга по двору.
 Собака любить дівчому.
 Хто нагодує її смачно,
 Тому оближе руки вдячно.

Тюлень пішов на бюлетень:
 Він мокнув у воді весь день!
 Удав гадав,
 Що пароплав він легко проковтне.

Де взяти у джунглях пароплав —
 Ніяк він не збагне.

Форель інтерв'ю
 Дала журналісту:
 — Для життя я обираю
 Воду тільки чисту!

Хохуля-брехуля хвалилась бобрятам:
 — Портрет мій у книгу Червону потрапив!
 Хохулі, звичайно, вірили мало,
 Та тільки про книгу вона не брехала.

Цап бороною пишався
 Та все до кози залицявся:
 Відомо на небі, землі і в воді
 Звірина краса — в бороді!

Чапля — балерина
 Ноги розминає:
 — Ввечері — концерт,
 Натхнення ж ще немає!

Шпак голосно співає.
 Любий шпак!
 Весна прийшла!
 Не сумнівайсь!
 Це дійсно так.

Щука — злюка
 Чорніє від скуки:
 — Мало риби в ставку —
 Яка мука!

Юрик — так називають стрижа.
 Крила у нього, мов лезо ножа.
 Стрімко повітря вони розсікають,
 Гордо і вільно у небі ширяють.

Яшірка, мов блискавка, майнула —
 На камінні хвостика забула.

Ігри

1. Пан Угадайко пропонує учасникам карнавалу естафету загадок.
Умова. Гравці кидають одне одному м'яч; той, хто його отримує, загадує загадку про тварину; загадки не повинні повторюватись.
(Уразі повтору накладається «штраф» — продекламувати віршик чи заспівати пісню про тварину).
 Для попередньої підготовки можна запропонувати дітям деякі загадки на власний вибір.
 - Не звір, не птиця, а ніс як спиця. (*Комар*)
 - Летить — виє, сяде — риє. (*Жук*)
 - Білі хорони — червоні підпори. (*Лебідь*)

- Повний пень черешень. (*Бджоли у вулику*)
 - І вдень, і вночі у кожусі на печі. (*Кіт*)
 - Прийшла кума із довгим віником
На бесіду із нашим півником,
Схопила півня на обід
Та й замела мітлюю слід. (*Лисиця*)
 - Які ноги заввишки,
Такий ніс завдовжки,
Хату на хаті має,
 - Жабам рахунок знає. (*Лелека*)
Дивний ключ у небі лине —
Не залізний, а пташиний.
Цим ключем в осінній млі
Відлітають... (*журавлі*).
2. Пан Повторяйко закликає усіх гостей взяти участь у створенні радіо-та телепередач про тварин.

ТЕАТР ЗВІРІВ БІЛЯ МІКРОФОНУ

ХІД ГРИ

Під час читання диктором задалегідь підготовленого тексту казки в певних місцях крики тварин озвучує будь-хто з дітей (звукonasлiдувальні імпровізації). На роль диктора можна запросити учня старших класів або когось із батьків.

Варіант тексту для диктора

Сьогодні ми розповімо казочку про маленьке зайченятко, яке втекло від мами і загубилось. Звірятко заплакало і спитало в зозулі, яка сиділа на дереві: «Де моя мама?» Зозуля начебто хотіла щось сказати, але в неї вийшло тільки так:... (*мікрофон — дітям*).

Повз зайчика пролетів джміль, блимнув на нього очима і сердито загудів:... (*мікрофон — дітям*).

Зайчик побіг до річки і спитався дороги у риб. Але вони тільки дивились на нього круглими очима і пускали бульки. Зате стара жаба охоче допомогла — вона довго щось пояснювала. Але зайчик нічого з того не зрозумів, бо в жаби лише й виходило:... (*мікрофон — дітям*).

Тоді зайчик подався до людей. У дворі його зустрів собака. Мабуть, він зрадів гостеві, бо радісно загавкав — ось так:... (*мікрофон — дітям*).

А кіт, що сидів на паркані, лише хмикнув у вуса і здивовано нявкнув:... (*мікрофон — дітям*).

Зайчик чемно привітався і підійшов до корови, яка стояла біля хліву. Тільки-но він хотів її запитати про свою маму, корова затрясла головою і сказала:... (*мікрофон — дітям*).

«Все зрозуміло»,— подумав зайчик і підійшов до коня. Той тільки фиркнув в бік,— ось так:... (*мікрофон — дітям*).

Зайчик відскочив, але ззаду нього наступав білий рогатий звір із бородою. Зайчик мало не вмів страху, коли той протяжно закричав:... (*мікрофон — дітям*).

Із хати вийшов хлопчик Вітя і сказав: «Цитуйте! Зовсім налякали звірятко». Він узяв зайчика на руки і поніс у ліс до мами.

ЗВІРИНА ТЕЛЕГУМОРИНА

ХІД ГРИ

Діти тягнуть жеребки, в яких визначено, хто яку твар показуватиме (*пластичні імпровізації*).

Варіанти завдань: Коник-стрибунець на лузі; Ведмідь на пасіці; Кіт вмивається; Качка йде; Хом'ячок їсть; Метелик над квіткою; Білочка з горішком; Чапля на озері; Ящірка на камені; Синичка на вікні тощо.

Умова. Беззвучно передати рухами поведінку певної тварини у певній ситуації.

Завдання для аудиторії. Вгадати тварину та її дії.

3. Пан Неображайко пропонує учасникам карнавалу взяти на себе роль журі у конкурсі на кращу акторську роботу.

Тема конкурсу. Ображена тварина

Умова для конкурсантів. Якогома виразніше прочитати запропонований текст, намагаючись яскраво передати образу (біль, відчай, невдоволення) тварини.

Умова для журі. Визначити кращі акторські роботи і присудити приз за краще втілення чужого болю.

Примітка. З варіантами текстів варто ознайомити дітей задалегідь.

Варіанти текстів для конкурсу

ЧОРНИЙ ЖУК

Чорний жук
очима
блима:
чує кроки
за плечима.
Дуже хороше йому
по землі ходити!
Він не хоче,
чуєш, хлопче,
у коробці жити!

Володимир Лучук

КИЦЯ

Плакала киця на кухні,
Їж їй очіці попухли.
Чого ти, киценько, плачеш,
Їсти чи питоньки хочеш?»

«Їсти, ні пити не хочу,
З тяжкої образи плачу:
Сам кухар сметанку злизав,
А на мене, кицюню, сказав».
Іван Франко

ПТИЦЯ

Тріпоче серце спійманої птиці,
В руках моїх не чує доброти.
— Я дам тобі водиці і пшениці,
Моя пташино, тільки не тремти!
— Хіба потоки загубили воду?
Хіба в полях уже зерна нема?!
Пусту мене, мій хлопче, на свободу,
І все, що треба, я знайду сама.
— Я ж лагідно тебе тримаю, пташко,
В своїх руках, легеньких, як вітрець.
Хіба неволя це? Хіба це важко —
Від мене взяти кілька зеренець?
— Пусту мене! Мені, дитино мила,
Дорожча воля, ніж зерно твоє!
Страшна, хоч навіть лагідна та сила,
Яка розкрити крилець не дає!
— Лети! Співай у небі гомінкому;
Хоч і маленький, зрозумів я все.
Моя рука ніколи і нікому
Ні кривди, ні біди не принесе!
Дмитро Павличко

4. Пан Поважайко запрошує всіх до театру — переглянути драматизацію твору В. Лучука «Працьовитий зелен-світ».

Дійові особи: Мудрий Їжачок, Тарасик та Івасик (хлопчики), Жук, Бджілка, Мурашки, Пташки, Ручай.

ХІД ВИСТАВИ

На лісовій галявині Мудрий Їжачок збирає гриби. Біля куша пораяється Жук. Виходять хлопчики.

Мудрий Їжачок (*киваючи в сторону дітей*)
Весняним, веселим
і сонячним ранком
в мандрівку зібрались
Тарасик з Іванком.
Повітря тремтить
в золотому промінні,
діброва під ноги
простелює тіні.
Грайливий ручай
між камінням дзюркоче.

Цвінуть горицвіти,
голубка туркоче.
Навколо привілля
чудесне, мов казка.

Тарасик

Пограймося в хованки,
жучку, будь ласка!

Мудрий Їжачок (*сміється*)

А жук лізе
по стеблині.

Жук (*заклопотано*)

Маю інші
справи нині!
Жу-жу-жу!
Жу-жу-жу! Кожну мить
я біжу, біжу, біжу...
Зняв від хати
ось загату,
а тепер —
тинькую хату.
А крім того,
кожен день
жученят учу пісень!

Мудрий їжачок (*звертає увагу*)

Сіла бджілонька
на цвіт.
Мерщій, хлопчики!

Іванко

Привіт! Нумо, бджілко,
в перегони!
Хто кого
скоріш догонить!

Бджілка (*здивовано*)

В перегони?
Що ви, діти!
В чашках мед
тримають квіти.
Не поглянеш навіть
вгору —
треба мед зібрати
впору!

Тарасик (*обережно*)

А може, мурашки
пограються з нами?

Мудрий Їжачок (*заперечливо*)

Мурашки в мурашник
спішать з вантажами.

М у р а ш к и (*сердито*)

Годі, діти!
В дні робочі
лиш до праці
ми охочі,
що й росинки
від турбот
ніколи
схопити в рот!
Всі ми
зводимо хороми,
на зимовий
лютий час
в дружній спілці,
в спільнім домі
припасаємо припас!

І в а н к о (*з надією*)

З нами птахи,
на дозвіллі
погойдаються
на гіллі!

П т а ш к и (*рішуче*)

Ні словами, ні стрибками
не заманиш в гру пташок:
годувать і вчить літати
їм потрібно діточок!

Ж у к, Б д ж і л к а, М у р а ш к и, П т а ш к и (*разом*)

Скрізь робота
аж кипить,
не зупиниться
на мить.

М у д р и й Ї ж а ч о к (*з осміхом*)

Спохмурніли раптом друзі —
спільників нема ніде...

Т а р а с и к (*сумно*)

Може, той ручай у лузі
бити байдики піде?

Р у ч а й (*повчально*)

Діти,
треба ж розуміти —
в мене часу теж нема:
мушу трави напоїти,
а не вештатись дарма.
Шук і пліток хороводи
стерегти мені з руки
і нести блакитні води
до широкої ріки... —

В лісі, в лузі
не вгаває
гомін праці —
всюди рух.
Мудрий їжачок
Знай:
природа
не приймає
і не любить ледацюг!

Пани Угадайко, Повторяйко, Неображайко і Поважайко завершують карнавал.

П а н У г а д а й к о

Ось і пора карнавал закривати.
Просимо тільки не забувати:
Кожна тваринка варта любові
В будь-який час — не лише у розмові.

П а н П о в т о р я й к о

Деколи варто й повчитись в тварин —
Скільки там є «співаків», «балерин»!
Спробуй хоч в дечому їх повторити
І осягнеш — це нелегко зробити.

П а н Н е о б р а ж а й к о

Кожного дня і кожну хвилинку
Оберігайте всяку звіринку.
Тільки добра їм потрібно бажати
І намагатись не ображати.

П а н П о в а ж а й к о

Право живих на життя поважайте,
З вдячністю працю тварин зустрічайте.
Кожна хай зустріч несе відкриття:
Ціннішого в світі нема, ніж життя!

ЗАМІСТЬ ПІДСУМКУ

Використання вчителем запропонованих у посібнику методичних форм та орієнтовних розробок не повинно бути механічним. Лише власний погляд на природу, власна позиція щодо неї допоможуть педагогові обрати серед представленої матеріалу необхідний і відкинути зайвий. Осягнувши рекомендовані методичні поради, важливо знайти свій «алгоритм», за яким можна створювати власні суб'єктивовані варіанти пізнання природи. Може бути, що власна художня чи естетична оцінка не збігатиметься з надрукованою — це не страшно. Страшно — зовсім не відчувати і не цінувати красу. А уникнути помилок у цьому допоможуть власне відчуття гармонії світу та палке бажання її зберегти. Коли йдеться про такий тендітний предмет, як краса природи, мабуть, варто діяти за принципом Екзюпері: «Добре бачить тільки серце, найголовнішого очима не побачиш».

ДОВІДКИ ПРО АВТОРІВ

ХУДОЖНІХ ТВОРІВ, АНАЛІЗ ЯКИХ

ВМІЩЕНО В ПОСІБНИК

Білокур Катерина Василівна — український живописець, народний художник. Народилась 1900 року в с. Богданівка на Полтавщині (нині Київщина) — померла 1961 року там же. Малювати навчилась самотужки. Всю силу таланту присвятила зображенню рідної природи. Застосовувала максимально натуралізоване відтворення форм і барв рослинного світу. У творчості домінують квіткові мотиви.

Автор картин: «Рідне поле», «Цар-кокос», «Буйна», «Польові квіти», «Квіти під типом», «Декоративні квіти», «Жоржини», «Півонії» та ін.

Васильківський Сергій Іванович — український живописець. Народився 1854 року на Харківщині — помер 1917 року у Харкові. Освіту здобув у Петербурзькій Академії мистецтв. Вдосконалював майстерність у Франції. З 1888 року жив у Харкові. Майстер лірико-епічного пейзажу. Створив чимало справжніх шедеврів у цьому жанрі, які стоять на рівні найвищих досягнень світового мистецтва.

Автор картин «Журавлина», «Козача левада», «Весна на Україні», «Село над річкою», «Напровесні», «Чумацький Ромоданівський шлях», «Повінь на Дніпрі», «Ловлять снігура», «Маки цвітуть» та ін.

Вінграновський Микола Степанович — український поет, кінорежисер, сценарист. Народився 1936 року на Миколаївщині. Закінчив всесоюзний державний інститут кінематографії. Працює на Київській кіностудії ім. О. Довженка. Лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка.

Автор багатьох поетичних збірок для дітей, як-от: «Літній ранок», «Літній вечір», «Ластівка біля вікна», «Мак», «На добраніч», «У Неквапи білі лапи» та ін.

Волгіна Тетяна Іллівна — українська поетеса, перекладач. Народилась 1911 року на Вінниччині — померла 1981 року в Києві. Закінчила сценарно-редакторський факультет Київського інституту кінематографії. Працювала в редакціях. Писала російською мовою. Доклала багато зусиль для створення дитячого пісенного репертуару. Працювала з композиторами А. Філіпенком, Н. Грановською, І. Кишком, Ю. Рожавською та ін.

У творчому доробку поетичні збірки для дітей: «По тропинкам бродит лето», «Отчего сверчок не спит», «Вареники с вишнями», «Как солнышко всех помирило» та ін. Переклала російською мовою низку творів Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, В. Малишка та ін.

Жупанин Степан Ілліч — український поет, педагог. Народився 1936 року на Закарпатті. Закінчив Ужгородський університет. Захистив дисертацію з питань естетичного виховання молодших школярів засобами пейзажної лірики.

Автор численних праць із педагогіки дитячої літератури, читанки «Сонячний світ» та ін. Працює в Ужгородському університеті.

Автор поетичних збірок для дітей: «Бджілка», «Сестрички-смерічки», «Ватра», «Барвінок», «Світле озерце», «Смерековий край», «Гірська стежина», «Лісовий світанок» та ін.

Забіла Наталя Львівна — українська поетеса, прозаїк, драматург, педагог. Народилась 1903 року у Петербурзі — померла 1985 року у Києві. Закінчила Харківський національний університет. Вчителювала в школах Люботина і Харкова. Працювала в редакції журналу «Нова книга». Була редактором журналу «Барвінок». Лауреат премії ім. Лесі Українки та премії ім. О. Копиленка. Видала понад 150 книжок для дітей і дорослих. Автор збірок для дітей: «Під ясным сонцем», «Веснянка», «Ластівки», «Проліски», «Прогулянка до лісу», «Під дубом зеленим», «Дванадцять місяців», «Лісова криничка», «Три вишеньки» та ін.

Козицький Пилип Омелянович — український композитор, музикознавець, педагог. Народився 1893 року на Черкащині — помер 1960 року у Києві, закінчив Київську духовну академію, потім Київську консерваторію. Учень Б. Яворського та Р. Глієра. Один з організаторів та керівників музичного товариства ім. М. Д. Леонтовича.

Автор численних обробок українських народних пісень, хорових творів, опер.

Косенко Віктор Степанович — український композитор, піаніст, педагог. Народився 1896 року у Петербурзі — помер 1938 року у Києві. Закінчив Петербурзьку консерваторію. Викладав у музичному технікумі в Житомирі, у київському музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка, у Київській консерваторії.

У творчому доробку: симфонічні твори, концерт для фортепіано з оркестром, численні фортепіанні п'єси, романси, пісні, хори, обробки народних пісень та ін.

Для дітей написав 24 дитячі п'єси для фортепіано («Дошик», «Скакалочка», «За метеликом», «Не хочуть купити ведмедика», «Купили ведмедика» та ін.).

Костанді Кириак Костянтинович — український живописець. Народився 1852 року на Одещині — помер 1921 року в Одесі. Навчався в Одеській рисувальній школі, потім у Петербурзькій Академії мистецтв. Член товариства передвижників, загально визнаний лідер Товариства південноросійських художників. Співець південної природи.

Автор багатьох пейзажів: «Гуси», «Бузок», «Світла хмарка», «Синя хмара», «Сутінки», «Бабуся гонить корову», «Рання весна» та ін.

Кравченко Уляна (справжнє прізвище — **Шнайдер Юлія Юлівна**) — українська поетеса, педагог. Народилась 1860 року на Львівщині — померла 1947 року в Перемишлі. Освіту здобула у Львівській учительській семінарії. Працювала в міських і сільських школах Прикарпаття. Друкувалася в журналах «Зоря», «Дзвінок». Завдяки клопотанням І. Я. Франка змогла видати першу поетичну книжку. Багато творів адресувала дітям.

Автор збірок: «Лебедина пісня», «У житті є щось», «Шелести нам, барвінку», «Проліски» та ін.

Куїнджі Архип Іванович — російський живописець, педагог. Народився 1841 року на Україні, у Маріуполі — помер 1910 року у Петербурзі. Член Товариства передвижників. Дійсний член Петербурзької Академії мистецтв. Майстер романтичного пейзажу. Картинам притаманні панорамність, витончений колорит, близькі до природи ефекти освітлення.

Численні пейзажі присвячені Україні: «Степ», «Чумацький тракт», «Українська ніч», «Вечір на Україні», «Березовий гай», «Місячна ніч на Дніпрі», «Захід сонця в степу», «Нічна» та ін.

Литвиненко Валентин Гаврилович — український графік, живописець, письменник. Народився 1908 року у Кременчузі — помер 1979 року у Києві. Навчався у художній студії М. Самокиша в Сімферополі, на робітфаці при Харківському художньому інституті. Був співробітником журналу «Перець».

Автор серії гравюр: «Мисливська лірика», «Весняна тиша», «Рибальське щастя», «Мисливські усмішки». Багато працював у книжковій графіці — ілюстрував твори Л. Глібова, І. Крилова, І. Франка, Лесі Українки, Остапа Вишні та ін. З особливою любов'ю малював тварин за творами: Л. Українки «Біда навчить»; І. Франка «Осел і Лев»; Л. Глібова «Щука», «Цуцик», «Жаба й Віл» та ін.; І. Крилова «Ворона та Лисиця», «Мавпа та окуляри» та ін.; К. Чуковського «Тарганисько», «Плутанина» тощо.

У 1979 році вийшла власна книжка художника «Казки та оповідання», прикрашена малюнками автора.

Лучук Володимир Іванович — український поет, перекладач. Народився 1934 року на Холмщині — помер 1992 року у Львові. Закінчив Львівський університет. Жив і працював у Львові. Завідував відділом рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.

У творчому доробку багато творів для дітей, зокрема збірки віршів: «Уставати треба рано», «Я малюю голуба», «Хитрий лис малое ліс», «Зелене око», «Чарівний глобус», «Казкова орбіта», «Жива вода», «Маленькі друзі», «Дарунки для мами» та ін.

Олесь Олександр (справжнє прізвище — **Кандиба Олександр Іванович**) — український поет, драматург, перекладач. Народився 1878 року на Сумщині — помер 1944 року в Празі. Закінчив Харківський ветеринарний інститут. Працював у Харківському земстві ветеринарним лікарем. Літературну діяльність почав у 1903 році. Працював у редакції журналу «Літературно-науковий вісник» (Київ), у видавництві «Лан». В 1919 році емігрував до Австрії, потім до Чехословаччини. У творчому доробку багато пейзажної лірики. Поетичним творам притаманна надзвичайна мелодійність.

Автор багатьох поетичних книг: «З журбою радість обнялась», «Чужиною», «Перезва», «Кому повім печаль мою» та ін.

Серед дитячих творів широко відомі вірші: «Ялинка», «Метелики», «В небі жайворонки в'ються», «А вже красне сонечко», «Каченята» та ін.; казки: «Водяничок», «Грицеві курчата», «Мисливець Хрін та його пси».

Його твори поклали на музику М. Лисенко, С. Людкевич, Я. Степовий та ін.

Павличко Дмитро Васильович — український поет. Народився 1929 року на Івано-Франківщині. Закінчив Львівський університет. Працював у журналі «Жовтень» (нині «Дзвін»), був секретарем правління Спілки письменників України, очолював журнал «Всесвіт». Друкується з 1951 року. Видав понад двадцять збірок поезії. Лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка. Зараз живе і працює в Києві.

Автор багатьох поетичних збірок для дітей: «Золоторогий олень», «Дядько Дош», «Де найкраще місце на землі?», «Смерічка», «Плесо» та ін.

Пимоненко Микола Корнилович — український живописець. Народився 1862 року у Києві — помер 1912 року там же. Навчався в Київській рисувальній школі М. Мурашка, потім у Петербурзькій Академії мистецтв. Згодом — академік цієї Академії. Учень В. Орловського — майстра романтичного пейзажу. Член Товариства передвижників. Прибичник зображення емоційно забарвленої природи.

Автор багатьох пейзажів: «Брід», «Біля річки», «Сінокіс», «Останній промінь», «Перед грозою», «Жниця», «Гуси — додому», «На річці» та ін.

Познанська Марія Авакумівна — українська поетеса. Народилася 1917 року на Київщині. Закінчила літературний факультет Київського педінституту. Лауреат премії ім. Лесі Українки.

Авторка поетичних збірок для дітей: «Мій квітник», «Де сонце і квіти», «Асканія-Нова», «Кольори», «Про чудо-ліс, що на полі зріс», «У на-

шому садочку», «Жоржини цвітуть», «Зелена повінь», «Сонячна сопілка», «У садочку-колосочку» та ін.

Приймаченко (Примаченко) Марія Овксентіївна — українська майстриня народного декоративного розпису. Народилася 1908 року на Київщині. Живе і працює в с. Болотня Київської області. Лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка. Провідною у творчості художниці є органічна взаємодія зображень тваринного і рослинного світу. Застосовує фантастично-умовний спосіб відтворення природи.

Автор серії малюнків: «Звірі з Болотні», циклу «Людам на радість», серіалу «Казковий звір».

Відомі такі роботи, як: «Соняшник життя», «Квіти-оченята», «Хатні маки», «Фіолетовий звір», «Іде осінь на коні», «Жар-птиця у квітах», «Пава», «Зозуля в калині», «Ведмеді на пасіці», «Іде звір з рогами», «Треба леву річку перейти» та ін.

Автор ілюстрацій до дитячих книжок: «Ой коники-сиваші», «Товче баба мак», «Журавель», «Чорногуз приймає душ».

Світлицький Григорій Петрович — український живописець, музикант, педагог. Народився 1872 року у Києві — помер 1948 року там же. Навчався у Київській рисувальній школі М. Мурашка та в Петербурзькій Академії мистецтв. Працював у майстерні А. І. Куїнджі. Експонував свої картини на виставці Товариства передвижників. Із 1947 року — професор Київського художнього інституту. Пейзаж — один із провідних жанрів у творчості.

Здобув оцінку критики — «поет місячних ночей» (картини: «Світла ніч», «Марусина хата», «Хати в місячну ніч», «Ноктюрн»).

Окремі пейзажі тематично пов'язані з музичними мотивами («З осінніх пісень», «Вечірні мелодії», «Елегія», «Мелодія», «Листя шелестить» та ін.).

Світославський Сергій Іванович — український живописець. Народився 1857 року у Києві — помер 1931 року там же. Навчався у Московському училищі живопису, скульптури та архітектури під керівництвом В. Перова та О. Саврасова. Член Товариства передвижників. Брав участь у роботі сатиричного журналу «Шершень». Визначний пейзажист.

Більшість картин дістало широке визнання ще за життя автора: «Дніпровські пороги», «Подвір'я весною», «Воли на оранці», «Зима».

Сен-Санс Шарль Каміль — французький композитор, піаніст, диригент, музичний критик. Народився 1835 року в Парижі — помер 1921 року в Алжирі, похований у Парижі. Почав писати музику з 5 років. У десятирічному віці вже дав перший концерт. Закінчив Паризьку консерваторію. Брав уроки у Ш. Гуно. Коло інтересів було напрочуд широким: створення музики, концертна діяльність, музична критика, літературна

творчість. Дуже цікавився природознавчими науками, зокрема астрономією, зоологією, ботанікою. Любив мандрувати.

Музичну творчість відзначає чудове відчуття стилю та форми, віртуозне володіння композиторським письмом, яскраве втілення гуманістичного світогляду.

У музичній спадщині: 12 опер, безліч симфонічних, камерно-інструментальних, вокальних творів. Сюїта «Карнавал тварин» була написана 1886 року для інструментального ансамблю (2 фортепіано та оркестр).

Сингаївський Микола Федорович — український поет, перекладач, публіцист. Народився 1936 року на Житомирщині. Закінчив Львівський університет. Працював у редакціях газет «Літературна Україна», «Молода гвардія»; був головним редактором журналу «Піонерія». Нині живе і працює в Києві.

Автор збірок віршів для дітей: «Жива криничка», «Колесо», «Босоногий дощ», «Метелик у портфелі», «Ромашкове сонце», «Журавлине літо», «Кличе матуся», «Тепла земля», «Калиновий вітер» та ін.

Степовий Яків Степанович (справжнє прізвище — **Якименко Яків Степанович**) — український композитор, педагог, музичний діяч. Народився 1883 року в Харкові — помер 1921 року в Києві. Закінчив Петербурзьку консерваторію. Викладав у Київській консерваторії. Керував театром «Музична драма». Брав участь у створенні симфонічного оркестру ім. М. В. Лисенка.

У творчому доробку: вокальні цикли «Барвінок», «Пісні настрою», «Прелюд пам'яті Т. Шевченка»; збірники дитячих пісень «Малим дітям», «Проліски» (3 випуски), «Кобзар» та ін.

Труш Іван Іванович — український живописець, художній критик. Народився 1869 року на Львівщині — помер 1941 року у Львові. Закінчив Краківську академію красних мистецтв. Мав тісні зв'язки з І. Я. Франком, під впливом якого формував власні естетичні погляди.

Деякий час викладав у Київській рисувальній школі М. Мурашка. Був ініціатором відкриття у Львові першої Всеукраїнської художньої виставки (1905). Створив портрети видатних діячів української національної культури: І. Я. Франка, М. П. Драгоманова, Лесі Українки, І. С. Нечуй-Левицького, М. В. Лисенка та ін. Видатний майстер ліричного пейзажу.

Створив цикли картин: «Луки й поля», «Життя пнів», «Самітна сосна», «В обіймах снігу», «Квіти» та ін.

Філіпенко Аркадій Дмитрович — укр. композитор. Народився 1911 року у Києві — помер 1983 року там само. Закінчив Київську консерваторію. Учень Л. Ревуцького. Лауреат Державної премії.

Автор значної кількості творів для дітей. У творчому доробку: дитяча опера «В зеленім саду», збірки «Весняночка», «Наш веселий хоро-вод» та ін.

Багато дитячих пісень присвятив природі рідного краю («Яблунька», «Берізонька», «Сніг-сніжок», «Веснянка», «Тане сніг», «Літній дощик», «Літній ранок» та ін.).

Фільц Богдана Михайлівна — український композитор, музикозна-вель. Народилась 1932 року на Львівщині. Закінчила Львівську консерваторію. Захистила дисертацію з проблем мистецтвознавства. Живе і працює у Києві.

У творчому доробку багато творів для дітей. Автор збірок дитячих пісень: «Ялинка», «Від зими до зими», «Любимо землю свою», «Весняний дзвін», «Від льоду до льоду», «Смерічка» та ін.

Чайковський Петро Ілліч — російський композитор, диригент, музич-ний критик, педагог. Народився 1840 року у В'ятській губернії — помер 1893 року у Петербурзі. Закінчив Петербурзьку консерваторію. Професор Московської консерваторії.

Створив 10 опер, 3 балети, 6 симфоній, велику кількість вокальних та інструментальних творів. Мав тісні зв'язки з Україною.

Український мелос використав у операх: «Черевички», «Мазепа», а також у 2-й симфонії, 1-му фортепіанному концерті та ін. Натхненний спі-вель краси природи. Широко відома фортепіанна збірка «Пори року».

Талановито відтворив образи природи в балетах «Лебедине озеро», «Спляча красуня», «Лускунчик», в інструментальній та вокальній музиці.

Шевченко Тарас Григорович — український поет і художник. Народився 1814 року в с. Моринці (тепер Черкаська обл.) — помер 1861 року у Петербурзі. З 1838 року був викуплений із кріпацтва. Вчився у Петербурзькій Академії мистецтв. Здобув звання вільного художника.

Займався мистецькою і науковою діяльністю. 1846 року вступив до Кирило-Мефодіївського товариства. Через рік був заарештований і засланий рядовим солдатом до Оренбурзького окремого корпусу, а звідти — в Орську фортецю. Відбув десятилітнє заслання. З 1860 року — академік гравюри Петербурзької Академії мистецтв. Основоположник критично-го реалізму в українському образотворчому мистецтві. Плідно працював у галузі живопису, графіки, монументально-декоративного живопису та скульптури; досконало володів технікою акварелі, олії, офорту, рисунку олівцем і пером. Автор відомих картин: «Катерина», «Автопортрет», «Селянська родина», «Портрет невідомої в блакитному вбранні» та ін. Рідну природу відтворив у серії офортів «Живописна Україна».

Загального визнання набула літературна творчість. Автор безцінної поетичної книги «Кобзар», що об'єднала поеми «Катерина», «Сон», «Кавказ», «Єретик», «Наймичка», «Сліпий», «Княжна», «Неофіти», «Відьма» та ін., а також величезної кількості поезій.

Виступав у жанрах прози («Музикант», «Художник») і драматургії («Назар Стодоля», «Никита Гайдай»).

Автор букваря для недільних шкіл.

Визначний майстер романтичного та ліричного пейзажу в поезії: «Рева та стогне Дніпр широкий», «По діброві вітер віє», «Летим. Дивлюся, аж світає», «Садок вишневий коло хати», «Зоре моя вечірняя», «Сонце заходить, гори чорніють», «Тече вода з-під явора» та ін.).

Шовкуненко Олексій Олексійович — український живописець, педагог. Народився 1884 року в Херсоні — помер 1974 року в Києві. Закінчив Одеське художнє училище, Петербурзьку Академію мистецтв. Був членом Товариства художників ім. К. Костанді. Викладав в Одеському політехнікумі образотворчих мистецтв, в Одеському художньому інституті, в Київському художньому інституті. Лауреат державної премії ім. Т. Г. Шевченка. Працював у різних жанрах живопису.

Серед творів: портрети М. Рильського, С. Ковпака, М. Лисенка; натюрморти «Осінні квіти», «Півонії та ромашки», «Бузок і тюльпани», «Рожі»; пейзажі «Дуби», «Повінь», «Конча-Заспа» та ін.

Штогаренко Андрій Якович — український композитор, педагог. Народився 1902 року на Дніпропетровщині — помер 1992 року в Києві. Закінчив Харківську консерваторію. 1954–1968 рр.— Ректор Київської консерваторії, 1968–1989 рр.— Голова правління спілки композиторів України. Лауреат державних премій, зокрема Державної премії ім. Т. Г. Шевченка.

У творчому доробку: 6 симфоній, камерно-інструментальні ансамблі, хорова сюїта «Шевченкіана», інструментальна сюїта «Пам'яті Лесі Українки», поема «Пам'яті Кобзаря» та ін.

Написав чимало творів для дітей («В лісі», «Метелик», «Струмок» та ін.).

Яблонська Тетяна Нилівна — український живописець, графік, педагог. Народилась 1917 року в Смоленську. Навчалась у Київському художньому інституті у Ф. Кричевського. Пізніше викладала у цьому ж навчальному закладі. Лауреат державних премій.

У творчості талановито використовує фольклорні мотиви та прийоми декоративного узагальнення («Паперові квіти», «Писанки», «Вдови», «Молода мати», «Наречена», «Життя продовжується» та ін.).

Глибоко розробляє тему зв'язку людини і природи. Пейзажі набувають епічного звучання, ніби втілюють образи вічної краси («Літо», «Льон», «Травень», «Дуб» та ін.).

Часто в зображенні природи домінують ліричні настрої («Зимовий день у Седневі», «Жовтень», «Початок травня», «Чистий ранок», «Стара груша», «Зима наближається» та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Булашев Г. О.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. — К.: Довіра, 1992.
2. *Воропай О.* Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. — Т. 1, 2. — К.: Оберіг, 1991.
3. *Веснянки / Упорядник Є. В. Єфремов.* — К.: Музична Україна, 1988.
4. *Гармаш І. І.* Тайни біоники. — К.: Рад. школа, 1985.
5. *Грінченко Б. Д.* Під тихими вербами: вибрані твори. — К.: Рад. школа, 1991.
6. *Жаборюк А. А.* Український живопис останньої третини ХІХ — початку ХХ століття. — К.; Одеса: Либідь, 1990.
7. *Загадки / Упорядник І. П. Березовський.* — К.: Дніпро, 1987.
8. *Золотницький М. Ф.* Квіти в легендах та переказах. — К.: Довіра, 1992.
9. *Лларіон*, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. — К.: Обереги, 1991.
10. *Кабалевський Д. Б.* Как рассказывать детям о музыке? — М.: Просвещение, 1989.
11. *Колядки і щедрівки / Упорядник М. С. Глушко.* — К.: Музична Україна, 1991.
12. *Марія Приймаченко / Упорядник Н. І. Велігоцька.* — К.: Мистецтво, 1989.
13. *Миннарт М.* Свет и цвет в природе. — М.: Гос. изд-во физ-мат. лит-ры, 1959.
14. *Митці України: Енциклопедичний довідник / Упорядники: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза.* — К.: УЕ, 1992.
15. *Народний календар на 1993 рік.* — К.: Преса України, 1992.
16. *Неменський Б. М.* Мудрость красоты. — М.: Просвещение, 1987.
17. *Нечуй-Левицький І. С.* Світогляд українського народу (Ескіз української міфології). — К.: Обереги, 1992.
18. *Основи національного виховання: концептуальні положення. Ч. І. / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук та ін.* — К.: Інформаційно-видавничий центр «Київ», — 1993.
19. *Островський Г. С.* Добрий лев Марии Примаченко. — М.: Сов. художник, 1990.
20. *Петриківський розпис. Джерела.* — К.: Мистецтво, 1982.
21. *Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка.* — К.: Вища школа, 1982.
22. *Сапіга В. К.* Українські народні свята та звичаї. — К.: Т-во «Знання України», 1993.
23. *Степовик Д. В.* Скарби України. — К.: Веселка, 1990.
24. *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори. В 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976–1977.
25. *Табунщиков Н. П.* Аранжировка цветов. — К.: Реклама, 1988.
26. *Україно, мене моя! Сповідь: поезії писанки: Зб. / Упорядник О. Є. Шевченко.* — К.: Веселка, 1993.
27. *Українська душа.* — К.: Фенікс, 1992.
28. *Українське народне мистецтво / Упорядник Б. С. Бутник-Сіверський та ін.* — К.: Мистецтво, 1967.
29. *Фейербах Л.* Избранные философские произведения. В 2-х т. — М.: Госполитиздат, 1955.

Навчальне видання

Серія «Виховання в школі»

ТАРАСЕНКО Галина Сергіївна

**НАВЧАЄМО ПІЗНАВАТИ ПРИРОДУ.
ПОЗАКЛАСНА ВИХОВНА РОБОТА
З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ**

Навчально-методичний посібник

Головний редактор Ю. Є. Бардакова

Редактор О. В. Грабар

Технічний редактор О. В. Лебедєва

Коректор О. М. Журенко

Підписано до друку 14.05.2008. Формат 60×90/16. Папір газетний.

Гарнітура Ньютон. Ум. друк. арк. 13,0.

Замовлення № 8–03/14–05.

ТОВ «Видавнича група «Основа». Свідоцтво ДК № 2911 від 25.07.07 р.

61000, м. Харків, вул. Плеханівська, 66

Тел. (057) 731-96-31.

e-mail: ub@osnova.com.ua

Віддруковано з готових плівок ПП «Тріада+»

Свідоцтво ДК № 1870 від 16.07.2007 р.

Харків, вул. Киргизька, 19. Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15